

Marko Smole

**Stavbna dediščina
v dolini zgornje Kolpe in
Čabranke, III. nadaljevanje**

**Stambena baština
u dolini gornje Kupe i
Čabranke, III. nastavak**

Stavbna dediščina
v dolini zgornje Kolpe in Čabranke
III. nadaljevanje

Stambena baština
u dolini gornje Kupe i Čabranke
III. nastavak

Marko Smole

Plešce, december/prosinac 2020

Nakladnik / Založnik:

Ogranak Matice hrvatske u Čabru

Za nakladnika / Za založnika:

Ivan Janeš

Autor knjige / Avtor knjige:

Marko Smole

Pregled slovenskog i engleskog dijela /
Pregled slovenskega in angleškega besedila:
Sonja Smole Možina

Prijevod hrvatskog teksta / Prevod hrvaškega besedila:

Slavko Malnar

Stručno mišljenje o knjizi / Strokovno mnenje:

Barbara Riman

Fotografije:

Marko Smole, Sonja Smole Možina, arhiv Palčave šiše, Igor Kastelic, arhiv Ivana Janeša

Fotografija na naslovnoj stranici / Fotografija na naslovnici:

Marko Smole

Tiskanje omogućio / Tiskanje omogućil:

Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu

Tisak / Tisk: Grafex, Izlake, Slovenija

Naklada : 110

CIP zapis dostupan u računalnom
katalogu Sveučilišne knjižnice
Rijeka pod brojem:

141206088

ISBN 978-953-7541-74-3

mh
maticahrvatska

Ogranak Matice hrvatske u Čabru

Vsebina

Predgovor	5
Uvod – Loška dolina	19
KOZARIŠČE.....	29
Hiša pri Mihovih	31
Hiša pri Trudnovih	34
Češnjevčeva bajta	38
Janeščeva bajta	40
GORNJE POLJANE.....	42
Hostovi	44
Matinčnova hiša	46
JURETOVA HIŠA V VIŠEVKU.....	50
PODPLANINA	52
TROPETI IN ZASELKI NAD ČABROM	63
Dragarjeva ali Pintarjeva hiša	65
KOVAČIJA URH V ČABRU	72
ZAKRAJC TURKOVSKI, PODGORA, POŽAR IN KALIČ.....	79
MIRTOVIČI	87
Lukežov maln	88
Miheuova hiša	90
Mirtoviči 11	95
SEDALCE	97
RIBJEK.....	102
GRINTOVEC.....	107
POŽARNICA	109
Kapelica Marije Pomočnice na Brezijah	111
VASI BRODMORAVIŠKEGA KRAJA - dodatek	112

Male Drage in njihovi kamnarji	112
Gornji Kuti	119
Hiša Ožanič v Delačih	121
Gornji Šehovac	124
Šimatovo, Zavrh	128
O kovanih ograjah v dolini Kolpe ..	130
Portali iz doline Kolpe v Crikvenici	131
O KAPELICAH V OKOLICI PLEŠČ	132
ZIDNI PRTI	135
Zaključek	139
Literatura	143
English abstract	146

Sadržaj hrvatskog teksta

Predgovor	12
Zaključak	141
Riječ uz knjigu	145

Vse knjige Stavbna dediščina v dolini Čabranke in zgornje Kolpe lahko najdete tudi na:

/

Sve knjige Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke možete pronaći i na:

<https://www.dlib.si/>

Etnološka zbirka Palčava šiša, Plešće
za Marko Smole
Ulica A. Muhvića 28, 51303 Plešće - HR
smole.marko@gmail.com
tel. +385 51 825 124
ali/ili +386 41 744 828

PREDGOVOR

Minilo je kar nekaj let od zadnje izdaje pregleda stavbne dediščine našega območja. Tokratno nadaljevanje bo krajše, a upam, da vseeno zanimivo za vse tiste, ki ste prebrali prve tri knjige. V vsakem nadaljevanju do sedaj smo odkrivali kaj novega ali opozarjali na že pozabljene delčke zgodovine in povezav naših krajev ter njihovih ljudi. Tudi tokrat ne bo drugače. Kljub temu pa na terenu še vedno ostaja množica starih zidov s svojimi nerazkritimi zgodbami, ki bi jih bilo zanimivo in smiselno raziskati.

Slika 1: Z ekipo in domačini v Malih Dragah 2017.

Poročilo o naši raziskovalni delavnici v letu 2017 smo združili s pregledom dejavnosti prvih desetih let Etnološke zbirka Palčava šiša, tu ga bomo ponovili le na kratko. Takrat smo z udeleženci delavnice preživeli kar tri dni v Brod Moravicah, nekoč izredno pomembnem trgu za naše kraje. Tam smo prehodili vasi in zaselke ob nekdanji tovorniški poti, po kateri je v naše kraje preko doline Kolpe, prej predvsem v času slabih letin na Kranjskem, po prenehanju turških nevarnosti pa redno, prihajalo predvsem žito, koruza ter vino iz Obkolpja na Hrvaškem in Bele krajine za lokalne

potrebe ali preprodajo na Kranjsko. Trgovanje je bilo odvisno od letin in od režima na prehodih med gospostvi in obema deloma monarhije. Pri trgovini preko ogrsko-avstrijske meje je morala imeti pomembno vlogo tudi sol, ki je bila v avstrijskem delu monopol. V dolini še sedaj opazimo, da je trgovanje in tovorjenje v nekaterih zgodovinskih obdobjih domačinom dajalo glavino zaslužka. To je lepo vidno na primer v ohranjenih kamnitih portalih iz obdobja 1820-ih in 30-ih let. Prenova starejših hiš in vgradnja reprezentančnih arhitekturnih členov, kar portali vsekakor so, je zaključila desetletje ali nekaj več zlatih časov relativno odprte meje med območjema avstrijskih in ogrskih dežel, ki so jo omogočale Ilirske province.

Ob naših terenih smo z domačini spoznavali naravne in drugačne značilnosti prostora ter nekdanje dejavnosti prebivalcev, ki so jim omogočale življenje v precej drugačem okolju od današnjega – na mnogo bolj naseljenem in obdelanem prostoru.

Slika 2: Pred hišo Martinovih v Malih Dragah, 2017.

Z našim vodičem Emilom Crnkovičem, ljubiteljskim raziskovalcem in dobrim poznavalcem teh krajev – v tem letu je zaključeval knjigo Tajne Kupe, smo si lahko ogledali marsikatero notranjost hiš in se pogovorili z njihovimi prebivalci.

Dva dneva smo raziskovali stavbe v vaseh okoli Brod Moravic, obiskali Kute ter našli celo dom kamnarjev iz Malih Drag, ki so klesali portale v zgornjem delu doline od sredine 19. stoletja naprej. Tja so prihajali s stavbarji, ki so vzporedno z izgradnjo ceste do sredine 19. stoletja in nekaj čez pomikali svoja delovišča navzgor po dolini. Poleg ceste so tam sodelovali pri gradnji zahtevnejših zgradb – predvsem cerkva in redkih bogatih hiš, ena od najbolj ambicioznih v teh časih je bila tudi Palčava šiša.

Slika 3: Z gospo Fano, Male Drage, 2017.

Posebno zanimivo je bilo raziskovanje območja planjav nad Kolpo. To območje je bilo s svojim prebivalstvom močno povezano s kranjskim prostorom preko globokega kanjona reke Kolpe. Preko reke so prehajali s *čuni* – čolni ali kar preko jezov številnih mlinov. Za razliko od območja v zgornjem delu doline Kolpe je tu ohranjene precej stare, kvalitetne arhitekture, ki je večinoma dobro vzdrževana, saj služi počitnikarjem. Žal je drugače s kulturno krajino, ki je zaradi opuščanja kmetijske dejavnosti vse bolj zaraščena. Zato so zaselki na nekdanjih širokih travnikih in pašnikih včasih že potonjeni v gozd. Spoznavali smo izdelovanje brinovca, sušenje sadja v tradicionalni sušilnici in še kaj. Naš glavni informator je bil domačin, skoraj

stoletnik Anton Colnar, udeleženec bitke za Stalingrad in mož s številnimi spomini.

Drugi del terenov smo posvetili nekdanj pomembnemu trgu Ložu in Loški dolini, kjer je že od zgodnjega srednjega veka potekalo trgovanje z žitom. Tu mimo je potekala tudi tako imenovana patriarhova pot iz Ljubljane do Trsta oz. Ogleja. Preko Loške doline so hodili tudi naši kmečki trgovci in tovarniki, saj je bila to najkrajša tovarniška pot za Ljubljano, kamor so morali tovoriti že za Frankopane in kasneje Zrinjske po urbarski dolžnosti.

Slika 4: Obisk hrvaške čitalnice v Kutih, 2017.

Slika 5: Z informatorji v Kozarišču, 2017.

Dan smo posvetili vasi Kozarišče, urbanistično v poznem srednjem veku zasnovanemu naselju pred gradom Snežnik. Natančneje smo pregledali nekaj kmečkih hiš ter dve kajži - ene iz 18. stoletja in druge iz konca 19. stoletja.

Zanimive so bile predvsem ugotovitve o srednjeveški zasnovi prvotnih kmečkih hiš, ki so se v naslednjih stoletjih razvijale in dograjevale na enakih tlorisnih osnovah kot porvotne. Izkazalo se je, da arhitektura stanovanjskih stavb v srednjem veku in kasneje ni bila nič kaj drugačna niti na visoko ležečih Gornjih Poljanah. V osnovi so bile hiše zasnovane kot pritlične dimnice s shrambnimi prostori v dveh etažah. Le redke stavbe so v kasnejših stoletjih odstopale od tega vzorca, eno od takih – Trudnovo, smo lahko natančneje pregledali.

Slika 6: Oglad Čabra, 2018.

Leta 2018 smo obiskovali naselja nad pred stoletji pomembno fužino – Čabrom. Kasnejše meščansko življenje, ki se je v kraju kot središču obmejnega območja končalo že pred več desetletji, nam je predstavil na sprehodu Zvonko Gašparac, upokojeni učitelj. Sem se je vrnil po študiju ob kratkotrajnem ponovnem vzponu kraja po drugi vojni v 1960-ih letih. Od nekdanjega živahnega lokalnega središča je ostalo malo, saj so se ljudje večinoma izselili. Redki so njegovi prebivalci, ki obvladajo stari čabarski govor, kar smo ugotavljali na

terenskem obisku z jezikoslovkama ZRC SAZU. Ogleдали smo si muzej v dvorcu, cerkev in pokopališče, a stare izdelke kovačev iz Čabra ogledovali v etnografski zbirki Mnčkenih na Travi, ki smo jo pomagali urediti pred nekaj leti. Tu je ohranjenih največ kovaških izdelkov iz preloma 19. v 20. stoletje.

Slika 7: Na mlačvi ovsa v Trstju, 2018.

V nadaljevanju smo pregledali predvsem najbližja naselja nad Čabrom, ki so bila agrarno in delavsko zaledje mestecu v čeburu. Prvo od njih je bila Podplanina, naselje na južnem bregu nad dolino, sestavljeno iz petih zaselkov. Imeli smo priložnost raziskati dve hiši v njenem jedru in zgodbe njenih prebivalcev. Za obe stavbi se je izkazalo, da izvirata verjetno vsaj iz 18., pri eni kažejo osnove celo na stoletja prej. Z domačini smo ugotavljali lokacijo starih rudokopov nad vasjo, lokacije izginulih toplarjev, starih sušilnic za sadje in ostanke lesene arhitekture, ki žal počasi zgineva v zaraščanju. Območje na južnem bregu doline je bilo najverjetneje poseljeno že v rimski dobi, ko je nad njim potekala pot iz Babnega polja proti dolini Kolpe. V urbarju je omenjeno v 16. stoletju, imelo je kar nekaj poljskih površin in bilo tudi kasneje pomembno kmetijsko zaledje gosposkemu Čabru.

Na drugi strani doline smo obiskali Tropete, na poti iz Čabra proti Pargu in naprej čez Prezid na Kranjsko. Tu so bile

hiše večinoma novo postavljene v drugi polovici 19. stoletja, ko je bila mimo zgrajena glavna cesta. Ena od hiš - Pintarjeva je bila največja, nekdanj s trgovino in gostilno, in še vedno ostaja vodilna kmetija. V hiši nekaj višje smo poslušali zanimivo zgodbo o priselitvi neveste iz Pršletov, kjer je nevestin oče v Ameriki kupil materi in otrokom star, zapuščen mlin.

Slika 8: Delavnica cvetja iz papirja, Palčav skedenj, 2018.

Drugačno zgodbo kot Podplanina in Tropeti delijo manjši zaselki na hrvaški strani nižje nad dolino, preko katerih je pred stoletji potovala ruda v Čabar iz okolice Trstja in nato iz njega proti pristanišču Bakar. Na širokem območju vzpetin in položnejših grebenov so zaselki kljub nekdanj skromnejši leseni arhitekturi in omejenim kmetijskim površinam večinoma še živi. Ponekod so še vedno prepoznavne smeri starih tovorniških poti skozi naselja. Razpoznavne so tudi prvotne široke tlorisne osnove starih stavb, saj celotna okolica Čabra med vojno ni bila požgana kot večina ostalih naselij nižje nad dolino.

Leta 2019 smo raziskovali območje na obeh bregovih Kolpe v okolici vasi Turke, zaselke nad vasjo in okoli nje. To so naselja, ki jih na obeh straneh državne meje družijo skupni govor z značilnim naglasom ü (domaćini govorijo npr. *Türke, vüra* = ura in podobno). Na slovenski strani so to Mirtovići, Bosljiva

Loka in Grintovec ob Kolpi, na hrvaški pa poleg Turkov zaselki nad reko: Sedalce, Kalič, Požar, Podgora in višje nad Kolpo Zakrajc turkovski. Iz vseh teh krajev, tako na eni kot drugi strani meje, se je večina prebivalcev odselila tako, da je marsikatera hiša zapuščena. Še posebej to velja za zaselke nad dolino, kjer so ostanke hiš in stoletja vzdrževane kulturne krajine že prekrili grmovje in robidovje. Te kraje je več raziskoval preminuli ljubiteljski etnolog Bojan Pajnič.

Slika 9: Delovno omizje, Podplanina, 2018.

Posneli smo kar nekaj primerov stare stanovanjske arhitekture. Marsikatera hiša je vzdrževana kot počitniška hiša, ker pa v njej nismo našli nikogar, si nismo mogli ogledati njene notranjosti. Druge so nam domačini ljubeznivo odprli in razkazali. Najbolj zanimive so hiše, ki so tik pred tem, da se podrejo. Omogočajo namreč ogled konstrukcije s sledovi celotnega razvoja, marsikdaj celo z ostanki notranje opreme iz različnih obdobij. Ena od hiš v Podgori je z nizko umeščenimi okenci v lesenem zunanem ostenju potrdila hipotezo o svojem izvoru in nizkem ognjišču; Hrvati temu strokovno rečejo »nizkem kulturnem horizontu« uskoških priseljencev iz 16. in 17. stoletja. Presenečeni smo bili nad podobnostjo preostale stare stanovanjske arhitekture z arhitekturo v več kot 25 km oddaljenih Brod Moravicah. Vse to

govori o časovnih razlikah in smereh naseljevanja krajev po dolini in njegovih prebivalcev, katerih stanovanjska kultura in arhitektura stavb se je bistveno razlikovala od tiste v osilniškem delu doline in tudi višje okoli Čabra.

V Mirtovičih smo bili gostje starejšega para, povratnikov iz Nemčije, ki vzdržujeta domačijo iz začetka 19. stoletja in kljub novi hiši v sosesčini v njej živita na tradicionalno ekološki način – od zemlje in živali.

Slika 10: Pekovska delavnica, Palčava kuhinja, 2019.

V Ribjeku smo obiskali še eno zanimivo, ambiciozno grajeno hišo ob stari tovarniški poti, ki je po izgradnji »nove« ceste po dolini do sredine 19. stoletja že pred koncem izgradnje hiše izgubila gospodarski pomen in promet. Kljub temu, da je bila hiša v celoti pozidana in celo pokrita, je vse od leta 1836 ostala z neometanimi, obokanimi kletnimi prostori. Zidana konstrukcija kaže mojstrsko znanje in primorski ali dinarski izvor takratnih stavbarjev.

Zaključek delavnice smo preživeli nad izviro Kolpe in tam z Dragom Tomcem posneli nekaj narečnih zgodb iz v prejšnjih letih že obdelanega prostora. Vile, rojenice, *šratli*, duše umrlih ljudi in živali pod Dimovcem ... S študentom arheologije smo locirali pot do potencialnega arheološkega najdišča nad sotočjem treh potokov, kjer se je ohranila

zanimiva pripovedka o veliki črni kači, ki je žrla ljudi, če niso upoštevali izrečenih prepovedi, in »*küpih*«, pod katerimi naj bi bile pokopane njihove kosti ...

Leto 2020 so žal v vseh pogledih močno zaznamovale težave in omejitve zaradi pandemije s Covid 19. Priprave je oteževalo pomladno zapiranje, poletje je prineslo kar nekaj nelagodja ob organizaciji, jesen pa ponovni razrast okužb in nova omejevanja v prehajanju občin in državne meje. Imeli smo srečo vsaj v tednu delavnice. Potekala je večji del v znamenju izdaje prve na slovenskem tiskane knjige v govorih pleške in osilniške okolice - uradno v govorih ob zgornji Kolpi in Čabranki. Govore smo na našo iniciativo uspeli vpisati v registra nesnovne dediščine v obeh državah že leta 2015.

Slika 11: Naša prijazna gostitelja v Sedalcah, 2018.

Knjigo z naslovom »PILOK« je napisal pokojni Bojan Paljnič, domačin iz Plešč, ki je živel in delal v Ljubljani. V enainpetdesetih dramskih prigodah na več kot štiristo straneh je zapisal zanimiv pregled nekdanjega življenja v malem zaselku pleško-osilniškega območja na eni ali drugi strani meje. Z delom, običaji preko celotnega koledarskega leta, prigodami, z množico že skoraj pozabljenih besed, zgodbicami o *šratlih*, *cuprncah*, *mračnikih*, *bejleh ženah* je s hudomušnostjo pripovedovalca lahko

pogledal na domačo dolino z zdravo distanco. Knjiga je kljub mali nakladi na razpolago v vseh pomembnejših knjižnicah v Sloveniji in na Hrvaškem, a tudi preko digitalne knjižnice NUK-a.

Slika 12: Skupina ljudskih pevk Povasenke iz Loškega Potoka na Palčavem skednju, 2018.

Dva dni smo pomagali pri selitvi zbirke v Zakrajcu Turkovskem. Tam smo v sodelovanju z Rasimom Karalićem – snemalcem dokumentarnih filmov iz Delnic, ter občino Delnice opravili pakiranje predmetov iz etnografske zbirke Bojana Pajniča v Rezučki hiši.

Slika 13: Rasim Karalić ob predstavitvi osnov snemanja dokumentarnega filma, 2020.

Zbirko je oblikoval več desetletij v hiši očetovih prednikov, ki je do danes ohranila črno kuhinjo, a z njegovo smrtjo izgubila skrbnika. Predmeti se zaradi vprašljive bodočnosti stavbe selijo v

bodoči etnografski muzej Gorskega kotarja. To bo obenem ena od redkih možnosti, da se zbirka ohrani v celoti.

Terene smo nadaljevali po dolini navzgor – na slovenski strani po vedno manj naseljenih zaselkih Bezgovice, Bezgarjev, Belice. Obiskali smo zbirko Romana Janeša – Pri Zajskih v Bezgovici, ki smo jo urejali pred leti in je postala pomemben prireditveni prostor občine Osilnica.

Slika 14: Pred Urhovo kovačijo, Čabar, 2020.

Največ časa smo tokrat namenili Čabri – nekdanj ambiciozni veliki kovačiji Urhovich pod izviro Čabranke. V 1930-letih so predniki Branka Urha – zadnjega kovača na čebranskem, tam zgradili novo kovačijo s tremi ognjišči in vsemi za sekirno kovaštvo in kovaštvo motik potrebnimi orodji na vodni pogon. Kovačijo, ki je še vedno kompletno opremljena in katere lastnik je še vedno dejaven kovač, bi želeli vključiti v turistično ponudbo območja, ki je stoletja daleč naokoli slovelo po svojih kovačih in njihovih izdelkih. Bili smo presenečeni od kje vse so v arhivu Urhovich ohranjena naročila za sekire. Našli smo jih iz cele Jugoslavije, Francije, nekatera pa tudi iz Amerike - z natančnimi opisi in težami zahtevanih izdelkov. Upamo, da bomo na ta način izpopolnili ponudbo tradicionalnih dejavnosti v nekdanj močno obrtniški dolini Čabranke.

Pri realizaciji programov so preko projektov Palčave šiše finančno pomagali

Urad vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, Primorsko-goranska županija ter Grad Čabar, preko projektov Slovenskega etnološkega društva, ki je že več let naš soorganizator, še Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

Slika 15: Koncert narečne kantavtorske skupine „Na knap“ iz Čabra. Plešče, 2020.

Na koncu naj se zahvalimo še vsem ostalim, ki ste pomagali pri realizaciji raziskovalnih delavnic, pred njimi in ob kasnejših ogledih.

Ponovno najlepša hvala Slavku Malnarju iz Ravnic za pomoč pri urejanju hrvaškega besedila, Ogranku Matice hrvatske v Čabru ter prof. Ivanu Janešu iz Makovega Hriba za založniško in uredniško delo. Hvala dr. Barbari Rimani za lepe besede k knjigi.

Slika 16: Binklarji na Palčavem skednju, 2018.

Zahvala tudi obema regionalnima muzejema iz Reke in Kočevja in njunima etnologinjama Ivani Šarić Žic in Živi

Ogorelec, da si vsako leto vzameta čas za skupni teren.

Hvala vsem, ki ste nas sprejemali na terenu ter nam podarili svoj čas in spomine. Hvala mojim domačim za potrpežljivost in pomoč pri delu, prireditvah in vzdrževanju Palčave šiše in njenih zgodb. Hvala Sonji za vso pomoč in sodelovanje.

Hvala tudi Heleni Janežič in Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani za uvrstitev knjige v Digitalno knjižnico Slovenije (www.dlib.si), kjer bo skupaj s svojimi predhodnicami dostopna širokemu občinstvu.

Zaradi omejenih sredstev celotnega besedila knjižice ni bilo mogoče prevesti v hrvaščino, zato objavljamo knjigo v podobni obliki kot prejšnja leta. Vsem tistim, ki slovenščine ne obvladate najbolje, se zato opravičujemo. Knjižica je natisnjena s pomočjo sredstev Urada vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu iz projekta Palčave šiše za leto 2020, za kar se lepo zahvaljujemo.

Marko Smole

PREDGOVOR

Prošlo je nekoliko godina od posljednjeg izdanja pregleda stambene baštine našega područja. Ovaj će nastavak biti nešto kraći, ali nadam se da će i dalje biti zanimljiv svima vama koji ste pročitali prve tri knjige. U svakom dosadašnjem nastavku otkrivali smo nešto novo ili ukazivali na već zaboravljene fragmente povijesti i povezanosti naših mjesta i njihovih ljudi. Ni ovaj put neće biti drukčije. Ipak, na terenu još uvijek ostaje mnoštvo starih zidina s njihovim neotkrivenim pričama koje bi bilo zanimljivo istražiti u slijedećim godinama.

Izvještaj o našoj istraživačkoj radionici u 2017. godini kombinirali smo s pregledom aktivnosti prvih deset godina Etnološke zbirke Palčava šiša, ovdje ćemo ga ponoviti samo ukratko.

Slika 17: Ispred kuće Ožanić u Delaćima, 2017.

U 2017. godini proveli smo tri dana sa sudionicima radionice u Brod Moravicama, nekada izuzetno važnom tržištu za naš kraj. Tamo smo obišli sela i zaseoke uz trase nekadašnjih puteva, duž kojih su dolinom Kupe, u početku uglavnom tijekom loših žetvi u Kranjskoj, a kasnije nakon prestanka turskih prijetnji i redovito, dopremane uglavnom žitarice, kukuruz i vino iz Pokuplja u Hrvatskoj ili

iz Bele krajine za lokalne potrebe naših predaka ili za preprodaju Kranjskim trgovcima. Trgovina je ovisila o uroduratarski kultura ali i o režimu na prelazima između vlastelinstava i dva dijela monarhije. U ovom okruženju na prvi je pogled očito da su u nekim povijesnim razdobljima od tih trgovačkih ruta ljudi dobivali glavninu svoje zarade. Kod tih poslova imala je sigurno važnu ulogu i sol, koja je bila u austrijskom djelu monopol. Sve to je vidljivo i iz mnoštva sačuvanih kamenih portala iz razdoblja 1820-ih i 1830-ih godina. Obnova starijih kuća i postavljanje reprezentativnih arhitektonskih elemenata na vidljive strane kuća, što portali zasigurno jesu, okončali su desetak i više godina zlatnih vremena relativno otvorenih granica između austrijskog i ugarskog dijela monarhije u vremenu Ilirskih provincija i u prolaznim godinama iza njih.

U našem istraživanju saznali smo puno o prirodnim i geografskim karakteristikama područja te bivšim aktivnostima stanovnika, koje su im omogućivale život u znatno drugačije otvorenom kulturnom krajoliku od današnjeg.

Slika 18: Puna dvorana prilikom predavanja o Palčavoj šiši i projekcije filma »Kolpa – Kupa - Koupka« u Brod Moravicama, 2017.

S našim domaćinom Emilom Crnkovićem, istraživačem i dobrim poznavateljem ovih mjesta - te je godine dovršavao knjigu Tajne Kupe, mogli smo

razgledati brojne kuće i razgovarati s njihovim stanovnicima. Dva dana istraživali smo zgrade u selima oko Brod Moravica, posjetili Kute i čak pronašli dom klesara iz Malih Draga koji su klesali portale u gornjem dijelu doline od sredine 19. stoljeća nadalje. U dolinu su došli s graditeljima koji su, paralelno s izgradnjom ceste do sredine 19. stoljeća i nešto dulje, svoja radna mjesta premještali uzvodno dolinom. Osim ceste, tu su se gradile i druge zahtjevnije zgrade - posebno crkve i rijetke bogate kuće. Jedna od najambicioznijih u to doba bila je i Palčava šiša.

Slika 19: Svaka kuća krije brojne priče njenih žitelja; s gospodinom Tomom na njihovom tavanu u Malim Dragama uz priču o slijepim putnicima na Titaniku, 2017.

Posebno je bilo zanimljivo istraživanje područja ravnica iznad Kupe. To je područje sa svojim stanovništvom nekada bilo dobro povezano s kranjskim djelom kroz kanjon rijeke Kupe. Rijeku su prelazili čamcima - *čunima* ili čak preko brana mnogih mlinova. Za razliku od područja u gornjem dijelu doline Kupe, ovdje je sačuvana prilično stara kvalitetna vernakularna arhitektura, koja je uglavnom dobro održavana, jer poslužuje turistima. Nažalost, drukčije je s kulturnim krajolikom, koji je sve više zarastao zbog napuštanja poljoprivredne djelatnosti, pa su zaseoci na nekadašnjim livadama i pašnjacima obrasli šumom.

Doznali smo o pečenju *brinjevca*, sušenju voća u tradicionalnoj sušionici i još mnogo toga. Naš glavni informator bio je stogodišnjak Anton Colnar, sudionik bitke za Staljingrad i čovjek s mnogo uspomena.

Slika 20: Kod Antona Colnara u Šehovcu, 2017.

Drugi dio terenskog rada bio je posvećen nekada važnom trgovištu Lož i Loškoj dolini, gdje se trgovina žitom odvijala od ranog srednjeg vijeka jer je tu prolazio tako zvani patrijarhov put iz Ljubljane do Trsta i Aquileje. Preko Loške doline su odlazili i naši seljački trgovci, jer je ovo bio najkraći trgovački put za Ljubljanu, gdje su po urbarskoj dužnosti tovarili za Frankopane i Zrinske. Jedan radni dan smo proveli u selu Kozarišče pored dvorca Snežnik, seoskom naselju urbanistički organiziranom u kasnom srednjem vijeku.

Slika 21: U Kozarišću, Loška dolina, 2017.

Poblizje smo razgledali nekoliko seoskih kuća i dvije *bajte* - jednu iz 18. stoljeća, a drugu s kraja 19. stoljeća. Posebno su zanimljivi nalazi o srednjovjekovnoj osnovi izvornih seoskih kuća, koje su bile u narednim stoljećima razvijane i proširivane na istom tlocrtu kao i izvorne. Pokazalo se da se arhitektura seljačkih stambenih zgrada u srednjem vijeku, te kasnije ni u čemu nije razlikovala ni u visokim Gornjim Poljanima. U osnovi su bile zgrade zasnovane kao prizemne dimnice s dvoetažnim spremištima. Samo je nekoliko zgrada u kasnijim stoljećima odstupilo od tog uzorka, od kojih smo jednu - Trudnovu, mogli detaljnije analizirati.

Slika 22: Naš vodič po Čabru – gospodin Zvonko Gašparac u gradskoj knjižnici, 2018.

2018. godine posjetili smo naselja iznad nekadašnje željezare. S nekadašnjim načinom života u Čabru, upoznao nas je u šetnji Zvonko Gašparac, umirovljeni učitelj koji se je vratio u Čabar u vremenu kratkog ponovnog uspona mjesta 1960-ih. Malo je ostalo od nekadašnjeg građanskog života lokalnog središta, jer su ljudi uglavnom emigrirali u veće gradove. Malo je stanovnika koji govore starim čabarskim dijalektom, što smo saznali tijekom terenskog posjeta s lingvistima ZRC SAZU. Posjetili smo muzej u dvorcu Zrinski, crkvu i groblje, a stare proizvode čabarskih kovača vidjeli smo u etnografskoj zbirci Mnčkinih na Travi, koju smo pomogli urediti prije

nekoliko godina. U njoj su sačuvani zanimljivi kovački proizvodi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.

Slika 23: U crkvi Sv. Antuna Padovanskog u Čabru, 2018.

U nastavku smo posjetili najbliža naselja iznad Čabra, koja su bila agrarno i radničko zaleđe Čabra. Prvo od njih bilo je Podplanina, naselje na južnim brijegovima iznad doline, koje se sastoji od pet zaselaka. Imali smo priliku istražiti dvije kuće u njezinoj jezgri. Utvrđeno je da obje zgrade potječu vjerojatno barem iz 18., a jedna po temeljima sudeći i više stoljeća ranije. S mještanima smo utvrdili mjesto starih rudnika iznad sela, mjesta starih sušara za voće i ostatke drvene arhitekture koja se nažalost polako gubi u šumi i žbunju. Prostor na južnoj strani doline najvjerojatnije je bio naseljen još u rimsko doba, kada je iznad njega prolazio put od Babnog Polja do doline Kupe. U zemljišnim knjigama se naselje spominje već u 16. stoljeću, imalo je dovoljno polja, pa je kasnije ostalo važno poljoprivredno zaleđe najprije za radnički i kasnije za građanski Čabar.

S druge strane doline posjetili smo Tropete, na putu od Čabra prema Pargu. Ovdje su kuće uglavnom bile novopodignute u drugoj polovici 19. stoljeća, kada je tu prošla glavna cesta. Jedna od kuća - Pintarova bila je najveća, nekada je imala trgovinu i gostionicu, a i sada je vodeće seljačko gospodarstvo. U kući nekoliko stotinjak metara više slušali smo zanimljivu priču o doseljenju nevjeste iz Pršleta, gdje je njen otac bio u Americi i u Pršletima kupio stari, napušteni mlin za majku i djecu.

Slika 24: Naše vrijedne susjede Cvetka i Magda iz Osilnice na Palčavom *skdnu*, 2019.

Godine 2019. istražili smo područje na obje obale Kupe u blizini sela Turke, te zaseoke iznad i oko sela. Riječ je o naseljima koja dijele zajednički govor s obje strane državne granice s karakterističnim naglaskom ü (mještani govore, na primjer *Türke*, *vüra* = sat i slično). Na slovenskoj strani to su Mirtoviči, Bosljiva Loka i Grintovec uz Kupu, a na hrvatskoj strani, pored Turka, zaseoci iznad rijeke: Sedalce, Kalić, Požar, Podgora i Zakrajc turkovski. Iz svih tih mjesta, s obje strane granice, većina se stanovnika odselila, a mnoge su kuće ostale napuštene. To se posebno odnosi na zaseoke iznad doline, gdje su ostaci kuća i stoljetni krajobrazi već prekriveni grmljem i kupinama. Pokojni amaterski etnolog Bojan Pajnič detaljnije je istražio ta mjesta.

Snimili smo mnogo primjera stare stambene arhitekture. Mnoge kuće se održavaju jer su pretvorene u kuće za odmor, ali budući da u njima nismo pronašli nikoga, nismo mogli vidjeti njihove unutrašnjosti. Druge su nam mještani s ljubavlju otvorili i pokazali. Najzanimljivije su kuće koje će se uskoro srušiti. Omogućuju naime obilazak građevine s vidljivim tragovima cjelokupnog razvoja, pa čak i s ostacima unutarnje opreme iz različitih razdoblja. Jedna kuća u Podgori potvrdila je hipotezu o svom porijeklu, niskom ognjištu s niskim prozorima na drvenom vanjskom zidu; Hrvati to u etnologiji nazivaju "niskim kulturnim horizontom" uskočkih doseljenika iz 16. i 17. stoljeća. Izenadila nas je sličnost preostale stare stambene arhitekture s arhitekturom u Brod Moravicama, udaljenim više od 25 km. Sve to govori o vremenskim razmacima naseljavanja mjesta u dolini i različitim rodnim krajevima došljaka, čija su se stambena arhitektura i način stanovanja značajno razlikovali od onih u osilničkom dijelu doline ili oko Čabra.

Slika 25: Povasenke iz Loškog Potoka u Palčavom *štacunu*, 2019.

U Mirtovičima smo bili gosti starijeg para, povratnika iz Njemačke, koji održava domaćinstvo nastalo početkom 19. stoljeća i, unatoč novoj kući u susjedstvu, u staroj žive na tradicionalan ekološki način - od zemlje i životinja.

Posjetili smo u Ribjeku još jednu zanimljivu, ambiciozno sagrađenu kuću uz staru trasu trgovačkog puta, koji je izgubio ekonomsku važnost i promet nakon izgradnje "nove" ceste u dolini još prije kraja izgradnje kuće. Iako je bila dovršena, pa čak i pokrivena, od 1836. godine ostala je s neožbukanim nadsvođenim podrumima. Zidana konstrukcija pokazuje majstorsko znanje te primorsko ili dinarsko podrijetlo graditelja toga doba.

Slika 26: Na pohodu sa Stankom iz Zakrajca u Podgori, 2019.

Kraj radionice proveli smo iznad izvora Kupe i tamo s Dragom Tomcem snimili nekoliko priča na dijalektu iz prostora koji smo već obrađivali prethodnih godina. *Vile, rojenice, šratli*, duše umrlih ljudi i životinja pod Dimovcem... Sa studentom arheologije locirali smo put do potencijalnog arheološkog nalazišta iznad ušća tri potoka, gdje je sačuvana zanimljiva priča o velikoj crnoj zmiji koja je proždrala ljude koji nisu poštivali zabrane. I hrpama zemlje ispod kojih su navodno zakopane njihove kosti ...

Nažalost, 2020. godinu snažno su obilježili problemi i ograničenja zbog pandemije Covid 19. Imali smo sreće barem u tjednu radionice koja se najvećim dijelom vezala na izdanje prve knjige tiskane na slovenskom jeziku u govorima okolice Plešč i Osilnice - službeno u

govorima uz gornju Kupu i Čabranku ili Čabarskim govorima. Na našu inicijativu uspjeli smo ih 2015. godine unijeti u registar nematerijalne baštine u obje države. Knjigu pod nazivom "PILOK" napisao je pokojni Bojan Pajnič, mještanan Plešca koji je živio i radio u Ljubljani. U pedeset i jednom dramskom tekstu na više od četristo stranica napisao je zanimljiv pregled nekadašnjeg života u malom zaseoku pleško-osilničkog kraja s jedne ili s druge strane granice. S radom, običajima tijekom kalendarske godine, događajima, s mnoštvom gotovo zaboravljenih riječi, pričama o šratlima, cuprnicama, rojenicama i duhovitošću pripovjedača, koji je svoju rodnu dolinu mogao gledati sa zdrave udaljenosti. Unatoč maloj nakladi, knjiga je dostupna u svim većim knjižnicama u Sloveniji i Hrvatskoj, ali i putem digitalne knjižnice NUK-a.

Slika 27: Dogovori prije pripreme predmeta za selidbu etnografske zbirke u Zakrajcu, 2020.

Dva dana pomagali smo seliti njegovu etnografsku zbirku iz Zakrajca Turkovskog. Tamo smo u suradnji s Rasimom Karalićem – snimateljem dokumentarnih filmova iz Delnica i općinom Delnice, radili na preseljenju predmeta iz etnografske zbirke Bojana Pajniča u Rezučkoj hiši. Zbirku je desetljećima formirao u kući očevih predaka, koja je do danas sačuvala crnu kuhinju, ali je njegovom smrću izgubila

svog skrbnika. Zbog nejasne budućnosti zgrade, predmeti se premještaju u budući etnografski muzej Gorskog kotara. Istodobno, ovo će biti jedna od rijetkih mogućnosti očuvanja zbirke u cijelosti.

Terenski rad smo nastavili dolinom - sa slovenske strane kroz sve manje naseljene zaseoke Bezgovica, Bezgarjev, Belica. Posjetili smo i zbirku Romana Janeša – kod Zajskih u Bezgovici, koju smo uredili prije nekoliko godina i koja je postala važan prostor etnoloških priredbi u općini Osilnica.

Slika 28: Zlatko Pochobrasky uvijek nam je dragi gost literarnih večeri, 2020.

Ovaj smo put većinu vremena proveli u Čabru i okolici, Dan u nekada ambicioznoj velikoj kovačnici Urhovich pod izvorom Čabranke, gdje su 1930-ih preci Branka Urha - posljednjeg kovača u čabarskom području, izgradili novu kovačnicu s tri ognjišta i svim potrebnim alatima za sjekirno kovaštvo. U turističku ponudu područja koje je bilo stoljećima poznato po svojim kovačima i njihovim proizvodima željeli bismo uvrstiti i tu kovačnicu koja je još uvijek u potpunosti opremljena i čiji je vlasnik i danas aktivni kovač. Iznenadili smo se odakle sve potječu narudžbe sjekira koje se čuvaju u arhivu Urhovich. Praktično iz cijele Jugoslavije, Francuske, a neke i iz Amerike - s preciznim opisima i težinama naručenih proizvoda. Nadamo se da ćemo

na ovaj način upotpuniti ponudu oglada tradicionalnih aktivnosti u nekad izuzetno zanatskoj dolini Čabranke.

Ured Vlade Republike Slovenije za Slovence u inozemstvu, Primorsko-goranska županija i Grad Čabar financijski su pomogli u provedbi programa kroz projekte Palčave šiše, a Ministarstvo kulture Republike Slovenije kroz projekte Slovenskog etnološkog društva kao suorganizatora.

Na kraju, željeli bismo se zahvaliti svima onima koji su pomogli u realizaciji istraživačkih radionica, kod njihove pripreme ili tijekom kasnijih posjeta. Hvala riječkom i kočevskom muzeju te njihovim etnologinjama Ivani Šarić Žic i Živi Ogorelec za zajedničke terene.

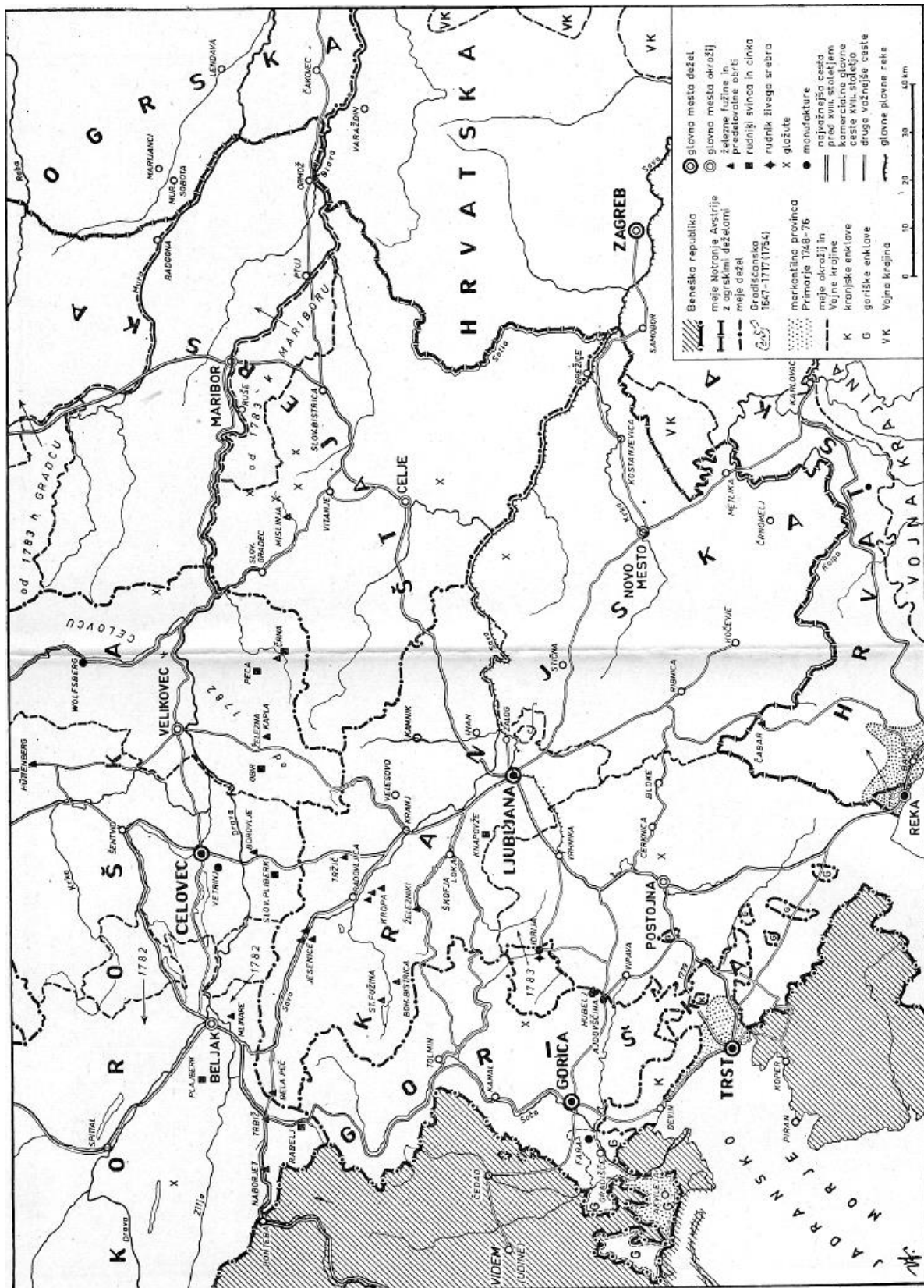
Još jednom veliko hvala Slavku Malnaru iz Ravnica na pomoći u uređivanju hrvatskog teksta, ogranku Matice hrvatske u Čabru i prof. Ivan Janeš iz Makovog Hriba za izdavački i urednički rad.

Hvala svima koji ste nas primili na terenu i poklonili nam svoje vrijeme i uspomene. Hvala mojoj obitelji na strpljenju i pomoći oko rada, događaja i održavanja Palčave šiše i njezinih priča.

Hvala i Heleni Janežič te Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici u Ljubljani što su knjigu uvrstili u Digitalnu knjižnicu Slovenije (www.dlib.si).

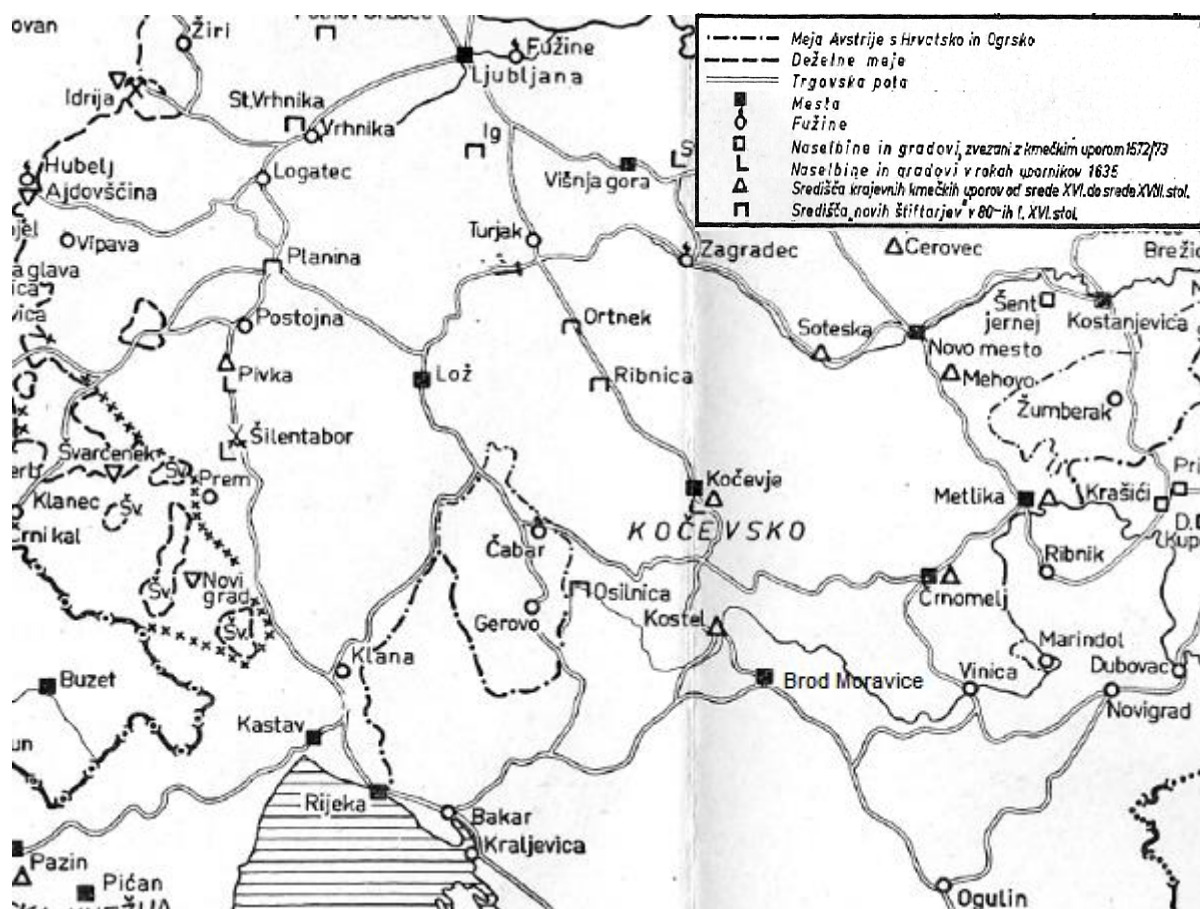
Zbog ograničenih resursa cjelokupan tekst knjižice nije se mogao prevesti na hrvatski jezik, zato objavljujemo knjigu u sličnom formatu kao i prethodnih godina. Stoga se ispričavamo svima koji ne govore najbolje slovenski jezik. Knjižica je tiskana uz pomoć sredstava Ureda Vlade Republike Slovenije za Slovence u inozemstvu iz projekta Palčave šiše za 2020. godinu, na čemu smo im zahvalni.

Marko Smole

Slika 29: Pomembne trgovske poti v 18. stoletju. Po mnogih stoletjih so tudi v naših krajih postale pomembnejše nove smeri – preko Loškega Potoka in Dragarske doline v Čabar in naprej po starih trasah v Kvarner. Dolina Kolpe je začasno izgubila veljavo iz obdobja, ko so notranjost Gorskega kotarja ogrožali Turki, skozi Gorski kotar je bila zgrajena cesta Karolina. Cesarsko mesto Reka je počasi presegalo pomembnost Bakra (vir zemljevida: Zgodovina narodov Jugoslavije).

Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke, III. nadaljevanje

Slika 30: Zemljevid pomembnejših trgovskih poti skozi naše območje od sredine 16. do sredine 18. stoletja po trasah, ki so bile verjetno vsaj že iz rimskih časov (vir: Zgodovina narodov Jugoslavije). Zemljevid smo dopolnili z Brod Moravicami in skrajšali legendo, da je omejena le na vsebino knjige.

UVOD – LOŠKA DOLINA

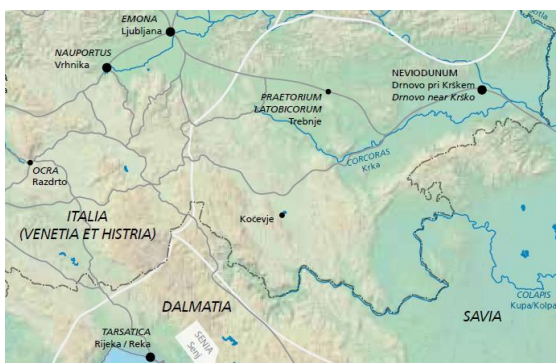
V predhodnih knjigah smo obdelali že veliko območij, v zgodovini povezanih z našim okoljem, a še nismo povedali kaj več o Loški dolini.

Loška dolina ima kljub tektonskemu nastanku vse značilnosti kraškega polja, ki leži približno 600 m nad morjem in je zaprto z vseh strani. Na vzhodni strani vanj pritekata Veliki in južneje ob gradu Snežnik skromnejši Mali Obrh. Veliki dobiva vodo iz Babnega polja in je za Truhovico drugi vodotok v porečju Ljubljance, gonil je nekaj večjih mlinov in

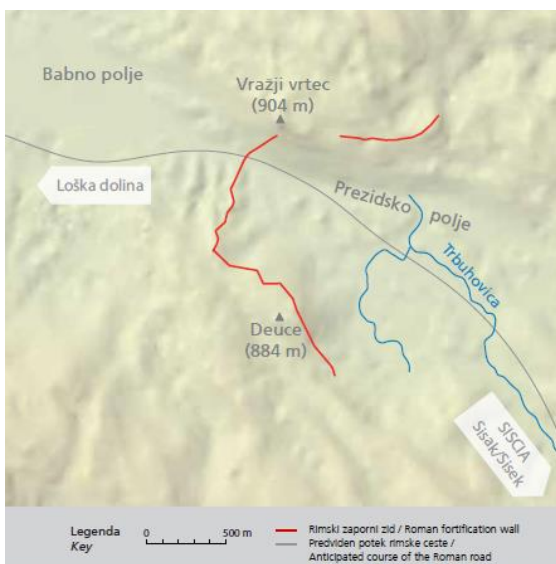
žag v Vrhniku in Markovcu. Zaradi obilne vode je bil potok gonilo napredka doline vsaj v 18. in 19. stoletju, ko je zaradi izboljšanja in gradnje novih cest razžagan les iz Racne Gore in višje ležečih predelov pomenil domačim trgovcem, podjetnikom, gozdnim delavcem in številnim furmanom vir bogastva ali vsaj zanesljivega preživetja. Gozd je bil še pred drugo svetovno vojno tako posekan, da se na starih fotografijah vidijo gola pobočja na vseh straneh doline. Ta so služila večinoma le še kot vaške gmajne, kjer so nabirali in sekali drva, pasli živino in le še

redko pripravljali gradbeni les, saj je bilo koristnega lesa vedno manj.

Kljub prodnatim poljem, ki so poleti lahko presuha, v deževjih pa jih ponekod preljuje voda, so se v dolini, kljub vetrovnemu in hladnemu podnebjju že pred tisočletji naseljevala živinorejska ljudstva. Najstarejše ostanke poselitev in naselij najdemo ob zahodnih robovih doline, kar morda kaže na problematičnost poti preko osrednjega dela doline zaradi številčnejših poplav. Največja v zadnjih stoletjih je bila zabeležena leta 1851, ko je bila voda v cerkvi v Pungertu visoka celo 2,8 metra.

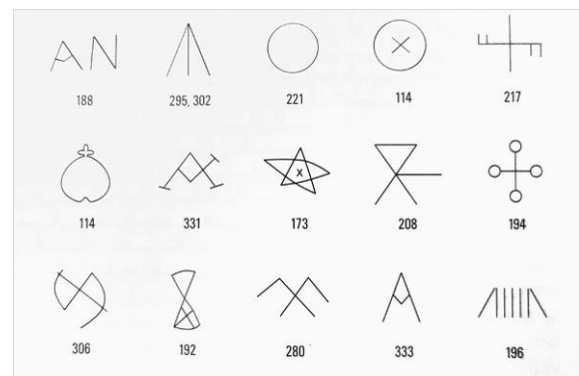

Slika 31: Potek rimskih poti. Morda manjka pot nad Čabranko in Kolpo preko Kočevske in pot Gerovo – Tarsatica. Loška dolina s tedajno Ulako je na križišču poti (Int.vir: Interreg Claustra).

Slika 32: Potek rimskih zapor CLAUSTRUM ALPIUM IULIARUM na Babnem polju, 2. do 4. stoletje (Int. vir: Interreg Claustra). Poleg Siscie bi bilo potrebno dopisati še Tarsatico, saj se je pot verjetno razcepila v dve poti.

Povedne so lokacije ostankov naselij izpred skoraj treh tisočletij, ki so si sledila ob trasi starih poti po zahodnem in južnem delu doline in naprej. Poti so prehajale iz cerkniškega polja ali Blok, južno naprej proti Kvarnerju in Pokolpju, a tudi čez Javornike proti Trstu. Ostanke nekdanjih naselij – gradišč, naseljenih vse od pozne bronaste dobe naprej, si sledijo od Križne gore, ki je bila stoletja pred Rimljani središče tega območja, preko Ulake, ki je vlogo pomembnega središča in proizvodnega centra prevzela v času pred in po Rimljanih, preko Šmaraškega hriba, Vrha in naprej proti Babnem polju. Tudi tam obstaja kar nekaj arheoloških najdišč starih naselbin od bronaste dobe naprej – Grajske njive, Vražji vrtec...

Slika 33: Primeri hišnih znamenj iz Loške doline, ki so zanimivo pričevanje nekdanjega življenja. Izvirnega pomena znakov ne poznamo več (Vir slike: J. Kebe).

Pot skozi Babno polje je bila v rimskih časih tako pomembna ali vsaj prehodna, da so jo v sredini 3. stoletja pregradili s približno 2,5 km dolgim zapornim zidom v sklopu utrdb, ki jih danes poznamo pod imenom Claustra Alpium Iuliarum. Sledile so si od Tarsatice – predhodnice sedanje Reke v Kvarnerju, preko Grobnika, Prezida, Blok, Ajdovskega zidu nad Vrhniko, Hrušice, vse do Posočja in preprečevale prehod barbarskim plemenom iz Vzhoda proti severni Italiji z Oglejem, a tudi regulirale promet. Limes na Babnem polju je v nemirnih časih od 3. do 5. stoletja oviral pot sovražnim vojskam ter

obenem tudi nadziral in usmerjal prehod iz dveh poti, ki sta se tu spajali.

Prva pot iz Kvarnerja je šla preko Grobniškega polja, po t.i. Frankopanski poti (prej rimski) zahodno od Risnjaka in verjetno preko sedanjega Gerova preko Vod in Sokolov proti Loški dolini, Cerknici in Emoni. In druge, ki je nad Kolpo in Čabranko prihajala iz rodovitnega pokolpja in Bele Krajine. Obe sta bili aktivni še v 16. stoletju in kasneje ter sta prikazani na zemljevidu na sliki 30. Zapisano je tudi, da je vratna vrzel v zapornem zidu na prehodu med Babnim Poljem in Prezidom obstajala do 17. stoletja. Žal je hrvaški del območja še vedno slabo raziskan, na voljo ni niti Lidar posnetka, zato ostankov starejših poselitev ob poti od Prezida preko Gerova za sedaj še ne poznamo dovolj.

Slika 34: Starejše cerkve v Loški dolini so večinoma primorskega tipa s preslico, podobno kot so bile tudi v Čabranski in Kolpski dolini. Sveta Ana pod Križno goro.

Omenjeni trgovski poti sta vsaj delno vodili preko krajev, ki pripadajo današnjima občinama Čabar in Osilnica, ali v neposredni bližini in smo o njihovih sledovih v dolini že večkrat govorili. Da spomnimo – poznorimsko keramiko so našli na Pungertu, most v Črnem potoku nosi ime rimski most. Primerno območje za poselitev bi bila tudi Podplanina, morda Stari Kot. Morda ima iz rimskih časov poreklo tudi nekdanje čaščenje črne Matere Božje na Sveti Gori, ki je bilo

odrinjeno v malo, za časa okupacije požgano cerkvico ob Volčji jami, ki je v ruševinah.

Slika 35: Stari trg iz juga, levo od cerkve je grič z gradom.

Slika 36: Stari trg je vsa stoletja obdržal cerkveno središče z monumentalno zgradbo cerkve, ogromnega župnišča in velike kaplanije. Tudi trgovino. V Ložu je domovala le civilna oblast – sodišče.

Črna Marija naj bi bila po nekaterih domnevah naslednica črne Izide – matere zemlje, katere čaščenje so rimski mornarji v drugem stoletju zanesli iz Egipta po vsem sredozemlju. Oskrbovalna pot vojaških posadk na zapornem zidu na Babnem polju iz Tarsatice je morala potekati tam blizu. Do domnevno staroselskega svetišča ženske boginje, ki je bila za ravnotežje sveta pripravljena požreti celo svojega otroka (Smole 2016: str. 174), na vrhu nad prepadno steno, ki je sedaj znano po imenu Sveta Gora, je bilo le še nekaj malega hoda. Morda so vojaki ali njihovi spremljevalci iz Kvarnerja

zaslutili, da bi bil to primeren kraj tudi za svetišče Izide. Morda je romanje Primorcev nasledilo nekdanje čaščenje starega kulta v nekdanji cerkvi odročnem svetišču. Je bil samostan v Malem Lugu, o katerem ni ohranjenih skoraj nič informacij, namenjen izkoreninjenju starih čaščenj? Vendar so to hipoteze, za katerih potrditev bomo potrebovali še kak materialni dokaz.

Slika 37, 38: Pravi kmečki dvorec manjših dimenzij, verjetno iz 18. stoletja, v Danah. Podobnega, veliko večjega - Lekanovega, lahko najdemo v Lazah ob Planinskem polju. Oba z zamaknjenim vhodom in gankom pod nadstreškom na vhodni strani.

Po Loški dolini je bila speljana rimska cesta, ki je držala iz Trsta prek Pivške kotline in Javornikov do Dan in od tod mimo Ulake in Nadleškega hriba ter Starega trga naprej na Bloško planoto, od koder se je usmerila proti Ljubljani. Nekje

v Loški dolini je bil odcep z glavne ceste proti jugu na Babno Polico in dalje proti Babnemu polju. Na gornjem delu Babnega polja pri Prezidu sta se razcepili poti proti pokolplju in Kvarnerju in Tarsatici. Če gledamo kasnejše smeri je morala iti tista proti pokolplju preko Starega kota, druga proti Tarsatici pa preko Kozjega Vrha.

Slika 39: Marsikatera hiša in gospodarsko poslopje v Loški dolini ima še srednjeveške osnove. Tudi tole.

Loška dolina je bila v poznem srednjem veku pod Oglejskim patriarhom, enako kot čabarski del. Patriarh je delil tukajšnje posesti in gradove svojim vazalom. V tem času so verjetno nastale sedanje vasi s poznosrednjeveškimi obcestnimi urbanističnimi zasnovami. Vsaka od domačij tlačanov je dobila na cesti pravokotno zemljišče. Taka delitev je fevdalcu omogočala enostaven pregled nad podložniki in njihovimi dejavnostmi. Ob cesti je stala stanovanjska stavba, v nadaljevanju shrambe in na koncu hlev. Urbanistična zasnova teh vasi je sledila novim načinom kmetovanja (kolobarjenje) in delitvi zemljišča, kot so se uveljavila v

poznem srednjem veku. Nove vzorce so prinašali tudi novi priseljenci iz severnih posesti tukajšnjih plemičev. Za Poljane je še ostal spomin, da naj bi šlo za uporne nemške kmete.

Slika 40, 41: Tudi novejša dodelava ganka hiše v Nadlesku (zgoraj) ne skrijejo starega kamnitega vhodnega podesta nad vrati v klet. Podoben tip hiše bi našli vsaj na starih slikah tudi v Prezidu (spodaj), tu s skromnejšim lesenim podestom (spletni arhiv SEM).

Pomembno mesto v trgovanju sta imela Stari trg in kasneje Lož. Vsaj v zgodnjem srednjem veku je bil Lož pomemben žitni trg. Lož se ni imenoval le sedanji kraj, temveč celo območje. Vzrok za razvoj trgovine je bila tako imenovana patriarhova pot, ki je vodila po stari rimski trasi iz Ljubljane proti Trstu ter na tem mestu verjetno dobivala blago še iz pokolpja in Kvarnerja. Stari trg je bil starejši trg, mlajšemu Ložu je oglejski patriarh Bertran podelil te pravice leta 1341. Ko je bil Lož požgan, najprej od Habsburžanov in še nekaj desetletij za tem od Turkov, ki so večkrat pustošili po dolini, je cesar leta 1477 Ložu dodelil mestne pravice. Pretežno kmečki Lož je kljub tem privilegijem stoletja zaostajal za

Starim trgom in niti sedaj, z večino stavb iz 19. stoletja ne kaže prav trškega, kaj šele mestnega značaja. Zanimiv je zapis iz 17. stoletja, da so bili Ložani neprijazni do kmečkih trgovcev in so se zato ti motali bolj po okolici kot v Ložu.

Slika 42: Lesene stavbe so redke, a ima tudi tista, ki smo jo obdelali v Kozarišču, podobne osnove kot ta na risbi SEM iz 1962. leta (spletni arhiv SEM).

Slika 43: Novejša hiša enake arhitekture kot lesena, le kamnite gradnje. Z zamaknjenim vhodom, leta 1962 Iga vas (spletni arhiv SEM).

V 16. stoletju se je na celotnem Kranjskem najbolj razvijala prav trgovina z žitom, živino in soljo. Žito, ki ga je bilo v splošnem dovolj za domačo porabo in ob dobrih letinah tudi za izvoz, je bilo ob slabih letinah potrebno uvažati iz Italije ali iz Ogrske, pod katero je spadala sosednja Hrvaška. Že od starih časov so tlačani zamenjevali žito tudi za sol, kajti trgovina s soljo na Hrvaškem ni bila regal (vladarju ali državi pridržana pravica do vira dohodkov), kot v drugih habsburških deželah (Babić 1959: str. 368).

Najpomembnejši trg s soljo je bil v bližnji Cerknici, pot iz pokolpja, rodovitnega z žitom, in Kvarnerja s pomorskimi povezavami pa s potmi vzdolž doline Kolpe tudi pri roki. Že v tem času lahko domnevamo povezave s kočevskimi trgovci, ki so prednjačili v kmečki trgovini in vsaj od 15. stoletja skupaj z gerovskimi in kostelskimi trgovci in tovarniki povezovali Pokolpje s Kvarnerjem.

Slika 44: Skupina skednjev in kozolca v Podložju. Skednje podobnih razmerij so imeli tudi v Dragarski dolini in Gerovem; 1962 (spletni arhiv SEM).

Slika 45: Ostrnice ali po naše *uostvi* v Pudobu leta 1962 (spletni arhiv SEM).

Gerovski podložniki so po urbarskih obvezah morali tovoriti za svoje gospodarje – Frankopane in kasneje Zrinjske vse do Ljubljane (Malnar 2018). Tovorili so tudi čabarsko kovano železo in izdelke v Bakar ter od tam verjetno nazaj poleg vina in italijanskega žita tudi sol, ki naj bi prihajala iz Barlette v bližini Barija. S takimi tovari so bili kmečki trgovci verjetno dobrodošli tudi na Kranjski strani, čeprav v nelegalni ali vsaj s strani cesarja omejevana trgovini.

V Loški dolini so leta 1528, istega leta kot v Osilnici, Turki povzročili veliko opustošenje, prišli naj bi od Babnega Polja. Turški martolozci iz Bosne so bili kljub trdnjavi in vojski v Karlovcu, ki je preprečila napredovanje večjim vojskam, še dolgo nevarna nadloga tako za Loško dolino in Babno Polje kot Gerovo in Osilnico. Babno Polje so požgali, novo vas so morali podložniki postaviti na manj izpostavljenem mestu. Leta 1582 se omenja, da so v Gerovem postavili stolp oziroma tabor, kamor se lahko domačini zatečejo v primeru nevarnosti (Kebe 1996: str. 292).

Slika 46: Bajta iz Podložja leta 1962, podobne bi našli tudi na nekdanjem kočevskem prostoru (spletni arhiv SEM).

Slika 47: Malnarjev kozolec iz Podložja leta 1962 (spletni arhiv SEM). Še vedno stoji, a ima sedaj dvokapno streho. Podobne bi našli pred drugo vojno tudi v Trstju, Gerovem, Podplanimi in Dragarski dolini.

Naslednjo povezavo med Loško dolino in območjem, ki je postalo čabranska gospostvo je povzročilo železarstvo v Čabru. V Koča vasi, kjer še stoji dvorec, je iz pisem baronice Ester Maksimiljane

Coraduzzi, iz redkega ohranjenega plemiškega dopisovanja v slovenščini iz 17. stoletja razvidno, da je k njej prihajal kovač iz Čabra. Baronica si je posojala denar od reškega trgovca Francisca Rigonija, kasneje mu ga je posojala sama. Ta je spravil na kant njo in tudi čabarsko železarno, ki jo je imel v zakupu od avstrijske gospodarske komore. Kot je k temu pisala baronica: »Jest sem pač pousod ena (u)boga srota.« Iz Trsta in Čabra jo je večkrat obiskal hišni duhovnik Krištof de Misis, ki je skrbel za Marezzijeva posestva v Ložu in drugod.

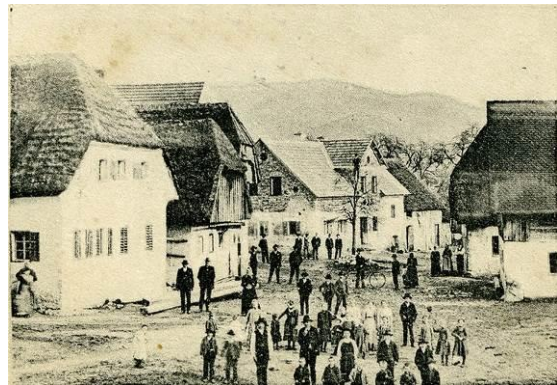
Slika 48: Okovje iz dvorca Koča vas je morda skovano v Čabru v 18. ali začetku 19. stol.

Slika 49: Leseni strop v dvorcu po izdelavi ne odstopa bistveno od stropov bogatejših kmetov. Večje so le dimenzije in stropne deske so bogateje profilirane.

V baroničinem dopisovanju je ohranjeno tudi kovačevo kratko pismo iz Čabra iz leta 1689, ki ga zaradi zanimivosti ponavljam (Kebe 1996: str. 305): *Imenitni Inu Visoku Rojeni Gnad(li)vi Gospe, Gospe Ester Max(imiljana) Koraduzi Lib(era) B(aronessa). vnih Gnad(live) roke naj se*

da. Podgrad. ... Visoku Rojeni Gnadlivi P(a)troni! Bojko prejeli, Gnadliva P(a)trona, št. 1000 cvekov za ... katere vagajo L(ibre) 10 12, jenu tude št. 200 večjih, vagajo L(ibre) 4. Ako jim morem drugi parte služiti, nej zašafajo z mano, ostanem. V Čabru, ta 2. Iuglia 1689. Nepodpisani kovač je moral večkrat delati pri baronici in je moral biti njen dobri znanec, saj se v drugem pismu nanj jezi, da ta *kovačin ne pride nič blizu*. Ta skromen zapis je verjetno tudi eden najstarejših slovenskih zapisov iz Čabra.

Slika 50: Razglednica Nadleska iz začetka 20. stoletja (int.vir). Ob cesti večinoma stojijo značilne pritlične stavbe, postavljene pravokotno na cesto, s hišo na cestno stran, le redke so bile dvotraktne kot leva. Strehe s strmimi čopi so pokrite s slamo, okenca so majhna, hiše večinoma že zidane. Zanimivi so na cesto stegnjeni nadstreški lesenih hiš.

Da so bili kovači iz doline Čabranke tudi kasneje pomembni dobavitelji železnih izdelkov, pričajo še sedaj železni okovi vrat iz 18. ali 19. stoletja v Koča vasi, ključavnice v Babnem Polju in še kak drug izdelek v dolini kot so sekire in motike. Vse to je prihajalo iz kovačnic v dolini Čabranke. Tudi nekatere priimke smo v čabarski del dobili verjetno s priseljenci iz Loške doline, kot ugotavlja Slavko Malnar.

Še eno zanimivost bi lahko omenili, ki je bila značilnost Loške doline: velik lastnik živine je bila tu cerkev, živino je dajala v rejo svojim župljanom, tudi Prezidancem. Kot ugotavlja Kebe, je imela vsaka cerkev v povprečju po 35 glav goveje živine in še

več ovac. Od krave je imel rejec mleko, gnoj in vprego, prireja je pripadala cerkvi. Krave so bile večinske vprežne živali v dolini še dolgo časa, podobno kot v naseljih nad dolino Čabranke.

Slika 51: Krave, vprežene v voz, so bile nekoč običajne tako v Loški dolini kot v zaselkih nad Čabranko in Kolpo (spletni arhiv SEM).

Iz Loške doline so v prvi polovici 19. stoletja, verjetno po izseku gozdov v bližini, prišli skupaj z vedno bolj urejenimi cestami tudi lesni podjetniki Žagarji.

Slika 52: Magušarjeva hiša s portalom iz 1840-ih v Iga vasi je povezana z zgodbami o kontrabantu, bankrotu zaradi kart, gospodarjenjem na gradu Snežnik in z ženinom iz Trstja.

Svoja lesna podjetja so s pridobljenim kapitalom širili v višje ležeče kraje čabarskega gospostva – Prezid, Milanov vrh in na koncu Gerovo. Ta območja so nudila še dovolj lesne mase in zadostno število gozdnih delavcev za njeno izkoriščanje. S cestami in vse boljšimi povezavami, po katerih se je odvijal v drugi polovici 19. stoletja že zelo živahen

promet, so prihajali tudi stavbni vzori, materiali in seveda graditelji.

Če se posprehajamo po Starem Trgu in Ložu lahko opazimo, da v obeh naseljih ni posebno starih portalov. Izjema sta le župnišče in cerkev. Tudi drugod po Loški dolini so stari kamniti portali na hišah pretežno iz konca 19. ali začetka 20. stoletja, ko so bile ceste že tako dobre, da so izdelane portale vozili iz oddaljenih krajev, tudi po železnici. To pomeni, da je verjetno v bližini manjkalo tako kvalitetnega materiala kot kamnosekov.

Slika 53: Po vzoru Magušarjeve je bila verjetno narejena hiša v Prezidu s portalom iz 1864. leta. Prav tako je bila furmanska gostilna s prenočišči. Sedaj se že podira.

Za dolino so značilne kamnite stanovanjske stavbe. Lesene lahko naštejemo na prste ene roke. To bi pomenilo, da so se ob obnovah starih hiš strogo držali zahtev oblasti na Kranjskem, ki je že v sredini 18. stoletja prepovedala leseno gradnjo po strnjenih naseljih.

Veliko kamnitih hiš, ki so bile postavljene v dolini v zadnjem stoletju in pol, ko je taka gradnja nadomestila starejšo leseno, je ostalo brez ometa in še vedno lahko opazujemo njeno gradnjo s primesmi kosov opeke. Take stare fasade so postale značilnost doline.

Pri ambicioznejših stanovanjskih stavbah bi opozorili na to, da so nekatere služile

kot vzor stavbam v Prezidu – npr. stavba Magušarjeve gostilne, kamor je bil priženjen Trstjan iz Ravnic, je bila verjetno vzor sedaj podirajoči se hiši v Prezidu. Morda sta imeli obe skupni vzor kje drugje?

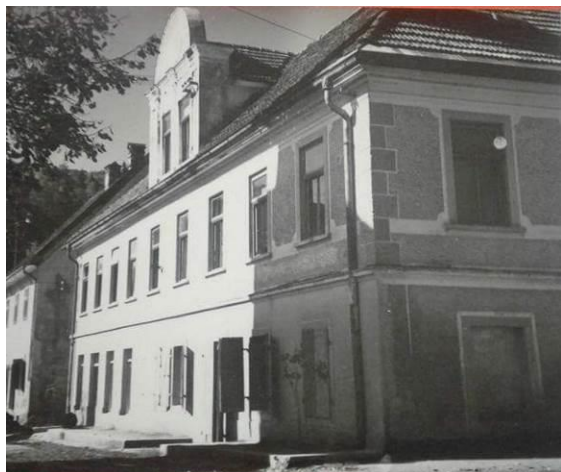
Slika 54: Skupina furmanov pred skladišči ob železniški postaji Rakek, pred drugo sv. vojno (Vir: J. Kebe, Loška dolina)

Zanimivo je, da so se po starotrški arhitekturi zgledovali tudi trgovci v Plešcih, saj je bil Lož oz. Stari trg za njih pomembno tržno mesto. Palčava šiša je zgrajena morda celo po vzoru dvajset let starejše kaplanije nasproti cerkve v Starem trgu. Niso enaka zgolj razmerja in razporeditev oken in vratne odprtine na sprednji fasadi, temveč tudi podobnost vratnih portalov in urbanistična postavitvev v naselju – nasproti cerkve. V začetku 20. stoletja temeljito predelana Šučava hiša je morda imela za vzor stavbo trgovca ob cesti skozi Stari trg. V prvem primeru je verjetno idejo o vzoru prinesel trgovec Ivan Čop, v drugem primeru morda stavbarji, ki so prej delali v Loški dolini. V obeh primerih sta bila lastnika hiš preko trgovskih poslov in poti desetletja dolgo močno povezana s prostorom Loške doline. Preko Starega trga sta namreč velikokrat potovala do Rakeka, Ljubljane in naprej.

Pri portalih in njihovi obliki je potrebno omeniti, da je Palčava šiša v Plešcih prva stavba v dolini, ki je dobila portal, izdelan po obliki portalov iz cerkniškega konca. Izdelali so ga klesarji iz Malih Drag pri

Brod Moravicah. Verjetno so sledili želji naročnika, da naj bo oblikovan po vzoru portalov iz cerkniškega konca, kamor je ta hodil po trgovskih poteh.

V Loški dolini, kjer kozolci topjarji niso pogosti, saj shranjujejo seno v velikih senikih v podaljšku stavbnih parcel, nekdanj tudi v kopah, zasledimo v Podložu tudi starejši kozolec. Ta je po obliki podoben nekdanjim kozolcem iz trstjanskega območja. Sloki toplar s štirikapno streho, kot smo ga opisali v predhodnem nadaljevanju knjige. Tu je bil krit s slamo, kot tudi večina hiš.

Slika 55, 56: Fotografija trške hiše iz Starega trga (zgoraj) in Šučave šiša iz Plešč.

Preko Loške doline so naši furmani več kot stoletje tovorili les iz čabarskih gozdov vse od Milanovega vrha na železnico v Rakek (iz Gerova pa na Reko). Nekaj jih je v tam tudi ostalo. Preko doline so hodili naši trgovci. Vse od izgradnje južne železnice do odprtja proge Karlovac - Reka, ki je

bila zgrajena leta 1873, je bil Rakek najbližja železniška postaja. Tudi kasneje je bil izhodišče za odhode v avstrijski del monarhije. Preko Rakeka se je hodilo celo na delo v gozdove Slavonije, v Ameriko, kasneje v Francijo.

Slika 57: Starejši kamniti portali na kmečkih hišah v Loški dolini so redki. Tale je iz Podloža iz 1830-ih let. Je enake oblike kot portali iz Cerkniškega konca, katerih oblika se je raznesla s trgovskimi povezavami vse do Plešc.

Tako kot pri nas je tudi tu leta 1855 in kasneje nekajkrat kosila kolera, po prvi vojni pa še španska gripa. Preko doline so po kapitulaciji Italije v drugi svetovni vojni prihajali izgnanci iz koncentracijskih taborišč iz čabarskega dela. V dolino so kasneje hodili pomagat in prosjačit za delo po kmetijah, da so si prislužili hrano za preživetje prve zime v požganih domovih.

V dolino še vedno veliko čabranov vsak dan prihaja delat v kovinsko industrijo, tu se jih je kar nekaj tudi stalno naselilo.

Vesel sem, da v zadnjih letih Ložani vedno bolj računajo na povezave s turističnimi

delavci in turistično razvojnimi projekti v Gorskem kotarju, kot je npr. preko projektov Interreg Wild life & Nature ali Carnivora Dinarica, Zavoda Rihtarjeva domačija in podobno, saj bi skupaj v naslednjih letih lahko oblikovali zanimivo kulturno in naravno čezmejno turistično regijo. Vesel sem, da smo čabrani sodelovali celo pri prireditvah Plavajočega gradu.

Dobro sodelujemo in upam, da se bo sodelovanje v naslednjih letih ob odkrivanju lokalnih naravnih in kulturnih turističnih zanimivosti od Notranjske do Gorskega kotarja, Kočevske in naprej le še krepilo.

Slika 58: Brez vsaj ene slike gradu Snežnik ne bo šlo. V njegovi najlepši luči, ob festivalu Plavajoči grad, ko ga obgrne množica umetniških doživetij željnih obiskovalcev in nastopajočih.

KOZARIŠČE

Leta 2017 smo poleg Brod moraviškega konca obiskali tudi Loško dolino, saj smo želeli primerjati oba skrajna dela, s katerimi so bili povezni kmečki trgovci iz naših krajev. Najbolj poznana stavba v dolini je vsekakor grad Snežnik, ki je na starejši stavbni osnovi eden od redkih ohranil šarm počitniških in gospodarskih sedežev bogatih lastnikov iz konca 19. in začetka 20. stoletja. Grad stoji ob vasi Kozarišče, po domače ob *Kozarščah*. Kozarke in Kozarci so znani še po nečem, po festivalu Plavajoči grad, ki v grajskem okolju, a tudi v sosednjih vaseh, poteka že kar nekaj let in se ga z veseljem vsako leto udeležujemo.

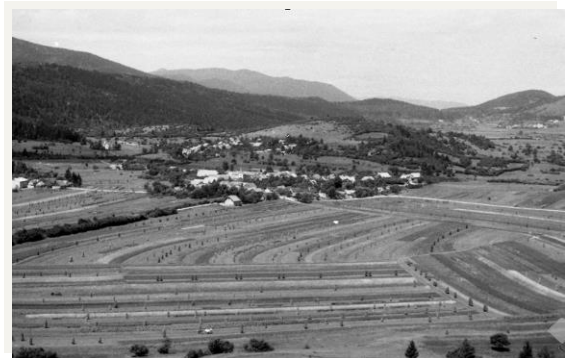
Slika 59: Baročni oltar in stenske poslikave v cerkvi Sv. Benedikta v Kozariščah, s sončnim znamenjem na stropu.

Kot večina ostalih vasi po dolini je tudi to naselje prvič omenjeno v 13. stoletju, cerkev Sv. Benedikta naj bi zgradili 1551. leta, ko naj bi bilo v vasi le sedem gospodarjev. Nekoč je imela zvonik na preslico in pred njo pokrito lopo. Ima še klopi iz gradu Snežnik, na delu sten poslikave iz konca 17. stoletja. Leta 1871 je bila obokana in je dobila zvonik. Kot smo kasneje slišali pri Mihovih, je bilo žeganje *za cajta* vedno prvo nedeljo po Veliki noči, takrat je bil tudi ples.

Za naselje je značilna obcestna poznosrednjeveška urbanistična zasnova, kjer se parcele širijo pravokotno na cesto oziroma ulice. Taka delitev ostala stoletja, kar govori o stalni naseljenosti hiš. Hiše so ostale večinoma zasnovane na prvotni način.

Slika 60: Kozarišče na Franciscejski katastrski mapi iz leta 1824. Stanovanjske zgradbe ob cesti so že večinoma zidane, za njmi pa lesena gospodarska poslopja.

Slika 61: Fotografija Kozarišča, obdanega z njivami in ostrnicami, zadaj Šmaraški hrib, kjer je bilo nekoč gradišče, levo od njega pa cerkva Sv. Marjete, kjer so našli ostanke rimske zgradbe in grobov (vir: fototeka SEM).

Slika 62: Kozarci med poplavo 1939. leta (vir: <https://stareslike.cerknica.org>).

Slika 63: Nekdanja Bločanova hiša, fotografirana v 1960-ih, dvotraktna stavba z ločenim hlevom v ozadju (vir: fototeka SEM).

Nekdanje dimnice so v 19. stoletju zamenjale hiše s črno kuhinjo in čisto hišo s krušno pečjo. V predelani črni kuhinji pa se je kasneje naselila štedilniška kuhinja. Tudi novi red leta 1753 in 1754, ki je prepovedal gradnjo novih lesenih hiš, je povzročil zgolj menjavo gradbenega materiala za stene. Hiše so bile še do začetka 20. stoletja večinoma pokrite s slamo, kasneje z betonskimi kvadratnimi ploščatimi strešniki - ternit, ki so jih izdelovali v Vrhniki. Stare stene iz tesanih gred so zamenjale kamnite, kamen pa so lomili verjetno na hribu nad Šmarato. Šele v zadnjih letih z odhajanjem ljudi ohišnice širijo še na sosednje zapuščene hiše. Šele združena parcela je omogočila obračanje hiš z vzdolžno fasado proti cesti.

Slika 64: Stara hiša z gostilno pri Jagru, slikana v 1960-ih, enotraktna stavba. Na katastru je označena s št. 3 (vir: fototeka SEM).

Zanimala nas je predvsem stara stavbna dediščina, od katere pa je ostalo le malo. Še v sredini 20. stoletja je ekipa etnografskega muzeja našla nekaj starejših

stavb, ki so do sedaj izginile. Zato smo uporabili njihove fotografije, dostopne na spletu.

Slika 65: Nekdanji vhod v Jagrovo hišo je imel skromen kamnit portal in letvana vrata (vir: fototeka SEM).

V Kozarišču nismo našli starejših kamnitih portalov. Če so, so iz začetka 20. stoletja. Še manj je kovanega okrasja, npr. kovanih okenskih mrež na stavbah, tudi okovi vrat so novejši ali preprosti in neokrašeni.

Slika 66: Še zadnja stran Jagrove hiše, kjer se vidi zadaj za vhodom dvoniviojski del s shrabami – *keudrom* v zemlji in kaščo nad njim (vir: fototeka SEM).

V nadaljevanju se bomo posvetili nekaterim od hiš, ki imajo še stare osnove, predvsem pa so značilne za okolje, v katerem so nastale. Ena od njih iz njega tudi nenavadno izstopa.

Hiša pri Mihovih

Najprej smo se ustavili na domačiji lokalne turistične vodnice Janje Urbiha, s katero sodelujemo že več let, pri *Mihaveh*. To je večja kmetija, kjer smo se pogovarjali z očetom Jožetom Ovscom, ki tu živi že celo življenje, od leta 1936. Kmetija ima pribl. 15 ha gozda in 9 ha druge zemlje in je z mlado generacijo še vedno aktivna, imajo 10 konj, 15 krav in celo 15 vrst kokoši... Oče nam je pripovedoval o življenju v *Kozarščah*, kjer je približno 90 hiš in 400 ljudi.

Nekoč so imeli trgovino pri Šumradovih, gostilna je bila *Pr Jernajevci*, v šolo so hodili v Iga vas. Edini ples je bil za žeganje, drugače se je ob nedeljah plesalo po hišah.

Slika 67: Desno hiša *Mihaveh* (streha z betonsko kritino ternit), levo za stebrom Jagrova (slamnata streha); fotografirano pred drugo vojno (arhiv J. Ovsec).

V vasi so živeli večinoma kmetje, ki so imeli polja in živino. Sejali so pšenico, ječmen, oves in proso. Ajdo redko, ker zori ravno v času (sredina septembra, oktober), ko je bilo drugega dela. Problem so tudi pozne pozebe. Dobro je rodila koruza, krompir, pesa, belo korenje, koleraba - tu ji rečejo *kaura*. Tudi zelje je dobro rodilo vse naokoli. Zemlja je dovolj rodovitna, občasno so bile povodnji spomladi in jeseni, najvišje vode so skoraj zalile vas in prišle celo do njihovega zapečka v hiši.

Vedno so imeli dosti živine: par volov za delo po njivah in gozdu, 6-8 krav, kakega telička za prodaj, 5 ovac, tudi prašiče.

Majhne prašičke se je običajno prodalo za davke. Prasica jih je imela tudi 8, če jih je bilo več, je bilo že težje z zarodom. Kože so hodili prodajat v Zamost k Selankinim v dolini Čabranke, posebej kadar so klali na črno. Živino so napajali na potoku Malem Obrhu pod vasjo, vsak del vasi je imel svoje napajališče. Pasli so največ v gmajni proti Vrhu, kjer so sedaj vaški gozdovi. Na poti skozi vas so še vedno postavljeni kamniti stebri ograj iz lesenih gred, s katerimi so kmetje varovali njive pred kravami, ki so jih gonili tam mimo. Hiša ima pravico do 4/110 deleža od agrarne skupnosti, ki ima pribl. 60 ha posesti, s katero skupno upravljajo.

Slika 68: *Pavečava* hiša, soseda Mihavih v 1960-ih. Vidni so stari nivoji prvotne stavbe: levo pritličje s hišo in vežo, desno dvonivojske shrambe, skrajno desno hlev in senik (arhiv J. Ovsec).

Poleg kmetije so se ljudje ukvarjali tudi z gozdarstvom, bili so sekači, v gozdu so tudi tesali grede, in furmanstvom. Deske so *se furala* iz gozdov nad Prezidom največ za časa stare Jugoslavije. Furman je porabil en dan od Milanovega vrha nad Prezidom do Loške doline in nato drugi dan do Rakeka, kjer je bila železniška postaja.

Slika 69: Pri *Mihaveh*, v razgovoru z Jožetom Ovscom, avgusta 2017.

V vasi je bilo dosti sadja, ki pa so ga sušili v krušni peči, le na Vrhu je bila sušilnica. Iz njega so stiskali tudi mošt in kuhali šnops.

V Starem trgu je bila vedno žaga desno od ceste proti Pudobu, levo pa tudi že pred 2. vojno. Žaga je bila tudi v Pudobu, ob potoku poleg tega pa še 4-5 manjših: v Vrhniku štiri z mlini, ena v Markovcu pod dvorcem Koča vas. Mihovi so mleli največ v Vrhniku pri Adolfovih, bil pa je mlin z žago tudi na Bajerju.

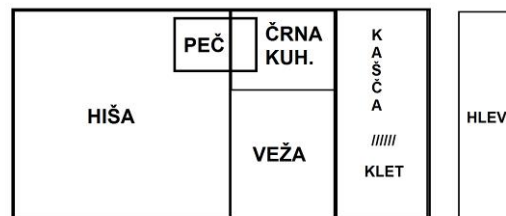
Slika 70: Fotografija notranjosti sosednje - *Pavečave* hiše, ki je podrta. Kot s krušno pečjo in zapečkom, bogato profiliranim stropnim tramom in lesenim stropom, verjetno vsaj iz prve polovice 19. stoletja (arhiv J. Ovsec).

Mihavo hišo – dobila je ime po Mihi Sterle iz začetka 19. stoletja, naj bi zgradil ded Jožef, okoli leta 1850. Na temeljih stare dimnice je postavil za tedanje čase moderno hišo s črno kuhinjo. Leta 1824 je bila njena predhodnica še lesena, kar je razvidno iz Franciscejskega katastra. Na sliki smo jo označili s številko 1.

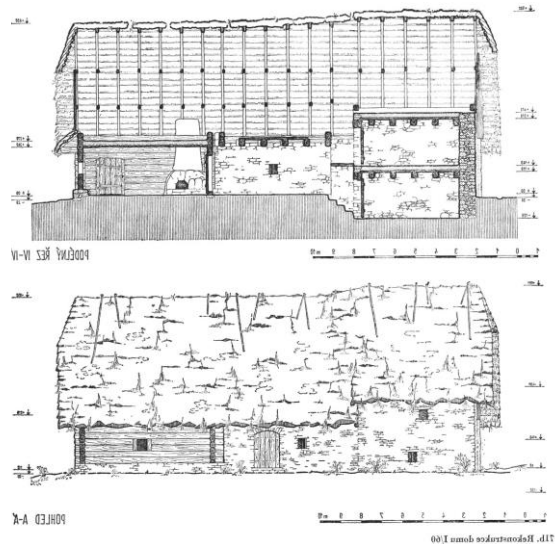
Hiša je tudi po pozidavi zadržala osnovno delitev predhodnice: kvadratna hiša s tremi manjšimi okni na cestno stran, vhodno vežo in črno kuhinjo za njo na nivoju zemlje ter drugim delom v nadaljevanju, ki je bil dvonivojski, kar je značilnost tukajšnjih kmečkih hiš. Spodaj je bila obokana klet z dostopom od zunaj in znotraj. Nad njo je bila suha shramba za

žita, kasneje koruzo in tudi ostalo kar je potrebovalo suho shranjevanje - dejansko kašča. V njih so kmetje shranjevali tudi svoje vrednejše stvari. V nadaljevanju poslopja je bil hlev s senikom, zaradi ognja malo ločen od hiše.

V začetku 20. stoletja je bila hiša nadgrajena, obnovil jo je sin Janez. Dobila je štedilniško kuhinjo, sobe v nadstropju in mostovž nad vhodom. Sedanja mlada generacija je hišo prilagodila svojim potrebam.

Slika 71: Delitev prostorov v *Pavečavi* hiši je sledila vzorcu kot je bil uveljavljen pri poznosrednjeveških kmečkih hišah po srednji Evropi (fotografija iz 1960-ih).

Slika 72: Primer srednjeveške dimnice iz južne Moravske (vir: Nekuda 1975). Osnova je popolnoma enaka kot pri *Pavečavi* hiši pred stoletjem ali nekaj več.

Kaj smo lahko razbrali iz arhitekture Pavečave hiše, ki je, izgleda, stalno pripadala večji kmetiji? Njena predhodnica je bila verjetno lesena poznosrednjeveška dimnica. Po obnovi okoli leta 1850 je bila hiša, kljub ločitvi črne kuhinje z ognjiščem pred ustjem peči in čiste hiše s krušno pečjo, še vedno zelo podobno organizirana. Primerjavo organizacije obeh stavb prikazujeta sliki 71 in 72. Šele konec 19. in začetek 20. stoletja je prinesel bistvene spremembe, ko so se po stavbi pričele množiti sobe za spanje.

Slika 73: Hišno znamenje *Mihave* hiše (vir J. Kebe, Loška dolina z Babnim Poljem II).

S prihodom črne kuhinje se je ognjišče izločilo iz sedaj čiste hiše, kjer je bilo dotlej skupaj s pečjo, v hiši je ostala le čista krušna peč. Dejansko je stena proti vežnemu delu ločila odprti ogenj od zaprtega v peči. Kuhalo pa se je še vedno na razširjenem podstavku pred ustjem peči, ki ga je na stropu omejeval *velb* proti podstrehi, preko katere se je vse do prihoda štedilnikov še dolgo valil dim. Peč z ognjiščem iz dimnice se torej ni bistveno spremenila, le obrnila se je za 90 stopinj in bila predeljena s steno.

Nekoč glavni bivalni in delovni prostor - *hiša* ali *kamra* je postala čist prostor. Zaradi široke veže in velike črne kuhinje se je po prihodu štedilnikov življenje preselilo v štedilniško kuhinjo. Ta je bila sicer odrinjena na zadnjo stran hiše. Hiša je ostala v uporabi le še kot spalnica gospodarjev in redko uporabljen prostor za

družabna srečanja - na primer ohceti, obletnice, nekoč hišne ples ali kaj podobnega. To je do neke mere logično, saj je štedilnik porabil mnogo manj drv in imel boljši izkoristek, zato se je krušno peč kurilo le še občasno za peko kruha, kar je bilo običajno enkrat na teden, marsikje ob sobotah.

Slika 74: Kozarišče okoli Mihavih na satelitski sliki iz leta 2015: 1- Mihava hiša (ob njej je sedaj podrta Pavečava hiša iz katere je tram na fotografiji in na kateri smo prikazali razvoj iz dimnice), 2 – Trudnova, 3 – Jagrova, 4 – Češnjenceva (spletni vir: Atlas okolja).

Pri kompoziciji poslopij vseh kmetij na ozki, v poznem srednjem veku zasnovani parceli, je vsa stoletja od srednjega veka ostajalo pomembno, da je gospodarsko poslopje z živino in senom ločeno od stanovanjske stavbe. Kmet si ni mogel privoščiti, da bi ob morebitnem požaru ostal brez obeh gospodarskih jeder. Zato je lesene konstrukcije in slamnate strehe v strnjem naselju ob prenovah postopoma menjal s kamnitimi stenami. Delno zaradi predpisov, delno zaradi pomanjkanja kvalitetnega jelovega lesa, ki je bil nekoč uporabljen za gradnjo. S tem pa je v enotraktnih hišah žal izgubljal toplino glavnega bivanjskega prostora – *hiše*. Tudi zato je postala štedilniška kuhinja glavni bivalni prostor v hiši in taka ostala marsikje do danes.

Hiša pri Trudnovih

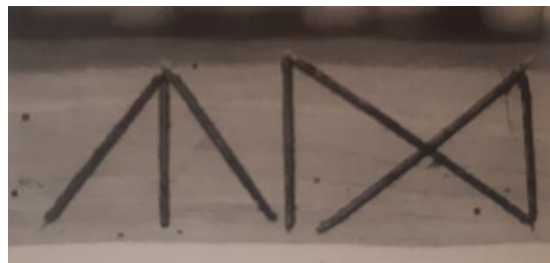
Le malo naprej od Mihaveh, na nasprotni strani ceste, stoji malo umaknjena Trudnova hiša. Tu sta bila naša informatorja brata Janez in Mario Žnidaršič, ki sta v njej preživela otroštvo.

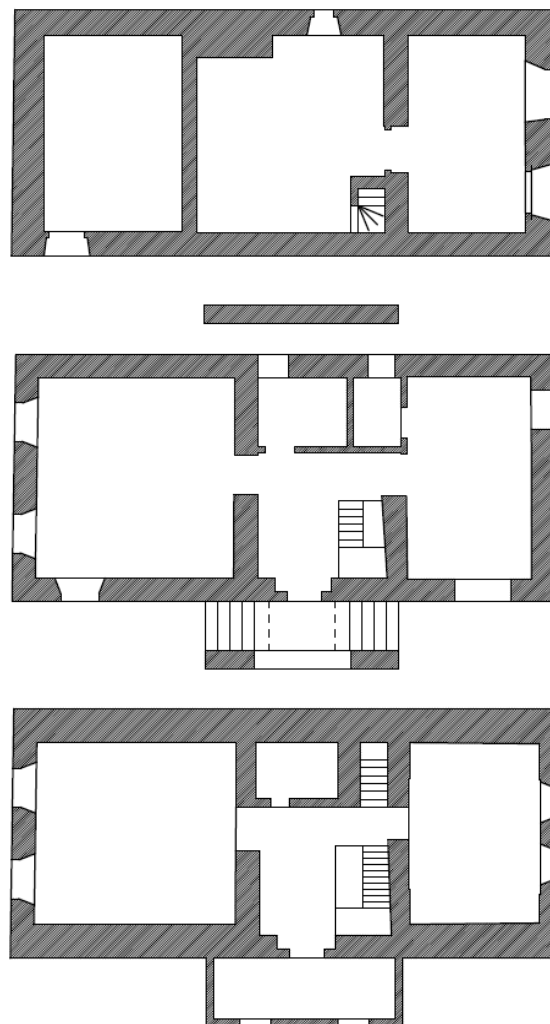
Slika 75, 76: Trudnova hiša s cestne strani, zadaj štala, ter spodaj z dvoriščne strani, kjer so še ohranjene originalne velikosti okenskih odprtin.

Če smo pri Pavečavih in Mihovih ugotavljali kontinuiteto iz srednjega veka, je tu osnova z zelo zgodnjimi predelavami zabrisana. Verjetno bi sledove lahko odkrili le v zunanjem tlorisu stavbe, ker je prostor omejen. Hiša je že na prvi pogled nenavadna, saj se za razliko od drugih - pritličnih, pne v višino. Tudi po lastništvu je bila drugačna. Vse ostale so bile v lasti podložnikov snežniške graščine, le Trudnova in Županova pa sta spadali k gospostvu starotrškega župnišča, Trudnova vse do leta 1848.

Na gospodarstvu, ki je obsegalo $\frac{1}{2}$ kmetije je konec 18. stoletja gospodaril Jurij Truden, po tej družini se hiša tudi imenuje. Leta 1947 se je priženil Janez Žnidaršič iz sosednje Šmarate in od takrat imajo lastniki njegov priimek.

Slika 77: Hišno znamenje Trudnovih (vir J. Kebe, Loška dolina z Babnim Poljem II).

Slika 78: Tlorisi vseh treh etaž Trudnova hiše, dimenzij 6,4x14 m. Zgoraj kleti, v sredini pritličje z zunanjim kamnitim stopniščem, spodaj podstreha z obokanimi prostori shramb in še enimi stopnicami navzgor (vir: Janez Žnidaršič).

Iz Franciscejskega katastra Kozarišč na predhodnih straneh (označili smo jo s številko 2) lahko razberemo, da je bila že leta 1824 zidana iz kamna. Že takrat je morala imeti črno kuhinjo, katere velik obok za gašenje isker in dimljenje mesa lahko še vedno vidimo nad sedanjo kuhinjo.

V kleti ima tri velike obokane prostore – *keudre*. En od njih, sprednji, je bil namenjen krompirju. Že ti oboki kažejo, da so jih delali mojstri, ki so obvladali zapletene oblike in konstrukcije ter velike razpone. Oboki so elipsastega prereza, delno križni, delno z dvignjenimi vmesnimi deli.

Slika 79: Kletna prostora pri Trudnovih na dvorišni strani, s križnim obokom in v sredini hiše z obokom elipsastega prereza na velikem razponu od ene do druge strani hiše in zapletenimi dvignjenimi deli oboka.

V pritličje hiše pridemo po kamnitem zunanjem dvoramnem stopnišču s kamnito ograjo (to je edino v celotni vasi). Nad njim je bil nekoč zgrajen iz hiše iztegnjeni

mostovž, ki pokriva vhod. Za vhodnim vrati vstopimo v dokaj široko vežo in za njo v prvotno črno kuhinjo. Na prednjo stran proti cesti je *hiša* kvadratnega tlorisa, na zadnjo stran nekaj manjša kamra, vse imajo novejše, ravno ometane stropje. Posebna je kuhinja, ki je sicer prekrita z (domnevam iz konstrukcije z jeklenim nosilcem) kasnejšim stropom, originalno pa je bila verjetno odprta v zgornje nadstropje, kjer se še vedno nahaja visok velb za lovljenje isker in odvod dima na podstrešje. Lovil je dim, ne samo iz ognjišča v kuhinji, temveč tudi iz obeh peči v sobah. Njegova višina je zagotavljala dober odvod dima iz hiše, da se ta ni zadrževal na podstrešju s shrambami. Ko je bil narejen strop pod njim proti kuhinji - verjetno, ko je ta dobila štedilnik, je zaprt prostor nad njo postal prekajevalnica mesa.

Slika 80: Zanimivo ozko stopnišče v pritličju na mostič in obokano podstreho. Tu je bil nekoč tudi strm in ozek prehod v osrednji kletni prostor s hrano.

Iz stopnišča vodijo zidano, ozko in odprto lomljeno stopnišče v zgornje nadstropje. Dejansko gre za podstrešje, saj se nahaja pod naklonom strehe. Tu nas čaka presenečenje. Celoten podstrešni del je že v veži obokan, na obeh straneh se odpirata velika, zapletena obokana prostora, ki zapolnjujeta volumen med strešno konstrukcijo. Ko vstopite, nimate občutka, da ste na podstrehi, saj gre za res monumentalna prostora. Po mnenju

lastnika sta morda služila shranjevanju desetine, ki jo je zbirala cerkev od vaščanov.

Slika 81: Zgoraj podest na podstrešnem delu veže. V kotu desno ozke stopnice še etažo višje do razpleta dimnika. Spodaj pogled na drugo stran obokane veže, z vhodom v večji obokani podstrešni prostor – domnevno kaščo. Desno za steno je velb nad kuhinjo, z nekdanjo prekajevalnico mesa.

Obokani polkrožni del je premeteno skrit v ostrešje, s čimer so prostori na podstrehi dobili nepričakovano višino in volumen. Oboki varujejo notranjost hiše in vrednosti, ki jih je lastnik hranil v njej pred ognjem, ki je bil v 19. stoletju v strnjenih vaseh z velikim številom lesenih hiš s slamnatimi strehami lahko usoden. Največja

vrednostje je bila verjetno letina, ki so jo Trudnovi - kmetje pridelali zase in morda za prodajo, v drugem prostoru pa morda za vse kar je pripadalo Cerkvi. Nenavadno je le to, da je bilo vse potrebno znositi po stopnicah skoraj dve nadstropji visoko...

Slika 82: Večji reprezentančno lepo obokan prostor na podstrešju, na strani proti cesti. Ima večja okna in bi lahko bil morda tudi soba.

Slika 83: Zapleteno zasnovani oboki v manjšem prostoru na podstrešju, proti dvorišču (vzhod), ki je zelo verjetno služil kašči.

Podstreha bi bila lahko obokana v času, ko so obokali cerkev, to je v začetku 1870-ih, saj bi bili le stavbarji, ki so obvladali cerkvene oboke, sposobni izvesti tak

podvig. Zahteven je tako po izvedbi visokih obokov, kot statično. Mojster je moral presoditi in dobro vedeti ali bodo stene pritličja sposobne nositi razriv visokih obokov nad njimi. In mojster se ni zmotil – tako oboki kot stene še vedno stojijo. To obdobje je za tako zahteven in v bistvu konzervativen pristop malce pozno, zato je vprašanje ali niso oboki celo starejši.

Slika 84: Ozka vrhnja etaža podstrešja nad oboki. Streha je pokrita z bobrovci. Zanimiv je star horizontalni razvod dimnih cevi iz večjega prostora na podstrehi, ki vodijo v edini dimnik. Izgleda, da je bil dimnik dodan na kupolo nad kuhinjo ob kaki kasnejši predelavi.

Na podstrehi nad oboki se iz očrnelih tramov še lepo vidi, da hiša tudi po gradnji obokov na podstrehi verjetno še ni imela dimnika. Že zelo zgodaj pa je imela namesto slame na strehi bobrovec, ki je moral biti takrat še zelo redka in dragocena kritina najpremožnejših.

K hiši pripada še velik hlev in skedenj, ki se nahaja stran od hiše, vmes pa je vkopana še velika, več kot 100 let stara štirna, ki je omogočala shranjevanje, za živino in ljudi še kako potrebne vode, tudi za čase velikih poletnih suš, ko mali Obrh skoraj pesahne.

Vodnjak naj bi Trudnovi dobili že leta 1875, leta 1912 je Anton Truden zgradil na dvorišču še veliko štirno. Drugače je bilo potrebno gnati krave na potok, ki pa v

določenih sušnih obdobjih ni imel kaj dosti vode.

Slika 85: Na težko dostopnem podstrešju ni bilo možnosti za odlagališče rabljenih stvari. Našli smo le nekaj ostankov lončevine in pečnic, nekatere morda še iz 18. stoletja.

Slika 86: Janez Žnidaršič nam kaže betonsko štirno, ki jo je zgradil njegov praded Anton Truden leta 1912 in vanjo tudi vpisal letnico z imenom, ki je še vidna v notranjosti.

Češjenčeva bajta

Kakih 100 m od Trudnove hiše smo obiskali še eno hišo, tokrat manjše kmetije, ki nam jo je odprla Nataša Mele, druga turistična vodnica iz teh krajev.

Slika 87: Z informatorji pred Češjenčevo štalo, ki so jo Natašini lepo obnovili.

Hiša (na katastru smo jo označili s št. 4) je bila predelana 1904. leta, o čemer priča letnica na kamnitem portalu z ravno preklado. Na zunanosti še opazimo na čelni fasadi proti cesti dve manjši, zazidani okenski odprtini, prav tako na vhodni strani. Izgleda, da je po tlorisu ostala praktično enaka svoji predhodnici iz 1824. leta, ko je bil risan katastrski načrt. Tudi skedenj s hlevom je na istem mestu.

Slika 88: Lepo obnovljen Češjenčev skedenj s štalo ob cesti; zadaj se vidi bajta, avgusta 2017.

Hiša je bila manjša kajža, ki je po predelavi dobila dve enakovredni sobi na obeh straneh pritličja. Vmes je bila

postavljena štedilniška kuhinja, na podstrehi pa narejeni še dve sobi.

Slika 89: Češjenčeva bajta s klesanim portalom iz 1904 in levo vidno zazidano (eno ali dve) manjšo okensko odprtino.

Slika 90: Češjenčeva bajta s cestne strani fasade, v pritličju sta bili nekoč dve majhni okni (sedaj zazidani). Zgornje okno je iz 1904. leta, spodnje vzdano po drugi vojni.

Stari oče je bil pintar, delal je kadi. V gozdu je tesal tramove in hodil na delo v gozdove Slavonije, kjer so delali doge. Imeli so malo kmetijo, kravo, kakega telička, nekaj ovac in pujska ter kokoši. V hlevu so redili tudi vole drugih kmetov. Večina kmetov je imela za delo vole, le furmani konje. Pri Češjenčevih, ki so bili revnejši in so imeli malo zemlje in gozda, so vozili s kravo. Seno so kosili na lazih v gozdu. Nekoč je v hiši živelo 11 ljudi, potem pa v prvi polovici 20. stoletja v sobici na podstrehi tudi duhovnik iz družine, ki je kasneje delal nekje na Dolenjskem. Za njim je ostalo veliko tiskanih notnih zapisov orgelskih skladb.

V hiši je še vedno ohranjena lepa stara krušna peč s pečnicami iz ribniškega konca. Hišo se bi še dalo obnoviti v star izgled in ji vrniti nekdanje manjše okenske odprtine, morda tudi čope na strehi, s čimer bi na enostaven način pridobila na pripovedni vrednosti in skladnejšem arhitekturnem videzu.

Slika 91: Ohranjena lepa stara krušna peč v vežni kamri, na zadnji strani hiše.

Še ena stavba, ki z modernizacijo ni bistveno menjala svoje velikosti, le materiali sten in namembnost prostorov se je spreminjala - v prid sobam za spanje. Ozke, v kot stisnjene stopnice v veži kažejo, da podstreha 1904. leta verjetno še ni bila namenjena za sobe. Takrat pa je dobila poleg starejše hiše na cestni strani novo vežno kamro na zadnji strani, ki je imela reprezentančna dvokrilna vrata in krušno peč, a oznake »bajta« do dandanes v vasi ni zgubila...

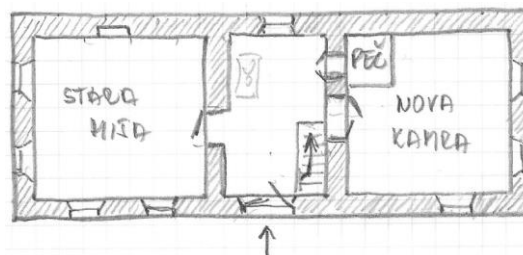

Slika 92: Staro okovje vrat iz podstrehe. Kovaški izdelki v tukajšnjih stavbah so redki in skromni.

Slika 93: Zbirka orgelskih skladb, ki so jih poslušali Kozarci pred drugo vojno.

Od soseda Franca Hočevarja, ki je bil naš informator, smo slišali še zanimivo zgodbo o nekdanjem švercu živine v Italijo za časa kraljevine Jugoslavije. V Šmarati so živino spravili v štale, nato pa ponoči v Italijo. Za vsakega konja so morali plačati graničarjem po 100 dinarjev podkupnine. Na vrhu Javornikov je bila karavla. Tu čez so potem hodili primorski partizani v Belo krajino.

Slika 94: Tloris Češjenčeve bajte, pribl. dimenzij 4,3x11m.

Slika 95: Volovski jarem pri Črešnjevčevih se ni dosti razlikoval od naših. Bil je le nekaj tanjši.

Janeščeva bajta

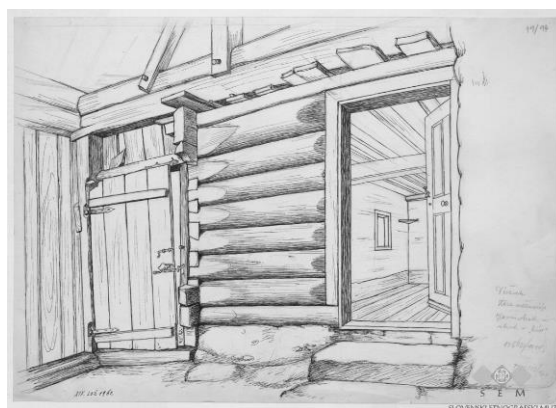
Slika 96: Janeščeva bajta na fotografiji iz 1946. leta (vir: stareslike.cerknica.org).

Ko pridemo v Kozarišče in nadaljujemo v smeri proti gradu Snežnik, na zavoju nasproti križa zagledamo majhno leseno kajžo – Janeščevo bajto. Na katastru smo jo označili s številko 5. Kdaj je bila postavljena ne vemo natančno, njen prvi lastnik je bil Matija Janežič, rojen 1786.

Slika 97: Zazidano ognjišče pred ustjem krušne peči v Janeščevi bajti. Nad njim je bil na stropu nekoč velb. Desno ob njem je odprtina za odlaganje soli, kresila ipd.

Bajta je zanimiva, ker je ena od najstarejših ohranjenih hiš v Kozarščah, posebej pa še zato, ker je izdelana iz lesenih, le na treh straneh obtesanih jelovih brun. Zunanja stran stene torej ni ravna, kot smo navajeni npr. v dolini Čabranke. zaradi neravne površine je bila cel čas neometana. Tudi znotraj je le pobeljena z anpom.

Slika 98: Risba glavnega vhoda (levo) in vhoda v hišo iz veže z ognjiščem (desno). Pri Janeščevih je izvedena enako (vir: spletni arhiv SEM).

Pritlično stavbo sestavljata v bistvu dva prostora: hiša s krušno pečjo in predprostor z ognjiščno nišo pred ustjem krušne peči. To je bil prostor, v katerem se je kuhalo, hranilo drva, delalo in shranjevalo vse kar ni moglo v hišo ali na odprto podstreho.

Slika 99: Lesen strop iz plohov, s preprosto, pod 45 stopinjami pobranimi robovi, enako je obdelan tudi stropnik.

Na zadnji strani je ob peči in ognjišču postavljena kamnita stena, ki je preprečevala nevarnost ognja. Ognjišče je bilo visoko kakih 70 cm, zidano iz opeke v

lesen *oklep*, pod njim je bil pod obokom prostor za drva. Nad ognjiščem je bil velb, ki je sedaj porušen, pod njim grede za sušenje mesa. Hiša ni imela dimnika. Zanimiv je dostop v prostore, ki vodi po dveh zunanjih stopnicah v breg pod nadstrešek. Ta del je bil nekoč zaprt z lesenim polknom, ki so prišla prav pozimi.

Slika 100: Pogled na Janeščevo bajto avgusta 2017, ko smo jo obiskali z delavnico Palčave šiše.

Slika 101: Pogled od vhoda proti cesti po vhodnem hodniku pod napuščem.

V hiši je še lepo ohranjen enostaven lesen strop z masivnim prečnikom, ki ga nosi.

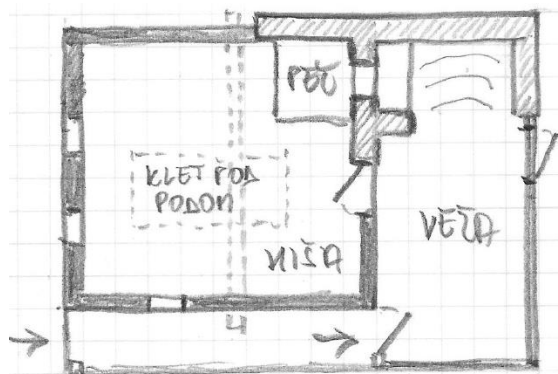
Kajža pa ima še eno zanimivost. V glavnem prostoru je bila po postavitvi hiše izkopana klet – dejansko gre za poglobitev kakih 2 x 1,2 x 1 m globine, ki je pod pokrovom poda hiše nadomeščala klet za krompir, da ni zmrznil. Ker je krompir v teh krajih pridobil na veljavi šele okoli 1820-ih, bi lahko zaključili, da je hiša res še iz 18. stoletja. Podobne naknadno vkopane kleti smo odkrivali že v Babnem

polju, pa v okolici Lokev in še kje. Značilne so torej za arhitekturo, ki v osnovi ni imela vlažnega prostora za shranjevanje tovrstnega pridelka, saj je bila postavljena še v času, preden je krompir postal eden od najpomembnejših pridelkov v teh krajih.

Lesene grede hiše so postavljene na pribl. 70 cm visok podzid, notranjost lesenih sten pa je pobeljena z apnom, ki je skrbelo za razkuževanje prostora.

Slika 102: Leseno ostenje bajte z majhnimi kvadratnimi okni pribl. 45x45 cm, desno se vidi zunanji del stropnika, pogled iz vhodnega vogala dostopnega ganka.

Slika 103: Tloris Janeščeve bajte, pribl. 5,3x7m, posnetek avgust 2017. Gank in vhod sledita funkcioniranju hiš z zamaknjenim vhodom.

O hiši je zanimiv sestavek napisala Janja Urbiha na stareslike.cerknica.org). Tam se zbira množica starih fotografij in zgodb iz cerkniškega konca in doline. Strani ureja Miloš Toni, ki je leta 2017 oblikoval tudi dve zanimivi spletni foto zgodbi iz večera na skednju Palčave šiše.

GORNJE POLJANE

Gornje poljane smo obiskali leta 2017 kar dvakrat. Spomladi smo tu pri Juretu Kordišu z delovno skupino za ljubitelje etnologije pri Slovenskem etnološkem društvu (SED) uredili njegovo etnografsko zbirko na skednju. Poleti smo se oglasili z udeleženci delavnice na povratku iz Loške doline, da si jo ogledamo in obenem pregledamo in premerimo eno od zapuščenih hiš, ki se mi je že ob prvem ogledu izgledala najstarejša.

Slika 104: Člani SED pri urejanju etnografske zbirke pri Hostovih, april 2017.

Poljane, ki so svoja katastrska občina, sestavljata dva pribl. 2 km oddaljena zaselka: Dolenje in Gorenje (ali Gornje) Poljane. V obeh zaselkih so leta 1866 živeli 103-je prebivalci v 13-ih družinah.

Slika 105: Pogled na Gornje Poljane po drugi svetovni vojni, ko so bile strehe med vojno s strani okupatorja požganih hiš že obnovljene (Vir: J. Kordiš).

Na Poljane naj bi leta 1438 grofje iz Vovberka na Koroškem naselili uporne

kmete, čeprav so začetki naselij verjetno mnogo starejši. Dolenje Poljane so nekaj večji zaselek bližje Racni Gori, na Gornjih Poljanah, pod cerkvijo Svetega Andreja, pa že stoletja gospodarijo tri do štiri kmetije: Mežnarjevi, Spodnji in Zgornji Matičnovi ter Hostovi. Maša na Poljanah je bila zgolj ob večjih praznikih. K maši so ljudje hodili v Stari trg ali v Viševek, kjer je tudi pokopališče, v šolo pa so hodili na Dolenje Poljane.

Slika 106: Pogled na Hostovo in Matičnovo hišo pred drugo svetovno vojno, zadaj se vidi zvonik cerkve Sv. Andreja (Vir: J. Kordiš).

Slika 107: Žegnanje na binkoštni ponedeljek leta 1934, ljudje stojijo pri Hostovi hiši (Vir: J. Kordiš).

Na Gornjih Poljanah, ki so jih nekoč obkrožali veliki travniki, sedaj zaraščeni z gozdom, so imeli v sušnih obdobjih težave s pomanjkanjem vode. Vodo za napajanje so zbirali v lokvah – kotanjah, ki so jih obdelali z glino, da so držale vodo. Ob lokvi pod hišami so tudi prali perilo zato so ob njej še vedno ohranjeni trije perilni kamni. V časih velike suše je bilo potrebno vodo voziti v lesenih cisternah iz Vrhnike v dolini. Kasneje so si kmetje zgradili

svoje štirne, v katerih so zbirali vodo s streh, podobne smo videli že v Kozarišču.

Na Gornjih Poljanah je živelo največ ljudi leta 1901, ko je bilo tu 47 prebivalcev v štirih hišah. Toliko hiš premorejo tudi danes, le da tu ne živi nihče več stalno.

Gornje Poljane so najvišja vas na območju Loške doline, na nadmorski višini pribl. 1065 metrov. Prebivalci so se ukvarjali pretežno z živinorejo in delom v gozdu. Okoli vasi so bili veliki travniki na katerih se je pasla številna živina. Iz starih dokumentov lahko izvemo, da so dajali cerkvi desetino v pšenici in mešanem žitu.

Podobno kot v ostalih vaseh po dolini, je vsaka od hiš imela svoje hišno znamenje. Gospodarji so ga vrezovali, vsekovali ali narisali na leseno ali železno orodje in celo na drevesa, ki so omejevala gozdne parcele. Ta običaj se je ohranil do danes.

Slika 108: Hišno znamenje od neznane kmetije iz Poljan (Vir: J.Kebe, Loška dolina...).

Cerkev Svetega Andreja

Cerkev Svetega Andreja, po pripovedovanju domačinov, stoji verjetno na temeljih starejših objektov, ki so bili del rimskega obrambnega sistema Claustra Alpium Iuliarum. Ta se je raztezal vse od antične Tarsatice – sedaj Reka, do Julijskih alp. Tu naj bi bila vojaška postojanka, ki naj bi jo uporabljali Rimljani do 4. stoletja. Iz s prepadnimi stenami zavarovanega mesta, kjer stoji cerkev, je res odličen razgled na celo dolino, prehod proti Babnemu Polju, Snežnik in Javornike, vse do Nanosa in morda celo do Hrušice, kjer

je bila ena od pomembnejših postojank. V bližini nekje naj bi bilo tudi predzgodovinsko naselje.

Slika 109: Baročna Sveta Trojica iz oltarja cerkve Sv. Andreja na Gornjih Poljanah.

Cerkev svetega Andreja je imela v posesti velike travnike, ki so jih darovali različni plemiči. Zanimiva so ledinska imena, npr. Brankovič, ki naj bi ga darovala Katarina Brankovič, zadnja žena grofa Urlika, ki je bila hčerka srbskega despota Jurija. Drugega je podaril nekdo od plemenitih Lambergov in se je do sredine 18. stoletja imenoval Lambergov laz.

Slika 110: Notranjost z lesenim stropom in baročnimi oltarji domačih mojstrov.

Že Valvazor je v 17. stoletju zapisal, da se poleti ob žegnanju za Binkoštni ponedeljek ob cerkvi zbere veliko ljudi. Te tradicije so se držali vse do pred nekaj leti. Cerkev

ima zanimiv kasetiran leseni strop iz let okoli 1700, rebrasto obokan oltarni prostor in tri bogate oltarje iz domačih delavnic v cerkniški in loški dolini.

Cerkev je imela do leta 1917 zvonove z letnico 1504. Z njimi je povezana legenda: ko je živina vlekla voz z zvonovi k cerkvi in je omagovala v strmem klancu po starem kolovozu do Poljan, je pomagal potiskati voz sam Sveti Andrej. Pri tem se je njegov čevelj udrl v skalo in nastala je t.i. Andrejeva stopinja. Stare zvonove je pobrala prva svetovna vojska, sedanja pa sta iz leta 1926.

Slika 111: Odtis stopinje Sv. Andreja ob markirani planinski poti iz Viševka na Gornje Poljane.

Žegnanje

Kadar je bilo na Gorenjih Poljanah žegnanje, je bilo vedno živahno. *Žlahta* je običajno prihajala na obisk enkrat na leto, večinoma prav na ta dan. Takrat je Hostova teta cel *rajhtar tašč* scvrila in hruškovo vodo skuhala. Vsaka hiša je pripravila hrano in pijačo tudi za vaščane, ki so prišli k maši iz doline.

Hostovi

Hišno ime HOSTOVI prihaja iz priimka družine Hosta, ki je leta 1752 gospodarila na kmetiji. Že za leto 1636 je iz krstne knjige razvidno, da je na Poljanah gospodaril Urban Kordiš (Cordish), ki je posedoval 1/3 kmetije. Anton Kordiš, rojen

1785. leta je spadal pod snežniško gospostvo; Anton Kordiš, rojen 1876, je kmetijo zelo povečal. V družini zadnjega gospodarja, ki je bil oženjen z nevesto iz Blok, je bilo pet otrok. Njegov brat je bil nekajkrat na delu v Ameriki, kamor mu je sledila tudi žena, rojena v Prezidu. Tam sta imela osem otrok, trije so bili celo v ameriški vojski med drugo svetovno vojno.

Slika 112: Skupina udeležencev urejanja etnografske zbirke pri Hostovih, ob njeni uradni otvoritvi aprila 2017.

Oče sedanjega lastnika, Franc Kordiš, rojen 1912, je leta 1954 kupil hišo v Viševku, kamor se je družina preselila leta 1953 in kjer živi še danes.

Slika 113: Pritlični del etnografske zbirke pri Hostovih, kjer je razstavljeno rokodelsko in kmečko orodje.

Že pred vojno so hodili domačini na delo v Slavonijo in Francijo, marsikdo je tam tudi ostal.

Hiše na Poljanah so bile prvič požgane 3. avgusta 1942, ko so od tu odpeljali 42 glav živine, drugič pa leto pred koncem vojne. Po vojni so kmetje za silo obnovili hiše, a so se kmalu pričeli izseljevati.

Slika 114: V prostoru etnografske zbirke pri Hostovih v nadstropju je predstavljeno bivalno okolje, na stopnicah pa predmeti, s katerimi so ljudje delali okoli hiše ali odhajali prodajat pridelke v soseščino.

Hostovi so na Poljanah posedovali kmetijo s približno 30 ha zemlje, od te je bila dobra polovica travnikov ter nekaj njiv pod zaselkom. Pri vsaki od kmetij na Gornjih Poljanah so imeli po 12 glav živine. Hostovi so imeli tako pred drugo svetovno vojno osem krav in telet, štiri prašiče, 15 glav drobnice in dva para volov, s katerimi so pozimi vlačili les iz gozda. Večina lesa je šla v dolino na žage, iz dela lesa so stesali tramove. V gozdu prevladujeta bukev in smreka ter jelka, javor in brest, ki je zaradi bolezni že skoraj izginil.

Živino so pasli največ na vaški gmajni - Pašni, ki je sedaj večinoma preraščena z gozdom. Imeli so vaškega pastirja, ki je zjutraj pobral živino in jo zvečer prignal nazaj. O izrabi kmetijskih površin pripovedujejo tudi ledinska imena: Hostovo ržišče, Mala ograda, Velika ograda... Sejali in sadili so so pšenico, rž, krompir, repo, zelje, bob...

Slika 115: V etnografski zbirki pri Hostovih si lahko ogledate tudi kar veliko zbirko kmetijskega orodja, ki je bilo v uporabi v Loški dolini.

Elektrika je bila na Gorenje Poljane napeljana v letih 1952-1953. Po pripovedovanju je pri tem imel največ zaslug Vinko Šumrada Radoš iz Podgore. Po vojni je bil direktor nekega podjetja in je dobiček, ki se je nabral, namesto da bi ga posredoval v centralo v Beograd, namenil za nakup materiala za električno omrežje. V vasi so imeli le enofazno napetost do pred nekaj leti, ko so obnovili celotno napeljavo in uredili trifazni tok. Ko so leta 1988 začeli pri Hostovih popravljati hišo, so za čas, ko so z dvema električnima mešalcema mešali beton, morali pri Matičnovih izklopiti zamrzovalno skrinjo, da so lahko delali.

Jure Kordiš, ki je lastnik Hostovega posestva živi v Viševku, tu pa se ukvarja s turizmom – oddaja prenočišča, ohranja lokalno kulinariko in vodi obiskovalce po okolici.

Pred časom sem se ustavil tudi pri njem doma. Hiša je bila sicer močno predelana v 1950-ih letih, a je v osnovi zadržala stare elemente, pritlični del (nekdanje dimnice) ob cesti in nadstropni del z obokano kletjo in zanimivo, z dvema lepo obokanima prostoroma nad kletjo. V zbirki na Gornjih Poljanah je shranjen zanimiv predmet iz te hiše. To so železna vratca, ki so nekoč vodila iz veže hiše na Viševku v klet.

Slika 116: Lepo okrašena železna kletna vratca iz Viševka v etnografski zbirki pri Hostovih.

Padla so mi v oči takoj, ko smo pričeli s sortiranjem predmetov in odločil sem se, da morajo dobiti v zbirki posebno vidno mesto. Gre za mala vratca z letnico 1824 in inicialkami AM ter IHS nad letnico, na sredini pa še A A. Vratca niti niso posebej kovaški izdelek. Notranje okrasje je namreč zvito iz tanjših železnih trakov, zato meji na kleparski izdelek. Zanimivo pri predmetu je to, da v dolini na kmečkih stavbah nismo nikjer zasledili posebnega kovanega okrasja. Jure ima sicer nekaj kosov kovanega okovja, a se ne ve iz kakšnih stavb. Ta mala vrata so bila domnevno torej izreden oblikovni element v hiši svojega časa. Voditi so morala v prostore, ki so bili posebej pomembni za

lastnika, da jih je dal okrasiti, nanja vpeti svoja imena in znamenje IHS, ki je bilo običajno ob vhodih v bogatejše hiše in je blagoslavljal tiste, ki so vstopali. Če dobro pomislimo, prav klet je tudi v naši okolici postala prav v 1820-ih letih tisti prostor, ki je s svojo vsebino po obdobju slabih žitnih letin in lakote, dajal zanesljivo preživetje družini. V njej so hranili tudi pri nas v dolini šele takrat uveljavljeno poljščino, krompir! Klet je torej postala prostor, ki je zaslužil mnogo večjo pozornost kot v stoletjih pred tem kašča z žitom... Če se je tu prej hranila pretežno krma za živali, je s krompirem postala klet prostor za hrano človeka.

Matinčnova hiša

Slika 117: Matinčnova hiša na Gornjih Poljanah.

Slika 118: Gornje Poljane na Franciscejskem katastru. Nenavadno je, da so že vse hiše kamnite, morda so nekoč lesene pogorele. Matinčnova je označena z 24. Vhod je bil s spodnje strani, enako kot sedaj.

Pa se vrnimo k stavbni dediščini Gornjih Poljan, kjer smo natančneje pregledali

Matinčnovo hišo, ki stoji najnižje nad njivami. Ima sicer še streho, a je odprta in je po stenah brez ometa najlepše viden njen razvoj. Hišo smo lahko tudi izmerili in prikazali njen tloris ter rekonstrukcijo.

Slika 119: Gradbena in arhitekturna analiza hiše ni mogoča brez dokaj natančnih meritev stavbe.

Zanimiva je zato, ker smo ugotovili, da gre zopet za tipično arhitekturo poznega srednjega veka, kot smo jo že ugotavljali v Kozarišču. Kljub novejšemu izgledu kamnitih sten brez ometa morajo biti te starejše od 1824. leta, kar je razvidno tako iz katastra kot tudi iz obokanja v kletih.

Slika 120: Gospodarski del hiše odkriva postopno gradnjo v več stoletjih. Tudi zadnji del je po okenski odprtini in obokih v kleti star več kot 200 let.

Osnovna pritlična pravokotna dimnična hiša je bila v začetku le v enem nivoju. Šele kasneje je dobila dvonadstropne prostore shramb – klet in kaščo nad njo. Po risbi iz Franciscejskega katastra bi sklepali,

da je bilo to že pred 1824. letom. Nekoč je bila predelana v hišo s črno kuhinjo in raztegnjena v dolžino. Močno je bila podaljšana tudi klet, ki je najgloblje v bregu, saj je bil od začetka 19. stoletja tu shranjen krompir. V nekdanji kašči je dobila nekoč vežno kamro, ki je imela svojo krušno peč. To pomeni, da sta bili v hiši dve gospodinjstvi, ki sta si delili črno kuhinjo. Kasneje je ognjišče zamenjal štedilnik. Leta 1942 pa je bila požgana, po vojni obnovljena, a že dolgo nenaseljena.

V začetku 19. stoletja je $\frac{1}{4}$ kmetije, ki je pripadala k hiši pod snežniškim gospostvom, posestvoval Matija Ravšelj, ki se je leta 1793 priženil iz Iga vasi. Ženina družina se je pisala Truden. Andrej Ravšelj je bil leta 1824 ključar cerkve Sv. Andreja. Posestvo je kljub $\frac{1}{4}$ obsegalo 32 ha, kar je bilo precej več kot v dolini.

Slika 121: Natančno kvadratna hiša z ostankom krušne peči, vidna je konstrukcija plitvega oboka kurišča s stranskimi deli, a že brez pečnic.

Pri hiši je zanimivo tudi to, da je sodeč po gradnji kamnitih sten, te dobil najprej stanovanjski del. Šele nato so pozidali shrambni del, ki pa je verjetno služil vsaj delno tudi za prebivanje, o čemer tolmači ostanek krušne peči, ki ima še kamnito jedro.

Slika 122: Ostanek druge krušne peči v kamri, ta ima še kamnito konstrukcijo kurišča in je bila kopaste oblike.

Hiša je imela klet, sestavljeno iz več prostorov, ki so vsi obokani. Najbližji vhodu v hišo je križno obokan, skrajni polkrožno, enako pa tudi dolgi prostor za krompir ob bregu, v katerega lahko pridemo po ozkih stopnicah neposredno iz kuhinje.

Slika 123: Prvi kletni prostor je reprezentančno križno obokan. Morda je služil tudi shrambi za mošt, saj ima okno.

Slika 124: Kletni prostor na vogalu je po vojni služil kuhinji za svinje in je polkrožno obokan.

Slika 125: Najbolj zanimiv je ozek kletni prostor vzdolž celotnega shrambnega dela. Polkrožno obokan, s preходом do kuhinje na koncu in z odprtino za vsipavanje krompirja z zgornje strani hiše. Ob odprtini poteka rob, ki kaže, da je bila klet nekoč podaljšana.

Na naslednji strani sta prikazana tlorisa in razvoj hiše, kot ga lahko domnevamo iz ohranjenih zidov. Malo smo se poigrali tudi z izgledom, kakršnega bi lahko imela stavba pred nekaj sto leti, preden je dobila poenoteno strešno konstrukcijo. Ker meritve nismo izvedli v celoti, so nekateri detajli hipotetični. Pri zidavi iz relativno pravih apnenčastih ali dolomitnih

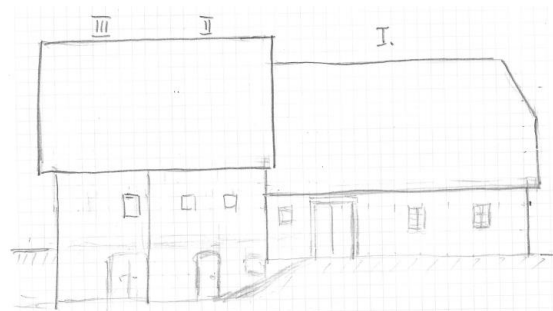
kamnov lahko spreten zidar določene predelave z izbiro usrezno debelih kamnov tudi dobro skrije.

Pri hiši so zanimive malce nelogične stopnje gradnje, ki smo jih prikazali z različno smerjo šrafiranja zidanih sten. Težko bi verjeli, da je bila prvoten stanovanjski del hiše kamnit kot se razbira iz gradnje zidov. To je bila verjetno začasna rešitev, ko so del hiše razdrli in kamenje porabili za dozidavo ter šele nekaj kasneje pozidali zgornji del nad kletmi v celoti. Zanimiva je tudi primerjava s fotografijo podobne hiše iz Viševka, ki kaže trdovratno sledenje, morda tudi s strani gospostva zapovedanim vzorcem arhitekture.

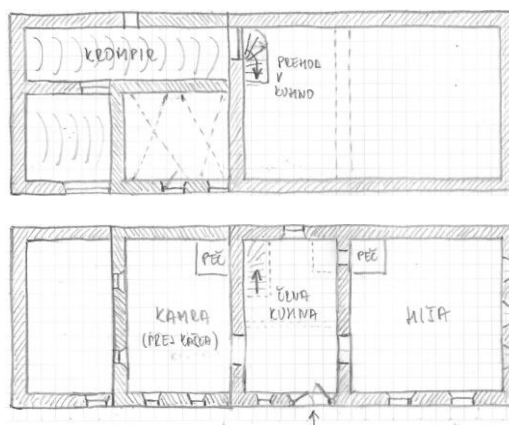
In ne pozabimo – tudi na Poljanah so bile nekoč, kljub bližini gozda, hiše pokrite s slamo in v srednjem veku razpostavljene po enakem urbanističnem redu kot po dolini: levo in desno ob cesti iz doline, ki je šla drugače kot sedaj – mimo Matinčnove hiše.

Slika 126: Na fotografijah stare hiše pri Blaževih iz Viševka lahko pokažemo, kakšen naj bi bil nekdanji izgled Matinčnove hiše. Hiša se ni bistveno razlikovala od prikazane, le nivo ob kleti je nižje (vir: fototeka SEM).

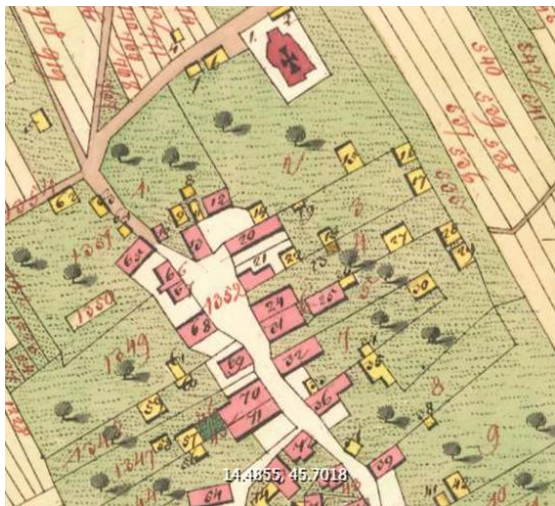
Slika 127: Hipotetični izgled Matinčnove hiše pred poenotenjem strešne konstrukcije. Označene so faze gradnje kamnitih zidov, kot jih lahko razberemo na ohranjeni stavbi.

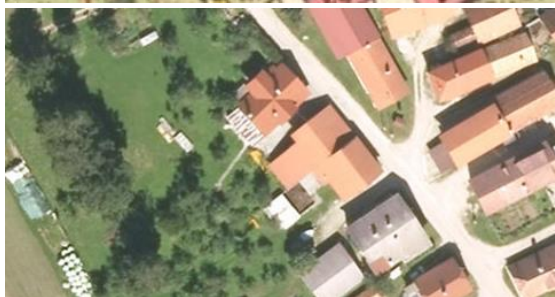
Slika 128: Tlorisa Matinčnove hiše, dimenzij 6,4x18,3 m; zgoraj klet in spodaj pritličje. Različne smeri šrafure kažejo gradnjo v različnih obdobjih. Okenske odprtine so ponekod hipotetične na osnovi predpostavk iz podobne arhitekture v dolini.

JURETOVA HIŠAV VIŠEVKU

Pri Gornjih Poljanah smo že omenili, da smo bili v gosteh pri Juretu Kordišu. Tam smo opisali zgodbo majhnih železnih vrat, ki so vodila v njihovo klet v hiši na Viševku. Ker pa Jejnča hiša ni kar tako, bomo na kratko opisali tudi njo.

Slika 129: Viševki na Franciscejskem katastru. Skoraj vse hiše so bile leta 1824 že zidane (spletni vir: Mapire).

Slika 130: Primerjava Franciscejskega katastra in letalskega posnetka pokaže, da se je pozidava v strnjениh, stalno zasedenih naseljih v zadnjih 200 letih le malo spremenila (spletni viri: Mapire in Atlas okolja). Juretova hiša ima št. 64 in gospodarsko poslopje 66.

Viševki leži na rahlo izbočenem delu na ravnini Loške doline, zato tako ime. Prvič je omenjena v 13. stoletju. Vas je podobna kot druge, hiše so razporejene ob cesti, na najvišjem je postavljena cerkev Marijinega Vnebovzeta iz 17. stoletja.

Ob zahodni strani vasi je nekoč rasel drevored velikih lip, ki so vas ščitile pred vetrovi. Sedaj so večinoma posekane.

Slika 131: Fotomontaža namestitve železnih vrat iz 1824. leta na mesto, kjer so stopnice iz stanovanjskega dela vodile v klet., navzgor pa v kaščo. Vratca smo opisali v zapisu iz Gornjih Poljan.

Juretova hiša je zidana že na Franciscejskem katastru, Oče jo je kupil 1954. leta. V Viševki so se preselili, ko so jim med vojno požgali hišo v Gornjih Poljanah. Tam so kasneje za silo obnovili hišo in nekaj časa še naprej kmetovali.

Prej je bila to Jejnceva oziroma Zotlarjeva hiša. K hiši je pripadalo $\frac{1}{2}$ kmetije in je omenjena že konec 18. stoletja, ko je bila prodana. V 1960-ih so hišo temeljito obnovili, delno razširili na bivalni strani, ostal pa je star del z lepo obokanimi nadstropnima prostoroma suhih shramb in

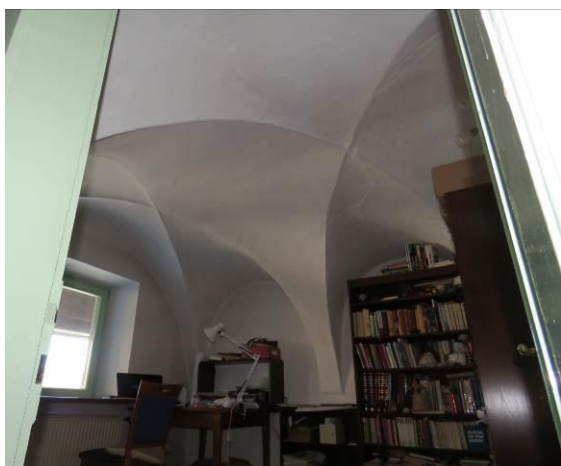
kletmi pod njimi, verjetno že vsaj iz 18. stoletja. Tako tudi v na prvi pogled novih hišah ostajajo kvalitetni deli njihovih predhodnic iz treh in več stoletij nazaj.

Slika 132: Juretova hiša na Viševku, pogled z dvorišča. Levo od mostovža dvonivojski del s shrambami, desno stanovanjski del na nivoju zemlje. Obnovljena v 1960-ih.

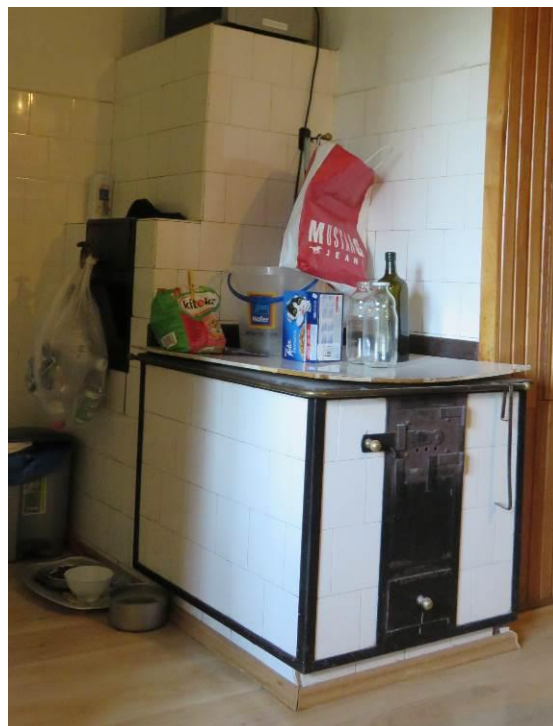

Slika 133: Pogled iz križno obokane kleti na vhodna vrata iz dvorišča. Nivo kleti je nekaj stopnic pod dvoriščem.

Slika 134: Lepo obokan večji prehodni prostor nad kletjo. Po obliki sodeč so križni oboki iz

obdobja pred 19. stoletjem. Ob njem desno je enako obokan še drug prostor.

Slika 135: V Juretovi hiši je ohranjen tudi lep, mojstrsko zidan štedilnik iz 1950-ih let, kakršne vidimo le še redko.

Če arhitekturo hiše primerjate z Matinčnovo hišo iz zgornjih Poljan boste našli veliko podobnosti, enako z Mihovo iz Kožaršč. Ker je Juretova nekaj širša, ima po dva prostora za suho shrambo in klet.

Slika 136: Nekako takole je izgledala Jenjnčeva hiša, preden so jo kupili. Fotografija je drugače iz Iga vasi v 1960-ih letih (Vir: fototeka SEM).

PODPLANINA

Podplanina je bila pred nastankom Čabra in z njim povezanim fužinarstvom pomembno staro, s kmetijami v več zaselkih posejano naselje. Lahko jo primerjamo s Pungertom nekaj nižje nad dolino, ki prav tako zavzema južno pobočje na terasah nad Čabranko z njivskimi površinami na precej strmem in razdrapanem območju pod Travljskim vrhom. Zato bi lahko njene izvore iskali morda že v rimskih časih, ko naj bi tu preko potekala pot iz Babnega polja in Starega kota čez Pungert, Črni potok in naprej proti dolini Kolpe.

Podplanina se je nekoč nemško imenovala tudi Alben, kočevarsko Unterdauba ali slovensko Planina. Prvi pisni zapisi o njej iz leta 1574 govorijo o treh kmetijah, dve sta imeli celo in ena polovično kmetijo. Po Simoniču je bilo 50-75% nemških priimkov, zabeležena sta Poye in Ossvald. V povezavi s čabarsko fužino pa naj bi se tudi na to območje priselili železarji iz Gorenjske in Idrije.

Slika 137: Zaselek pri Kolarjih s starimi hišami iz 18. in 19. stoletja.

Podplanina obsega posamezne hiše in zaselke. Hiše so Loka (na Loki) ob mostu preko Čabranke, kjer je nekoč stalo več hiš, ob carini, na Baniji ob Čabru, Pri kovačnici, v Obrhu pod izviro Čabranke in ob cesti pri Drobniču. Zaselki so Pri Kolarjih (obsega 4 hiše), Zdolenjci (3 hiše)

Pri kapelici (6 hiš) – tu je tudi jedro naselja, in najvišje Hrib (2 hiši).

Slika 138: Pogled na Gašperjevo hišo na Obrhu, ko so bile tam še kovačija, žaga in mlin. Spodaj pogled iz drugega kota (Vir: arhiv I. Janeš).

Slika 139: Podplanina – Planina na vojaški karti iz 1760-ih (internetni vir: Mapire).

Podplanina je služila vsa stoletja kot kmetijsko in delavsko zaledje Čabra. Kmetje so v nekdanje cvetoče mestece nosili mlečne proizvode in poljedelske izdelke, prodajali živino ter hodili delat v obrtne in kasneje industrijske obrate. Podobno je bilo verjetno tudi že v času fužine v Čabru, ki je stala pod *Uobrhom*. Na njenem mestu so kasneje Ghycyji postavili ribogojnico, sedanji lastnik Urh pa večkrat v zemlji še vedno najde ostanke starih železnih talin. Na severozahodnem delu nad Podplanino, naj bi po pripovedih kopali železovo rudo

za čabarsko fužino. Pri Malenskih so še vidni ostanki velikega izkopa, iz katerega so oblikovali celo ravnico.

Na Uobrhu je bil Uobrški mlin, kamor so nosili mlet tudi binklarji, kasneje še žaga, čez most na hrvaški strani pa kar tri kovačije zaporedoma, ena pa tudi nižje na slovenski strani.

Zanimivo je, da so bile kmetije precej večje od tistih iz drugega brega Čabranke, imeli so po pet do sedem krav po kmetiji. Za delovno živino pred drugo vojno so uporabljali večinoma vole, medtem ko so na drugem bregu vozili in celo orali na manjših kmetijah pretežno s kravami.

Slika 140: Pred hišo z gostilno na Baniji, pred prvo svetovno vojno (vir: arhiv I. Janeša)

Čez Čabranko so jo povezovali štirje mostovi, najvišji v Obrhu je lesen. Za zanimivost lahko povemo, da je bil most na Loki eden od prvih železo-betonskih mostov na Kranjskem in Hrvaškem, ki se je po izgradnji pozimi leta 1913 podrl, saj naj bi bil po navedbah tedanjih časopisov betoniran v času prenizkih temperatur...

Na Baniji in Loki sta bili pred drugo svetovno vojno gostilni, v katere je rada zahajala čabarska gospoda, saj je bilo tu pred prvo svetovno vojno cenejše pivo kot na hrvaški strani. Na Loki so pred prvo svetovno vojno in malo po njej prirejali zabave za gospodo, kamor so se po pripovedovanju, po izgradnji nove ceste po dolini od Mandlov do Čabra, s kočijo

vozili na zabave tudi Palčavi – Anton in Julija Čop iz Plešč.

Slika 141: Pogled na skupino hiš na Loki pod Čabrom. Desno, na hrvaški strani, je bila prva lesena hiša kasneje hotel, ki so ga imeli Potukarjevi, Preko mosta (tistega, ki se je 1914. leta zrušil) pa desno hiša z gostilno.

Kot drugje so tudi tu ljudje konec 19. stoletja začeli odhajati v Ameriko in pozimi sezonsko na delo v hrvaške in ogrske gozdove. Zato je zanimiv spodnji zapis iz Slovenca, ki govori o transportu delavcev iz teh krajev po železnici v času kolere.

(Odvažanje drvarjev z Rakeka.) Vsako leto v mesecih oktobru in deloma tudi v novembru odvažna železnica od postaje Rakek iz kočevskega in čabarskega okraja dohajajoče drvarje na številu okolo 1500—2000 na Ogersko in Hrvatsko, in sicer na postaje Zagreb, Bares, Buda, Sisek in Zákány; do zdaj jih je v oddelkih odvažal mešan vlak št. 101. Zarad protéče kolere pa je upraviteljstvo južne železnice odredilo, da se zdaj ti delavci odvažajo tudi, če jih ni več 200 vkup, s poštanim vlakom št. 7 v posebnih vagonih III. razreda. Vlak spremljajočemu osebju se je zaukazalo, da med vožnjo strogo pazi na to, da v vagone, kateri so namenjeni za te delavce, ne stopajo drugi potovalci in da delavci ne rabijo drugih vagonov, nego zánje pripravljene. Na postaji, kjer izstopijo ti delavci, se vagoni, v katerih so se oni pripeljali, takoj očistijo in razkužijo. Za slučaj, da bi bilo kak dan treba prepeljati nad 200 delavcev, oskrbi se poseben vlak. Časih se tudi na postajo, kjer imajo izstopiti ti delavci, brzojavno naznani njih prihod, da se zvrše potrebne priprave.

Slika 142: Slovenec, 19. oktober 1886, o prevozu delavcev v hrvaške in ogrske gozdove.

Podplanina je bila sicer del občine Trava, kjer je pred drugo svetovno vojno živel precej kočevskih Nemcev, dejansko pa je bila zaradi oddaljenosti vedno povezana z usodo Čabra in njegovih ljudi. Leta 1936 je

bila Podplanina z občinami Trava in Draga celo pripojena Srezu Čabar.

Med drugo svetovno vojno Podplanina, podobno kot zaselki okoli Čabra, ni bila požgana. V njej je delovala partizanska delavnica, eno od tu izdelanih puškinih kopit si še lahko ogledate razstavljeni na podstrehi Palčave šiše.

Slika 143: Partizanska delavnica pletilj v eni od hiš v Podplanini (internetni vir).

Podplanina je bila pretežno partizanska vas, pri Rajtarjavih je bila javka, tudi bolnišnica. Leta 1943 so v vasi Nemci ubili dva partizana, konec aprila 1945 pa so tu Nemci in četniki ob umiku preko doline Čabranke utrpeli ob spopadu s partizani več mrtvih.

Od tu je bila doma tudi Katica Lipovec (1900-1977), ljudska pesnica, ki je v svojih pesmih zajela tudi NOB bližnje okolice (Marjana Pakiž: Slovensko pesništvo upora: Slovensko narodnoosvobodilno pesništvo, Muzej Kočevje, 1973).

Slika 144: Partizani v osrednjem delu naselja leta 1945, levo kapelica iz 1930-ih (internetni vir, foto E. Šelhaus). Kadi se iz dimnika Mihečkene hiše.

Kot nam je pripovedoval Groharjev Zvonimir iz Zdujenceu, so bili prebivalci večinoma kmetje. Imeli so čevljarja, kolarja, kakšno šiviljo, spodaj na Čabranki na Uabrhu so bili mlin na tri kamne in žaga, nižje ob Čabru kovačija pri Rajšlu.

Ljudje so večino stvari, ki so jih potrebovali doma naredili sami, celo okna so bila domač proizvod. Nekateri moški so bili *pintarji*, izdelovali so leseno posodje, čebre, kadi, pinte. S tem se je ukvarjal tudi Zvonimirjev stari oče. Delali so tudi skodle – *šindre*, s katerimi so bile nekdanje pokrite vse strehe. Pokrivali so dvojno, bile so dolge pribl. 80 cm, po 16 zvezanih v *bunt*. *Šindre* so pribijali s tankimi, pribl. 10 cm dolgimi žebli *šindraši*. Zdržale so vsaj 30 let.

Slika 145: Še zadnji star *skdn* v Zdujencih, pokrit s *šindro*.

Slika 146: Zaselek Pri kapelici ali tudi *Hišarji* na Franciscejskem katastru iz 1824. leta. Bajtarjeva hiša je označena s številko 208 (pod njo je vrisan kozolec), *Mihečkena* preko ceste nad njo z 207.

V vasi so imeli krojača - *šnajderja*, za teden dni je prišel k hiši, tu jedel in pokrpal ter zašil vse kar je bilo potrebno. Obrtniki so bili v Čabru, tam so bile tudi gostilne in trgovine.

Slika 147: Ena od najstarejših hiš, še vedno pokrita s *šindro*, nad Kolarji. Obrnjena je z zatrepno fasado proti dolini.

Moški so ogljarili in žgali apno v apnenicah nad zaselki. Pri hišah so imeli vole, po 5-7 krav, nekaj ovac za volno in jagenčke ter prašiče. Sadili so največ krompir, koruzo, pšenico, oves, ječmen, zelje, kolerabo, belo in rumeno korenje, fižol... Na Planini, od križa na poti do Binkla na desno, so imeli laze za košnjo sena. Jeseni so hodili v poljšji lov.

Slika 148: Lesena hiša na spodnjem delu pod Groharji. Sestavljena iz štiristransko žaganih brun.

Veliko ljudi je odhajalo delat v Ameriko, Francijo in Slavonijo, marsikdo je tam ostal, tudi po drugi vojni.

Vodo so nosili na glavi v čebrih na svitku iz več manjših izvirov, kjer so bila narejena korita, ali iz jarka. Živino so iz zaselka pri kapelici napajali na izviru na začetku vasi iz ceste proti Čabru.

Prehrana je bila kot v ostalih naseljih naokoli: močnik, krompir, kislo zelje, polenta z mlekom ali ocvirki, porbiks – pretlačen fižol s ajmprenom iz čebule in česna. Kuhali so štruklje iz vlečenega testa, ki so jih začinili drobtinami na maslu ali ocvirki. Ajde niso več sejali, ker je problematična zaradi jesenske pozebe. Sušili so svinjsko meso in ga hranili v zaseki. Mleko in mlečne proizvode – putr, maslo in skuto so prodajali gospem v Čabar. Tudi živino so prodajali največ v Čabar, kjer je bilo nekoč pet mesnic.

Slika 149: Vogalni stiki so enostaven lastavičji rep, ki je dovoljeval kasnejše poletvanje in omet za zaščito konstrukcije pred dežjem.

Slika 150: Ohranjena šešna jama za sadje iz osrednjega dela Podplanine med nasadom sliv.

Okoli hiš je bilo nekoč veliko sadja, ki je bilo posajeno med njivami ali na robovih teras. Poleg skoraj vsake hiše je bila sušilnica - *šešna jama*, v kateri so sušili največ tepke. Te so jedli doma pozimi in na pomlad. Sušili so tudi slive s peškami in jabolka, ki so jih običajno prerezali na polovico.

Slika 151: Bajtarjeva vrhhlevna hiša, z gankom na spodnji strani, na katerem je tudi stranišče. Obrnjena je prečno na breg.

Ljudje so hodili za Veliki šmarn vedno na Žalostni vrh, kjer je bilo veliko slavje in sejem. Tja so vozili tudi cel voz letnih hrušk stare sorte za prodajo. Tudi tu za Veliko noč pripravljajo nadevanje – imenujejo ga *budl*. Za Cvetno nedeljo je bil v Čabru velik sejem, kamor je prihajalo veliko Ribničanov.

Slika 152: V razgovoru z informatorji pri Groharjevih, avgust 2017.

V šolo so hodili običajno v Čabar in kasneje po 1960-em letu tudi na Travo. Sekire in motike so kupovali v kovačiji pri Urhu v Čabru, prej v Črnem potoku.

V Podplanini, kjer trajno živi zgolj še nekaj ljudi, smo naleteli na zanimivo informatorko – Mileno Poje iz Ljubljane, ki pa je tu pri stari mami, ki je umrla leta 1965, preživela precej časa v osnovnošolskih letih. Z njo je hodila v Čabar v trgovino, k maši, v lekarno - lekarnar je bil za večino glavni zdravilec, in tako doživljala sosodstvo še v časih vizionarskega razvoja po drugi svetovni vojni, ki pa žal ni dolgo trajal.

Slika 153: Pogled na vhod Bajtarjeve hiše z zazidanimi starejšimi okni in spodaj na Z del hiše, ki se od 1843. leta ni spreminjal. Spodaj je vhod v klet.

Njeni predniki so bili iz ene od večjih hiš v osrednjem delu naselja – pri Bajtarjevih, ta je sedaj nenaseljena, z možem pa sta kupila drugo hišo v bližini - Mihečkenu, kjer imata lepo urejeno počitniško domovanje. Zato smo si lahko natančneje ogledali obe stavbi, obe starejši od dvesto let.

V Bajtarjevi hiši, sedaj št. 7, so živeli Milenini predniki po mamin strani. Tudi

tu so odhajali delat v Ameriko, Slavonijo in kasneje v Francijo.

Slika 154: Na vzhodni fasadi so vidni stari okvirji oken v kleti in zazidanega okna v pritličju, ki so izdelani iz lehnjaka. Njegovo nahajališče najdemo najbližje na izviru Čabranke. Lesene dele sten je po vojni zamenjala opeka.

Zanimiva je zgodba dveh sester Janež, ki sta ostali lastnici hiše v drugi polovici 19. stoletja. Z eno se je oženil stari oče, ki je prišel nekje iz bajtarskega konca (okolica Trstja) in verjetno prinesel hišno ime. Po njeni smrti se je oženil z Milenino staro mamo, ki je bila iz soseščine, zato je druga sestra prodala svoj del hiše tujcem. Imela sta šest otrok, fantje so umrli – eden v vojni, dva za jetiko, dve hčeri sta se odselili v Ljubljano, na kmetiji pa je ostala teta Katra – Katica Lipovec, ki je z možem iz Goračev (spet bajtar) gospodarila do 1990-ih.

Slika 155: Portal Bajtarjeve hiše z vklesano letnico gradnje 1843, oblike kot je bila običajna za lesene portale drugih hiš v vasi.

V hiši so se vedno ukvarjali le s kmetijo, gojili krompir, koruzo, pšenico, oves, repo, rumeno korenje. Lepo je uspeval tudi tobak. Hiša je imela na Z delu svojo sušilnico za sadje (vidni so še ostanki zidov), podobno kot večina ostalih hiš, saj je bilo sadja obilo. V hlevu so imeli vole za delo na polju in v gozdu, tri krave, prašiče, ovce za volno... Celotno območje med zaselki je bilo zaradi velikega števila živine pokošeno.

Slika 156: Lepo izdelan in odlično ohranjen strop s profiliranim stropnikom na delu hiše iz leta 1843. Spodaj detajl vrezanega okrasja s stropnika.

K hiši je pripadal tudi velik, ozek kozolec toplar, s štirimi polji v dolžino. Ta je bil podrt pred nekaj desetletji. Bil je slokega tipa, podobne zasnove kot še ohranjeni v zaselku višje. Kozolec je bil pomemben, saj je dajal nadstrešek za shranjevanje in delo v deževnih dneh, ki jih tu ni malo. Podrt je tudi skedenj, ki je stal čez cesto poleg kozolca.

Hišo sem opazil že pred leti, saj je ena od večjih in edina, ki ima vgrajen kamnit

portal, na katerem je vklesana letnica 1843. Izkazalo se je, da je bila takrat temeljito predelana in obnovljena. Vse ostale hiše v naselju so imele lesene portale. Letnice na novih portalih ob prenovi (običajno mnogo starejših) hiš so bile povsem običajen pomnik podjetnega lastnika, kar smo že nekajkrat ugotavljali.

Prav dvolastništvo hiše pa ima zasluge, da se je v delu, ki je bil od neporočene sestre, zadeva ohranila skoraj v celoti, kot je bila obnovljena v 1843. letu. Del, ki je bil v uporabi, so po drugi svetovni vojni temeljito obnovili, lesene stene zamenjali z opečnimi, vgradili večja okna, zadržali pa le še tlorisno zasnovo, ki jo je narekovalo mesto masivnega kamnitega podstavka sicer nove krušne peči.

Slika 157: Omara iz konca 19. stoletja in vrata iz 1843. leta. Okrasje na steni pred 1. sv. vojno.

Slika 158: Okovi vrat iz 1843. leta, njihova oblika je bolj nebaročna kot desetletje kasneje.

Hiša je vrhhlevna in vrhkletna, spodnji kletni del je postavljen v breg in je kamnit,

kamnite so tudi stene v pritličju, ki so izpostavljene vlagi proti bregu.

Slika 159: Še ena omara za obleko iz začetka 20. stoletja.

Slika 160: Galerija sorodnikov nad posteljo iz začetka 20. stoletja.

Zgornji bivanjski del je bil nekoč verjetno v celoti lesen, podstrešje je bilo namenjeno shrambi in morda senu. Leta 1843 so hišo podaljšali ob bregu za 5,5 m, a tudi razširili po celotni dolžini za 3 m. Njena prvotno skoraj kvadratna tlorisna osnova približno 7x8m je imela v kotu obokan del, nad katerim je morala prvotno stati peč z ognjiščem, na najbolj južnem (JV) vogalu hiše. Domnevamo lahko, da je šlo za enoprostorno zasnovane dimnice.

Položaj mesta za ognjišče ob JV in J steni ustreza ognjiščnim stenam v uskoških

hišah, ki so bile prav tako postavljene na sončno stran hiše. V ta vogal se je namreč najprej uprlo sonce in s tem pomagalo pri vleku dima v podstrešje ali ven iz dimničnega prostora.

Slika 161: Za naše hiše tipičen pogled iz veže (s stopnicami na podstreho v kotu) na štedilniško kuhinjo, ki je nadomestila črno kuhinjo in pri tem pridobila nekaj površine na račun veže. Spodaj oprema kuhinje.

Zanimivo je to, da smo podobno zasnovo zasledili tudi v Bašlih, v hiši, kjer so nekaj časa živeli Urhovi. Ta je bila iz skoraj pravokotne zasnove razširjena v breg in predelana v 1850-ih letih. Podobna je tudi zasnova hiše na Hribu v Črnem Potoku, ki smo jo opisali v eni od prejšnjih knjig. Obe imata sicer obokano mesto za peč z ognjiščem v sredini zadnjega dela.

V starejših delih hiše iz 1843 so vidni še kamniti okvirji kletnih oken na Z fasadi ter zazidana manjša okna s kamnitimi okvirji v nadstropju. V ohranjenem delu hiše iz 1843. leta so ostala še okna originalne

velikosti in morda tudi izdelave. Vanje je steklo vloženo kar v utor, brez kitanja.

Slika 162: Krušna peč na obnovljenem delu iz sredine 20. stoletja.

Po obnovi je bivanjsko nadstropje dobilo kamnito steno na S strani, potegnjeno do širine prvotne osnove, južni del s kamrami pa je zadržal bolj tradicionalno in propustno lesene stene iz širokih brun, debeline pribl. 14 cm. Ta so bila že žagana, kar ni nenavadno, saj so bile ob Čabranki žage na vodni pogon že od 17. stoletja naprej. Na novejšem delu so bile jelove grede po vojni zamenjane z opečno pozidavo.

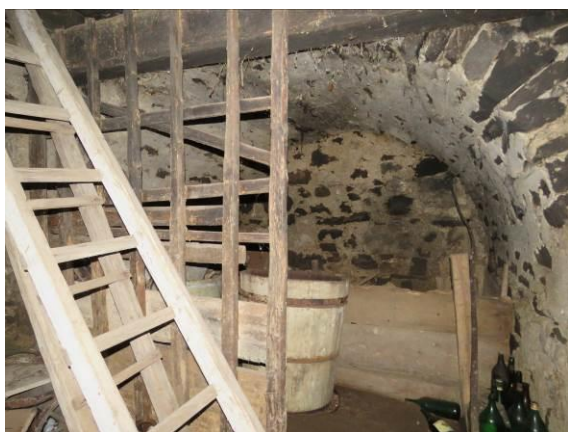

Slika 163: Kamnit okvir kletnega okna iz lehnjaka na vzhodni fasadi kaže, da ni bilo apnenca za klesanje okvirjev in so tudi glavni portal morali pripeljati od daleč.

Slika 164: Eden od lastnikov iz konca 19. stoletja.

V delu iz 1843. leta je lepo ohranjen leseni strop s profilirano stropno gredo, originalna so tudi notranja vrata z okovjem, iz katerega oblike je razbrati, da je bilo izdelano pred 1850-imi leti, kot tudi ključavnice. Verjetno je oboje izdelano v eni od kovačij v Čabru.

Slika 165: V kleti je poleg enostavnejše – masivne iz 1843. leta ohranjena tudi prvotna, mnogo širša, polkrožno obokana *baba*. Ta je lahko držala tudi nekaj ton težko dimnično peč z ognjiščem.

Kletne stropne opirajo debele jelove tesane grede, obok je le v najstarejšem delu pod mestom nekdanje dimnične peči. Pod drugo krušno pečjo v novejšem prizidanem delu je masivna baba, ki nosi tudi dimnik.

Ta je postavljen le v enem delu hiše, druga krušna peč iz starejšega dela se je morala dimiti neposredno na podstreho.

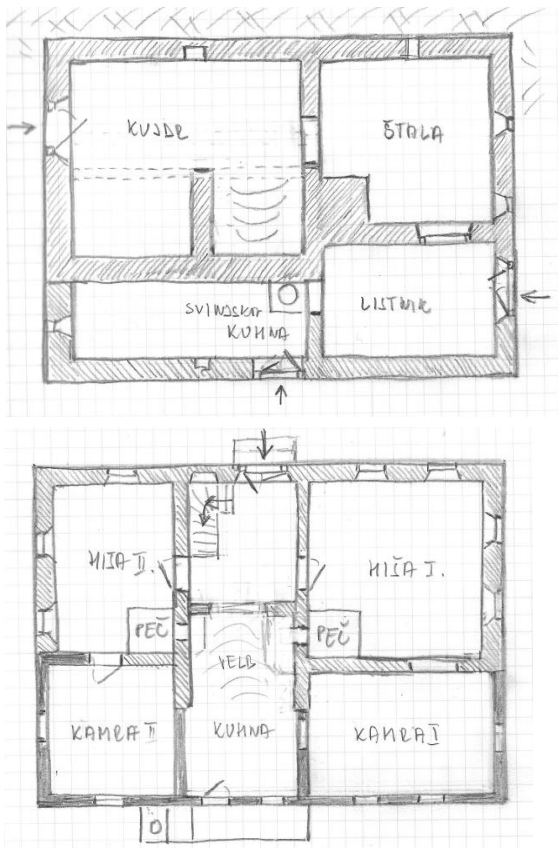
Za razliko od hiš v okolici Plešč in Osilnice hiša nima kašče na podstrehi. Koruza in žita so hranili neposredno v lesenih skrinjah. Tam sta ohranjeni še dve, manjša mora biti stara nekaj stoletij, večja pa je iz 19. stoletja. To pomeni, da tu vlaga ni tako visoka kot spodaj v dolini ali na Travi, kjer so bile lesene kašče na podstrehi, ki so dodatno kompenzirale vlago iz zraka ob velikih spremembah temperature pozimi, nekaj običajnega. Kot pravijo domačini, je tudi v Čabru že dosti višja vlaga kot v Podlanini. Zato niso imeli problemov s hranjenjem pridelkov.

Slika 166: Večja in manjša skrinja na podstrehi. Manjša bi znala biti stara več stoletij.

Slika 167: Vitko ostrešje, ki je bilo nekoč prekrito s šindro; v sredini ima kapo s palicami za obešanje mesa za prekajevanje, katerega tako miši in druge živali niso mogle doseči.

Slika 168: Tlorisa kleti in nadstropja Bajtarjeve hiše, dimenzij pribl. 13,8x10m. S šrafurami v kleti so prikazane domnevne faze razvoja. Nadstropje je delno rekonstruirano v stanje, kot je bilo pred obnovo polovice hiše po drugi svetovni vojni. V kleti je viden pravokotni del z velbom v vogalu, na katerem bi lahko stala težka dimnična peč z ognjiščem. Ta kvadratni del je verjetno osnova bivanjskega prostora prvotne stavbe.

Slika 169: Spomenica padlemu Mladenu Poje – Bajtarjevemu, ki visi v veži.

Druga hiša, ki smo si jo lahko natančneje ogledali, je Mihečkina, Podplanina 4. To je sedaj počitniška hiša, ki je v pritličju in podstrehi obnovljena, ostali so stari kletni zidovi. Gre za enostavnejšo tlorisno pravokotno zasnovo kleti, z masivno babo, malo zamaknjeno iz sredine hiše.

Slika 170: Mihečkina hiša je za razliko od Bajtarjeve obrnjena z zatrepno steno še v dolino. Levi dve okni kažeta mesto hiše, ki je obrnjena proti središču naselja.

Zanimivo je to, da je bila tudi ta zgrajena pred več kot 200 leti. Lastniki so namreč ohranili nekdanji stropnik, na katerem je vrezana letnica 1804, kar je za sedaj najzgodnejša ohranjena letnica gradnje v dolini. Kljub temu, da je bila takrat še večina stavb dimničnih, podolgovata zasnova in zamaknjena baba lahko kažeta na notranjo delitev. S kamnitim zidom je bil obzidan shrambni del z vežno črno kuhinjo v sredini proti bregu. Bivanjski del je bil lesen, razdeljen na hišo (kvadrat) in relativno velik štiblč. Hiša seveda ob izgradnji še ni imela dimnika. Tudi po obnovi ohranila čope, ki so bili skrajšani. Imela je enostaven lesen vhodni portal z zahodne strani, gank pa z vzhodne.

Zatrepana fasada gleda na jug, čista hiša pa na jugovzhod proti Čabru in dovozni poti iz ceste Čabar - Trava.

Slika 171: Tudi skedenj nad Mihečkino hišo, pod katerim je bila štala, je stal že 1824. leta.

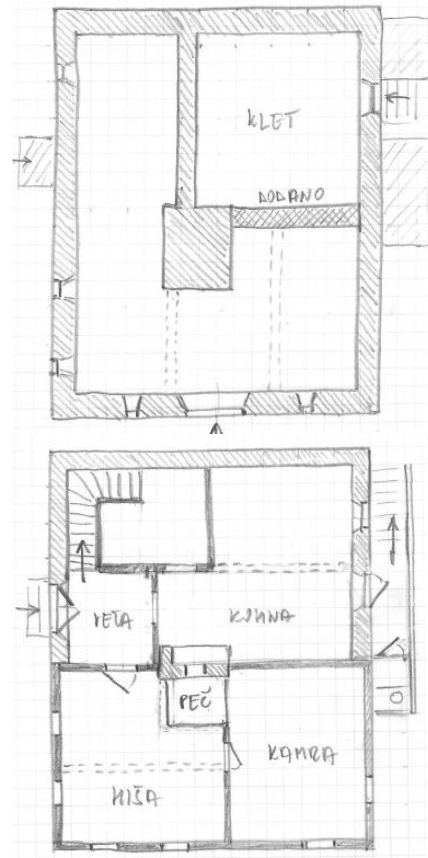
Slika 172: Nova krušna peč pri Mihečkinih stoji na kamnitih temeljih iz 1804. leta.

Slika 173: Kotiček s starimi predmeti in spomini iz vasi, spodaj ostanek stropnika z vrezano letnico 1804.

Mihečkina hiša je bila verjetno leta 1804 že zgrajena kot hiša s črno kuhinjo, kar kaže smer babe. Velb za zajem dima je moral biti oprt med steno proti hiši in tramom na drugi strani. Če bi lahko videli leseni del z nekdanjimi odprtini, ki so sedaj zametane, bi to lahko trdili z gotovostjo.

Slika 174: Tloris kleti in nadstropja *Mihečkene* hiše dimenzij pribl. 9x11,2m. Nadstropje je prikaz rekonstruiranega stanja pred obnovo, kot se ga spominja Milena. Stropnik v hiši je imel vrezano letnico 1804.

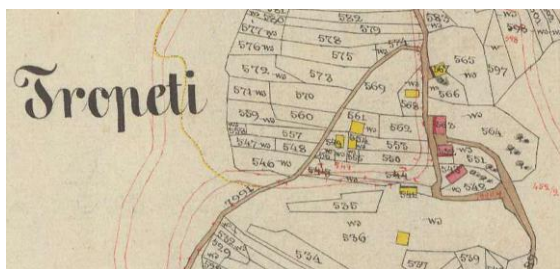
TROPETI, LOKNARJI IN ZASELKI NAD ČABROM

V poletju, ko smo obiskovali Podplanino, smo na kratko pregledali tudi naselja nad desnim bregom doline nad Čabrom.

Slika 175: Stara pot iz Čabra do Parga je šla pod Tropeti in okoli Tropetarske stene po drugi strani kot sedanja. Slepa pot navzgor je tista do Križave drage. Vojaška karta iz 1760-ih.

Ko odpeljemo iz Čabra navzgor proti Pargu, se najprej srečamo s Tropeti. Naselje je dobilo ime po kočevarskem priimku Trope, ki je omenjen konec 15. stoletja v Zamostu. K Tropetom spadajo že hiše za prvim zavojem. Zgrajene so bile v 1870-ih, ko so tu speljali novo cesto iz doline.

Slika 176: Staro jedro Tropetov leži na platoju pod Tropetarsko steno. Vse tri zidane hiše iz 1860-ih še stojijo, prav tako leseni skednji na polju. Z rdečo črto je vrisana nova cesta iz 1870-ih.

Staro jedro Tropetov je nekaj zavojev višje na platoju z njivami pod Tropetarsko steno. Tam so že precej pred novo cesto stale tri hiše, ki jih vidimo še dandanes. Šele potem so dodali ostale hiše ob cesti.

Nekoč je šla pot iz Čabra bližje jarku in naprej pod Tropetarsko steno levo, proti Loknarjem in Vrhom. Bila je izredno strma in je sedaj marsikje zaraščena. Lahko pa jo sledimo še iz Loknarjev navzgor, kjer je ostal delno zarašččen kolovoz.

Slika 177: Staro jedro Tropetov. Vse tri zidane hiše iz 1860-ih (št. 7, 9, 11) še stojijo, prav tako naslednjici dveh lesenih (15 in 8,10) ter skednji na polju levo (ostala sta dva od treh).

V starem jedru Tropetov smo obiskali Križevo družino – *Nakuančne* po domače, ki živijo v delu nekdanje večje hiše - prve, ko pridete do starega dela zaselka. Štalo imajo čez cesto. Oče Frane je rojen v Tropetih in je tu preživel vsa leta na kmetiji, delal je tudi v lesni tovarni v Čabru. Najprej nas je pritegnila zgodba njegove žene, ki se je priženila iz Pršletov, malega zaselka pod Sokoli. Njihova družina Frbežar je bila iz Okrivja. Stari ata je bil v Ameriki, kjer je z zasluženim denarjem tudi kupil hišo z mlinom v Pršletih, ob potočku Sokolici.

Tam sta nekdanj stali dve hiši – Frbežarjeva in Pršletava in vsaka je imela svoj maln. Od njihovega je stari oče dobil le obzidje ter hišico, ki je bila brez oken, ko jo je šla po njegovem pismu pogledat stara mati. Imeli so njive na terasah, kjer so sadili krompir, oves, fižol. Ob mali hišici je bil zelnik, imeli so tudi dosti sadja – sliv in jabolk. Sadje so sušili in iz sliv kuhali *rakijo*. Pridelki so lepo rodili, dozorela je

celo paprika in paradižnik. V šolo in trgovino so hodili v Trstje, saj je v Sokolih ni bilo. Prav tako v cerkev. Zaselek je zapuščen že 15 let. Od tam se je leta 1960 priženila v Tropete, kjer je bilo življenje lažje, saj so kmetijske površine dostopnejše. Nekoč so tu sadili celo tobak.

V Tropetih so nam našli hišna imena od zgoraj navzdol po cesti: Macafuravi, Kraužlavi, Žurgavi, Kapčarjevi, Nakuančne, Nakalužne (hiša je ujeta v zavoj ceste, na kaluži in je zapuščena), Nahrebčne.

Slika 178: V razgovoru pri *Nakuančneh* v zgornjih Tropetih, pri hiši št. 10.

Pri *Nakuančneh* so imeli staro mater iz Vlahov na Okrivju, njen brat je bil oženjen k Matuzlavim v Plešce. V hiši *Nakuančneh* so bili štirje otroci. Glavna dejavnost je bila kmetija, njive imajo takoj za hišo. Sadili so koruzo, fižol. Na njivah pod Pargom krompir. Gmajno so imeli proti Loknarjem in Križevi dragi. Imeli so tudi *tale* proti Loknarjem in Pargu. Pri hiši so imeli po 3-4 krave, po dva prašiča, vedno so tudi vozili in delali s kravami. Konje je imel le Lazar, ki je nekoč vozil tudi deske na Rakek in pošto v Delnice. Edina oštarija je bila pri Dragarjevih, sedaj Pintarjevih, precej nižje. K Dragarjevim so ob nedeljah prihajali čabrani, tam so na vrtu pili in kegljali. Nasproti Dragarjeve hiše je bil kolar in kovač.

Tudi stari ata *Nakuančneh* je bil v Ameriki, domov se vrnil leta 1936 po 12 letih dela v

gozdu, ko je imel 53 let. Imel je tudi že papirje za v Francijo, a je umrl pri žaganju drv.

Iz zgornjih Tropetov so ženske na glavi nosile mleko v Čabar, prodajali so tudi skuto. Stara cesta proti Čabru je šla med zelniki in dol do Urha.

Slika 179: Ena od dveh najstarejših hiš v zgornjih Tropetih, hiša št. 11. Levo od vrat malo vežno okence, za pretok zraka skozi črno kuhinjo.

Iz Tropetov so hodili do Križeve drage čez sedlo. Tam so bile nekoč štiri hiše: Erženova, dve Gabrave in Dragarjeva (ti so si naredili 1870-ih sedanjo Pintarjevo hišo). Čez Križevo drago je šla že pred drugo svetovno vojno urejena turistična planinska pot iz Čabra, ki so jo uredili tamkajšnji planinci.

Slika 180: Še druga hiša starih kamnitih osnov v zgornjih Tropetih, hiša št. 7, in tretja, skrita desno št. 9. Posneto leta 2007.

Leta 1942 so Italijani požgali hiše v zgornjem delu Tropetov, vendar ljudi niso odgnali v internacijo. Leta 1944 so si *Nakuančni*, ki so imeli pogorelo leseno

hišo zgradili najprej novi skedenj čez cesto in se naselili v njem za nekaj let, dokler niso popravili hiše. Spomnijo se tega stanovanja, saj je ugašala sveča na mizi, ker je pihalo skozi špranje med deskami v steni. Leta 1944 je bil bombardiran Čabar, takrat naj bi gorelo pol naselja. Ubilo je mamo in hči, ki sta šli reševat kravo.

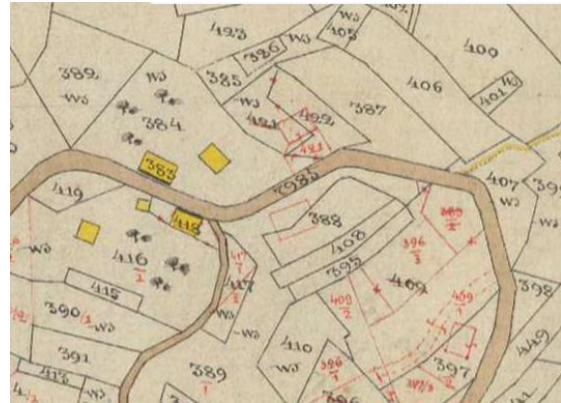
Frane (letnik 1936) je hodil v italijansko šolo, s katero pa so kmalu nehali. Kasneje je bila šola največkrat zunaj, nad kapelico. Učiteljica je bila Vlatka Brove. Končal je štiri razrede v Čabru. Potem je dobil delo v brigadi, hodil je delat na žago v Trstje, peš preko Loknarjev.

Leta 1948 je delal v Slavoniji v gozdu, za Petruvu leta 1949 pa je začel delati v zadrugi v Čabru, na žagi, kjer je *žlajfau* - obrezoval deske. Žaga je bila na vodni pogon, imela je dva *gajterja*. Pogon je bil jermenski, poganjala jo je vodna turbina. Tja so vozili žagat hlode tudi iz Trave in vseh vasi nad dolino. Zadruga je imela še kolarsko delavnico, mizarsko, sodarsko in kovačijo. Najprej so bile delavnice lesene, kasneje so jih pozidali. Leta 1982 so naredili nove hale. Menjale so se firme DIP Delnice, Čabranka in Goranprodukt.

Po vojni se spomnijo plesov v Pleščih v združnem domu in v Osilnici. Hodili so tudi v Trstje. V 1950-ih so hodili na ples v Čabar pri zavarovalnici, fantje s kolesi pa so hodili na ples tudi v Osilnico.

Dragarjeva ali Pintarjeva hiša

Sedaj *Pintarjava* hiša je velika in lepo obnovljena stavba, v kateri deluje sirarna in družinsko kmečko gospodarstvo Pintar. Stoji ob starejši cesti iz Čabra, ki je v 1970-ih dobila obvoz.

Slika 181: Spodnji del Tropetov sta leta 1860 sestavljali le dve hiši ob cesti nad Dragarjevo s prav tako lesenimi skednji. Od obeh ni več sledov. Dragarjeva iz 1870-ih je vrisana s svinčnikom poleg parcelne številke 388, prav tako je dorisana tista preko ceste.

Slika 182: Dragarjeva – sedaj Pintarjeva hiša na Tropetih (levo) in hiša nasproti so bile zgrajene v 1870-ih. Med njima se še vidita strehi obeh starejših lesenih stavb višje. Iz fotografije Čabra iz 1880-ih, foto D. Žagar.

Hiša je bila grajena okoli leta 1875, ko so tod mimo potegnili novo cesto iz Čabra proti Pargu. Nadomestila je strmo cesto, nad katero so se križali v slovenskem časopisu leta 1867 in za katero so zapisali, da so žene inženirjev, ki so prišli merit novo cesto, morali v Čabar prinesti kar v koših, ker se niso upale peljati po njej s kočijo. Zaradi strmine je bila stara cesta ob deževjih redno razrita in težko prehodna,

pa še jarek je bil ob njej. Zato je bila nova cesta velika pridobitev za boljšo povezavo Čabra na že obnovljeno cesto, ki je šla iz Kranjske preko Prezida, Trstja in Gerova proti Delnicam. Iz istega obdobja kot Pintarjeva, je tudi hiša nasproti nje.

Slika 183: V razgovoru z gospo Vlatko, avgusta 2018.

Informatorka pri Pintarjevih je bila gospa Vlatka (letnik 1947), ki je tu rojena. Križevi, kot je bil prvi priimek pri hiši, so bili iz Križeve drage, po domače Dragarjevi. Pripovedujejo, da naj bi tja prišli iz Babnega Polja. Vsi njihovi potomci so pomrli za špansko gripo (žena Vladimirja in njene tri sestre). Zato je postal drugi lastnik Vladimir Klepac (1887-1970) iz Prezida, ki je sem prišel za zeta. Imel je dva otroka, na posestvu, ki je obsegalo kmetijo, trgovino in gostilno je ostala njegova hčerka Milena (1915-1985), ki se je po vojni poročila z Ljubomirom Pintarjem (1910-1986) iz Čabra, njegov oče je bil iz Crnega luga in je bil uradnik pri graščaku Ghycy-ju. Imela sta šest otrok: tri hčerke in tri sinove.

Stari ata Vladimir je pripovedoval, da sta bila skupaj z bratom med prvo svetovno vojno na ruski fronti. Oba sta bila ujeta, potem pa je bil celih 6 let ujetnik po Rusiji, vse do Kitajske meje. Domov je prišel peš.

V hiši je bila do druge svetovne vojne trgovina in gostilna, kamor so radi prihajali čabrani. Pred hišo je bilo kegljišče in ob njem mize. Za polja ni veliko prostora, zato so bila omejena. Sadili so krompir,

fižol, zelja je bila cela njiva. Malo so imeli tudi koruze. Kot se spomni Vlatka so vedno vozili s kravami, oral jim je človek iz zgornjih Tropetov, ki je imel konje. Imeli so krave – na koncu 2, prej običajno 4-5, še prej tudi 10-15, in 2-3 svinje. Laze so kosili v Križevi dragi. Več je bilo okoli hiše sadja, ki je bilo glavni pridelek na Tropetih, predvsem tepke in stare vrste jablan. Vse je bilo mnogo bolj obdelano kot danes. Izkoriščen je bil vsak meter zemlje, njive pa so imeli tudi zgoraj pri Loknarjih in v Križevi dragi. Jurinavi so imeli toliko zemlje, da nihče ni hodil delat v Ameriko, Francijo ali Slavonijo. Dohodek sta dajali tudi trgovina in gostilna. Žal pa so se odselili nasledniki.

Slika 184: Hiša Pintarjevih je dobila novo nadstropje z dvigom sprednjega dela strehe že pred drugo vojno. Prej je imela streho s čopom in je bila pritlična.

Očetova družina, ki je imela hišo v Čabru poleg sedanje bencinske postaje, je imela le kozo in kokoši, saj je bilo tam malo zemlje.

Oče Ljubomir je bil v službi geodeta na občini. Bil je partizan in vojni invalid, ker se je ponesrečil v Liki, kjer so v letih 1943-45 postavljali mine.

Med vojno je bila okoli Čabra potegnjena bodeča žica, šla je pod Pintarjevimi. Italijani so imeli v nekdanji ubožnici nekaj nižje svojo kuhinjo. Požgali so zgornje

hiše in govorili, da bodo tudi Pintarjevo, a je niso.

Slika 185: Velik kletni prostor, kjer je prvotno morala biti štala, je obokan z velikimi opečnatimi loki in plitvim obokom, času gradnje primerno.

Dragarjeva hiša, v kateri sedaj domuje družina Pintar – Anita in Branko z otroci, in je obenem sedež uspešnega in delovnega kmečkega gospodarstva, ki ga vodita, je bila zgrajena kot visoko pritlična stavba z veliko podstreho. Streha, ki je bila v začetku krita s skodlami, ima na starih fotografijah Čabra iz 1880-ih let še čope. Pred drugo vojno je bila na sprednji strani povišana, dobila je sedanjo malo nenavadno obliko, pločevinasto streho in izgubila čope.

Slika 186: Plitvi obok pod vhodnim delom veže z ambicioznim razponom več kot treh metrov je zanimiv z gradbenega stališča.

V tlorisni osnovi je zgrajena s srednjo vežo, ki poteka preko celotne širine hiše od

prvih vrat do zadnjih vrat na gank proti skednju in hlevu.

Levo od prvih vrat je bil prostor s trgovino – *štacun*, in za njo shramba. Desno od vhoda se je šlo v velik prostor *oštarije*, za njo pa v štedilniško kuhinjo. Podoben razpored prostorov ima tudi nadstropje in klet, ki je v celoti obokana. Zidarji so uporabili plitve opečne oboke z redkimi vmesnimi loki. Pri teh je bil z opazem postavljen le lok, vmesna obočna polnila pa so dodajali postopoma, brez opaženja. Opeke se je polagalo z dveh ali štirih strani na malto malce nagnjene in v lokih, oprtih v stene, da so se že med vgradnjo držale same. Potrebno je bilo paziti na pravilno obliko in zaporedje dvigajočega se loka v vseh smereh. Gradbeno zanimiv je srednji prostor v kleti pod vhodnim delom zgornje veže, kjer je izveden res plitev obok na razponu skoraj 4-ih metrov. V hiši je ohranjenega še nekaj starega pohištva.

Za hišo stoji velik skedenj, ki je v najboljših časih gostil kar 15 krav in več prašičev. V njegovem delu je urejena moderna sušilnica in predelovalnica sadja.

Slika 187: Velik skedenj in štala, ki stojita za hišo, sta bila zgrajena po 1880-ih. Zanimiva je gradnja v dveh enotah.

Vodo so imeli od studenčka na vrtu in izvira nad sadovnjakom. Poleg hiše je bilo korito, kamor je bila speljana voda.

Pintarjevi s svojim gospodarstvom so ena od redkih družin, ki se v teh krajih še vedno resno in skrbno ukvarjajo s kmetijstvom na način, ki jim daje pomemben dohodek za življenje. Pri tem jim pomaga tudi Anita družina v Čabru, kjer redijo krave, mleko pa predelujejo na Tropetih. Anita je tudi tista, ki daje vzgon podjetju in iz vsega sveta prinaša nove ideje za razvojne projekte. Znani so po zorjenem siru činklu, svežem siru škripavcu, suhem sadju, sokovih, sirupih iz različnih zelišč, likerjih. Prejeli so že več laskavih priznanj na sejnih po Sloveniji in Hrvaški. Upajmo, da se v razvoj kmetije čim bolj vključi tudi mlada generacija, ki rada sodeluje pri prireditvah in pomaga pri kmetiji. Tudi prireditve so zrastle na njihovem zelniku – dani hrušk in žetev ovsa. Le tako naprej.

Slika 188: Starejša kredenca Pintarjevih bidermajerske oblike iz 1870-ih, morda tudi prej. Lep izdelek tedanjega časa in morda tudi lokalnega izdelovalca.

Slika 189: Novejša kredenca kvalitetne secesijske oblike, ki je v naših krajih redkost. Verjetno delo mojstrov iz Čabra.

Slika 190: Detajl iz zgornjih sob. *Vaštiš* iz začetka 20. stoletja, verjetno delo domačih mizarjev iz Čabra, in poleg njega na omarici iz 1950-ih lepo ohranjen gramofon v lesenem ohišju na vzmet, iz nekdanje gostilne.

LOKNARJI

Slika 191: Loknarji na katastrski mapi iz 1860-ih. Vse hiše so bile še lesene in razporejene ob poti iz Čabra proti Vrhovcem pri Trstju. Vhode so imele obrnjene v središče naselja.

Od zaselkov višje smo se ustavili le še pri Loknarjih – po domače *Uoknarji*, bolj natančno *Pr Maleševah*. Naša informatorka je bila Zora Micić, rojena tu leta 1934. Po poklicu je bila učiteljica. Štiri leta šole je končala v Čabru, od tega eno leto italijanske, zadnje leto pa so imeli šolo večinoma na livadi nad Pintarjevimi. Nato je hodila v nižjo in višjo gimnazijo osem let v Delnicah. Študirala je v Zagrebu. Po koncu šole se je vrnila k Tropetom in je ves čas do pokojja učila v osnovni šoli v Čabru. Moža je spoznala v Delnicah v gimnaziji, prišel je iz Like, mož Dragan je učiteljeval na gimnaziji v Čabru.

Slika 192: Pri Maleševih v Loknarjih, 2018.

Zora je bila edinka, čeprav je njena mati rodila 13 otrok, trikrat dvojčke, večina jih je zaradi problemov z Rh pomrla že nekaj dni po rojstvu. Oče je delal v Franciji in Slavoniji. Doma je bila mama sama, imeli so 3-4 krave in 3-4 prašiče na leto. Volne niso imele svoje, kupovali so jo in predli čez zimo za doma pletena oblačila. Njive so sejali z deteljo, ki so jo kosili 3-4 krat na leto. Vse se je nekoč nosilo na hrbtih. Pasli so malo, le do njiv in travnikov pod Pargom.

Pred vojno je bilo pri Loknarjih 9 otrok. Hišna imena so naslednja, od spodaj navzgor: Pr Doučarjaveh, Eržinčkave, Doučarjeve, Pr Križmanah, Pr Vrtneh, Brbunave, Pr Maleše.

Slika 193: Središče Loknarjev s hišami levo od poti navzgor. Obe stavbi na sliki sta v osnovi še izpred 1860-ih. Lesene stene hiš so po vojni pozidali, vhodi so spremenili strani.

V vasi so bili le kmetje. Njive so bile nad hišami. Sejali so oves, sadili krompir, koruzo, fižol. Zeljnik je bil blizu hiše, imeli so repe in kolerabe – *karade*. V Loknarjih obilno rodi sadje, pri Maleševih so imeli svojo sušilnico nad hišo. Sušili so jabolka, hruške bolj malo, slive. Iz sliv so kuhali rakijo, ki je zaradi kvalitete še vedno zelo cenjena.

Od Loknarjev so hodili peš do Čabra od zavoja navzdol po grebenu, pot je prišla ven desno od pokopališča in ni šla v

Peklenski jarek, ki priteče vse od Trstja kot ponikovalnica.

V stari hiši so imeli veliko zidano krušno peč, pred vojno so kruh vedno pekli doma. Najbolj se spomni ovsenega, ki je bil zaradi plev najslabši. Mleli so na mlinu pri izviri Čabranke. Po belo moko so hodili v Viševke v Loški dolini.

Slika 194: Središče Loknarjev še s hišami desno od poti navzgor. Tudi obnovljena hiša stoji verjetno na starih temeljih.

Pred vojno so veliko nabirali borovnice. Peš so hodili preko Trstja, Gerova in Lazca na tržnico v Sušak, kjer so jih prodali. Tam so za izkupiček kupili sol in jo prinašali nazaj.

Slika 195: Še ena stara hiša iz spodnjega dela Loknarjev.

Med drugo vojno so imeli Italijani nad cerkvijo žično ograjo okoli Čabra. Tam je bil tudi vhod za prebivalce iz njihove strani. Loknarjev niso požgali, čeprav ljudje pomnijo, da so bile hiše že polite z nafto. Zora se še spomni, kako so kot

otroci gledali goreče vasi po dolini: Vrhe, Makov hrib, Parg...

Slika 196: Ena od hiš v Loknarjih ima na zadnji strani prislonjen kozolec. Dejansko vrhlevna hiša združuje funkcijo stanovanjskega poslopja in skednja.

Slika 197: V središču Loknarjev ob poti stoji velik rezljan križani.

Doživetje Loknarjev je najbolj zanimivo, če gremo po poti, ki je preko tega zaselka vodila iz Čabra navzgor proti Trstju, čeprav je že pred prvo hišo potrebno zaviti s ceste desno. Tod se je tovorila navzdol železova ruda in nazaj železarski izdelki iz

čabarske fužine. Strmi potek poti tovornikov, kot izgleda, ni preveč motil. Morda je eden od ostankov te poti tudi veliko razpelo v sredini zaselka.

Slika 198: Zaselki nad dolino od Loknarjev do Potoka so redko posejani na manjših ravninah med jarki.

Naprej od Loknarjev so proti Klukastem vrhu navzdol po dolini zaselki z imeni Tometi - **Tamete**, **Jazbine** in Kukci - **Kukce**. Tam so hiše bolj raztresene in postavljene v manjših gručah. Še vedno je zanimivo narediti krog skozi njih, saj lahko iz Tropetov nadaljujemo po cesti naprej in pridemo ven na Potoku pri kapeli.

Slika 199: Eno od redkih znamenj nad dolino.

Lahko pa nadaljujemo tudi proti Klukastemu vrhu mimo zapuščene domačije po stari cesti, ki je vodila do Mandlov in se je morala zaradi Čabranke

močno dvigniti nad neprehodno rečno sotesko pri Sapatju. Zaradi slabe geološke podlage je bila večkrat slabo prevozna.

Cesta po dolini, ki je potrebovala zahtevno regulacijo Čabranke s slapovi in visoko obzidanim bregom proti vozišču, je bila izdelana v letih od 1894 do 1896. Ta je končno povezala Čabar z moderno cesto poleg smeri v Loško dolino in Reko (navzgor preko Parga), ki so jo zgradili v 1870-ih letih, tudi navzdol proti dolini Kolpe.

Boljše povezave in njihova gradnja so Čabru omogočile skokovit razvoj v naslednjih letih. Posledice takratnega vzpona Čabra so vidne še sedaj: velike hiše iz tega obdobja v naselju so prerastle starejšo arhitekturo. Povezave z avtobusom od Rakeka in vse do Delnic so že pred prvo svetovno vojno pripeljale turiste. Rezultat vsega je bil vzpon njegovih trgovcev in posebno gradbenih podjetnikov. Tu so končali svoje delo celo Cividiniji, stavbarji iz Furlanije, ki so gradili po dolini, kot se je ta odpirala vse od Broda in Fare navzgor. Najbogatejši od gradbenih podjetnikov so bili Križi, ki so si na pokopališču postavili veliko in za kraj bogato grobnico. Celo večjo od graščakov Ghycy-jev. A tudi njim okupator med drugo svetovno vojno ni prizanesel.

KOVAČIJA URH V ČABRU

Leto 2020 je bilo za našo delavnico posebno, saj smo se ves čas priprav borili z vprašanjem, ali jo bo zaradi ukrepov za zajezitev epidemije Covid 19 na obeh straneh meje sploh možno izpeljati. In smo uspeli.

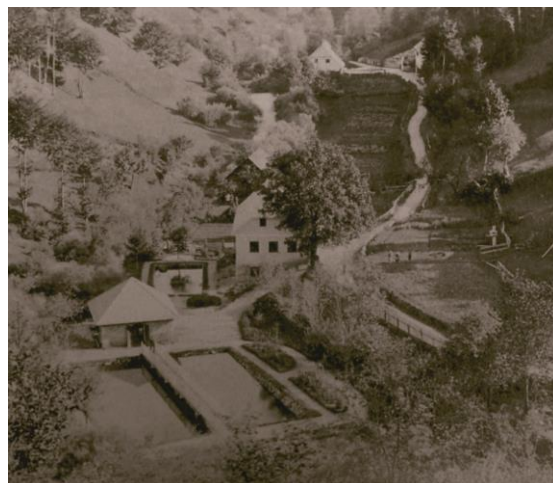
Slika 200: Na vojaškem zemljevidu iz 1760-ih je označena kovačija – Eisenhamer na mestu, kjer sedaj stoji Urhova (spletni vir Mapire).

Terene in prireditve smo sicer morali omejiti, a smo vseeno pomagali pri seljenju zbirke iz Zakrajca, obiskali vasi nad njim, zaselke od Bezgovice do Belice, izpeljali šest prireditev in obiskali tudi Urhove pod izvirom Čabranke. Z Brankom Urh, zadnjim čabranskim kovačem, sva se na to pripravljala že nekaj časa. Obiskali smo ga skupaj z etnologinjo kočevskega muzeja, Živo Ogorelec, katere članek, objavljen v kočevskem listu, sem vzela za osnovo temu sestavku.

Kovaška družina Urh naj bi po nekaterih domnevah prišla iz Gorenjske v času Zrinjskega naseljevanja Čabra in okolice v 17. stoletju, ko so tu odprli v tedanjem času turških vojn za hrvaško pomembno

fužino. Po sklepanju nekaterih potomcev pa naj bi predniki prišli iz okolice Vrhnike pri Ložu. Preko Loške doline in Prezida naj bi se zaradi potreb po kovačih preselili v Črni Potok pri Dragi.

Leta 1651 so grofje Zrinjski v Čabru postavili visoko peč za taljenje železove rude ter kovaške delavnice, ki so za pogon mehov in kladiv uporabljale vodno moč rečice Osiunice. V bližnji in daljni okolici je bilo kar nekaj najdišč omenjene rude, v kateri so videli priložnost za dober zaslužek, obetali so si celo proizvodnjo orožja. Iz Kranjske, Nemčije in Češke so privabili metalurge, kovače in ostalo prebivalstvo, ki je obdelovalo zemljo v okolici, redilo živali, pomagalo pri vsem, kar je potrebovala fužina ter, kar je bilo morda najbolj pomembno, sekalo gozd in kuhalo oglje za potrebe fužine in kovačij.

Slika 201: Fotografija ribogojnice in stavbe ob njej iz 1880-ih, kjer stoji sedanja hiša. Urhova kovačija je bila postavljena na mesto ob spodnjem bazenu. Za napajanje zgornjih bazenov ribogojnice je bila postavljena na Čabranki pregrada, ki je kasneje dajala vodo kovačiji. Desno v bregu je nekoč stal plavž.

Začelo se je obsežno sekanje lesa v okolici čebra, po katerem je kraj dobil ime. Torej v kočevskih in loških gozdovih nad izvirom in bregovi Čabranke, tu sta se namreč srečevali obe gospodstvi. Sečnja in izkoriščanje rude sta sprožili dolgoletne spore med Kranjsko deželno vlado in

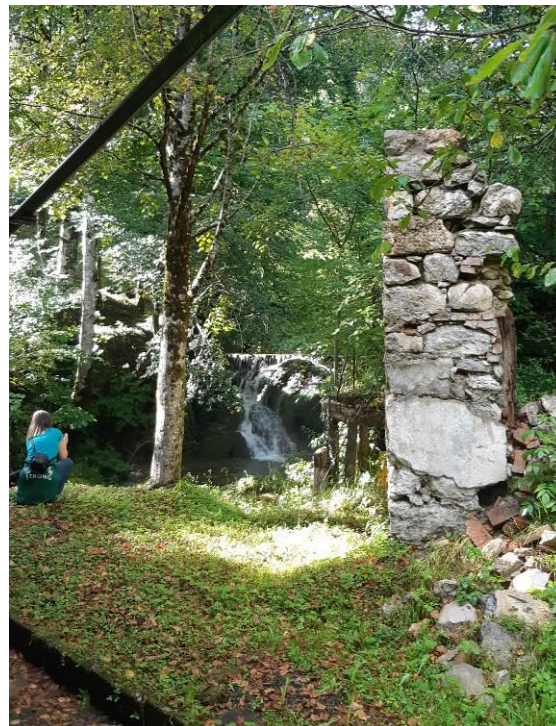
lastniki čabarskega okraja — Zrinjskimi in njihovimi nasledniki, Ogrsko in Avstrijsko gospodarsko komoro. Vsi so si obetali od železarne velike koristi. Po zapisih idrijskega kronista Garibaldija so v Čabru ulivali celo topove in topovske krogle. Kranjski rudarji in kovači so prihajali zaradi svojega znanja metalurgije, izdelave žeblicev, podkev, sekir, opreme za kuhinjo, obročev in drugega. Morda tudi zaradi pomanjkanja rude in posledičnega zatona železarstva v sosednjih Auerspergovih fužinah in manjših kmečkih obratih v tem času.

Slika 202: V Črnem potoku je bila na mestu Urhove kovačije leta 1824 že zgradba z vodnim pogonom (spletni vir Mapire).

Železarska industrija v Čabru je doživela prvi zastoj že kmalu po smrti Zrinjskih, saj naj bi kasnejši upravniki in zakupniki železarno pretežno finančno izžemali. Enega od njih smo že spoznali iz jadikovanja grofice iz Koče vasi, to je bil podjetnik Rigoni iz Reke. Že kmalu so se pojavili tudi pomisleki o kvaliteti in količini železove rude, iz katere izdelke so preko Bakra izvažali v južno Italijo. Leta 1711 je ob izredno deževnem letu prišlo do preloma oblakov nad Čabrom. Neurje z močnimi padavinami je povzročilo, da so hudourniki po izsekanih pobočjih vse obrate v dolini in celotno dolino Čabranke navzdol zasuli s peskom. Po zapisih v poročilu komisije, ki je pregledala škodo, naj bi bile peči zasute z nekaj metri peska. Fužina je zastala in minilo je desetletje, da so jo ponovno zagnali. Kljub negotovanju gorenjskih fužinarjev, med njimi Zoisov,

ki so rovarili proti izdelkom iz te, s strani države privilegirane fužine, ki je nelojalno ovirala delo gorenjskih fužin. Nekako je delovala še do 1780-ih let. Rudo so vozili vedno od dlje, kopali naj bi jo okoli Trstja, pa v Dragarski dolini. Na Podplanini vam domačini še vedno lahko pokažejo ostanke izkopov.

Slika 203: Urhova kovačija v Črnem Potoku je le še razvalina, avgust 2020.

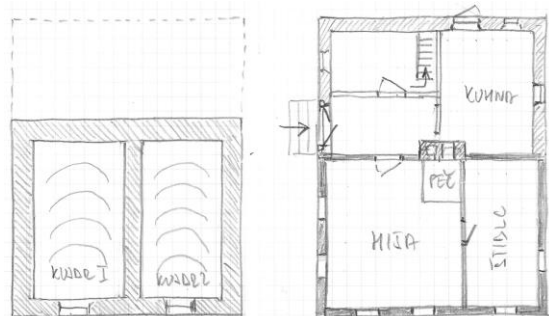
Konec 18. stoletja je proizvodnja železa dokončno zamrla. Glavna vzroka sta bila pomanjkanje kvalitetne železove rude ter pojav konkurence iz Kranjske in drugod. Kljub temu se je rudarska in kovaška identiteta Čabranov ter okolice ohranila še dolgo časa, o njej od starejših ljudi slišimo tudi danes. O dobrih kovačih pričajo ohranjeni izdelki, ne samo kovačije Urh, temveč tudi drugih kovačev iz Čabra, Črnega potoka, Plešč in Zamosta. V Čabru so bili kovači stisnjeni proti izviru Čabranke, kjer so bili največji padci in najmanj nevarnosti s preveliko vodo, ki je gnala njihova kolesa za pogon norcev in ostalih orodij, ki so omogočala večjo in zahtevnejšo proizvodnjo. Največ kovanega orodja, po vsej verjetnosti izdelanega v 19.

stoletju, se je ohranilo v zbirki Marte Stainer na Travi, v hiši pri Mnčkenih, zbirko smo uredili pred nekaj leti. Nekaj tudi v muzeju v Čabru.

Slika 204: V zbirki pri Mnčkenih na Travi boste našli lep pregled kovanega kmečkega orodja domačije iz okolice Čabra.

Kovačija Urh je najprej delovala v Črnem Potoku pod Čabrom. Tam so imeli Urhi na najnižjem delu kratkega potoka veliko kovačijo, kasneje tudi žago. O tem smo pisali že pri Črnem potoku. V majhnem naselju se je ob kratkem, vodnatem potoku nagnetlo kar nekaj obrtnikov: trije mlinarji, suknjar in kovač.

Slika 205: Hiša, kjer so živeli Urhi v Bašlih, je bila postavljena še pravokotno na breg. To jo uvršča med najstarejše. Njena osnova je bila izgleda enocelična stavba z vhodom iz spodnje, zatrepne strani in lesenim nadstropjem. V breg je bila povečana okoli leta 1850 (pritličje desno).

Slika 206: Stara Urhova hiša v Bašlih.

V kovačiji v Črnem potoku sta poleg očeta in več drugih pomočnikov delala tudi sinova Jape in Franjo. Ko je kovačija postala premajhna za oba, se je Franjo odselil najprej v Bašle, kjer so nekaj časa živeli v stari hiši nasproti Črnega potoka, obnovljeni v sredini 19. stoletja, ki jo predstavljamo z nekaj slikami. Od tam je še vedno hodil delat v očetovo kovačijo.

Slika 207: Kovači v Urhovi kovačiji v Črnem Potoku pred drugo vojno.

Leta 1935 pa je Franjo odkupil zapuščeno ribogojnico pod izviro reke Čabranke. Listina je še ohranjena. Ta je bila last graščaka Kalmana Ghyczya. Nekoč naj bi bila to celo prva sladkovodna ribogojnica na Hrvaškem. Kot je povedal, je zemljo kupil predvsem zaradi Čabranke, njene vodnatosti in padca, za katerega izkoriščanje je pridobil koncesijo od države. V njej je zapisano, da bo na njej zgradil jez in za pogon orodij vgradil vodno kolo.

Vrednost te lokacije so ugotovili že v stari fužini, saj naj bi bila nad hišo v bregu nekoč talilna peč - plavž, katerega zidovi so delno še vidni. Pod njim ob Čabranki pa kovačija z vodnim pogonom, ki je v stari karti iz 18. stoletja označen kot *Eisenhammer*. Tudi Branko je ob kopanju okoli hiše našel več ostankov staljenega železa iz žleba, po katerem je iztekalo iz peči, lahko vam jih pokaže. Tudi zemlja na delu pod hišo je po stoletjih še močno črna od oglja.

Slika 208: Stavba Urhove kovačije v Čabru je taka, kot je bila zgrajena 1936. leta.

Na spodnjem koncu parcele je stala stara hiša, v katero so se preselili Urhi. Ta je vidna tudi na fotografiji iz 1880-ih in je sedaj prezidana. Ob spodnjem bazenu nekdanje ribogojnice je Franjo zgradil stavbo kovačije, nad ribogojnico pa postavil jez na Čabranki. Od tam je do kovačije speljal vodo po lesenem žlebu širine 1 m, da je gnala vodno kolo premera 2 m na podliv. Kolo je poganjalo tako norca – veliko kladivo za kovanje, kot tudi vodni meh za razpihovanje ognja na treh velikih kovaških ognjiščih, velik brusni kamen za brušenje sekir in orodja, *draksler* – stružnico in preko skupne osi in jermenov tudi še kak drug stroj. Sedaj goni le še malo hišno hidroelektrarno, saj je z elektriko vse lažje.

Obe Urhovi kovačiji – v Čabru in Črnem potoku, sta si bili do neke mere konkurenca, saj so bile glavni proizvod

obeh sekire. A so bili njihuni izdelki tako kvalitetni in cenjeni, da sta delovali uspešno vse do druge polovice 20. stoletja. S kovaškimi izdelki sta pokrivali območje Loške doline, Loškega Potoka, Ribnice, področje Osilnice in Gerovega, dele Gorskega Kotarja in Kočevske, naročila pa so prihajala tudi od drugod.

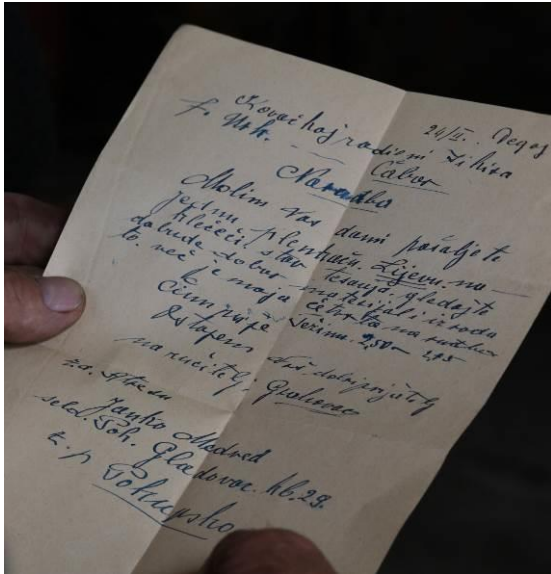
Slika 209: V notranjosti Urhove kovačije sta ohranjeni dve ognjišči in vse za kovanje potrebno orodje.

Slika 210: Branko kot izkušen kovač zna razložiti, kako iz železne palice (levo) postopoma izkuješ sekiro (desno).

Poleg znamenitih sekir *plenkač* ali *bradvil* so Urhi izdelovali tudi dogarske sekire (*špringerce*) za tesanje in *pangir* za cepljenje, sekire za tesanje kolov (*švarbe*), sekire za cepljenje drv (*klipek*), sekire s cepinom (znane tudi pod imenom gasilske ali planinske sekire), kavlje za obračanje hlodov (*kantajzle*), gozdarske zagozde (*kajle* ali *kuovence*, za pomoč pri cepljenju drv), *bete* (leseni del so stružili, kovinskega skovali), različne cepilke za skodle (*vagače*), zimske in letne lupilnike (*uvotke*, za odstranjevanje skorje iz debel),

različne motike, grablje, cepine, rezilnike (*makle*), različne dele pluga (na primer *lejmež*), babico in kladivo za klepanje kos, posebne grabljice za okopavanje na vrtu, svedre, verige za vleko hlodov (*kuake* ali *šlekar*), podkve in drugo. Podkovali so tudi konje in okovali vozove. Največ dela so zahtevali spenjalniki za les (*klamfe*), ker so bili razmeroma majhni in so zahtevali veliko dela.

Slika 211: Eno od številnih naročil: *plenkačo za desničarja, klečeči položaj, 2,5 kg težko, iz kvalitetnega materiala*. Naročnik piše, da je to že njegovo četrto naročilo.

Stranke v kovačiji v Čabru so lahko prelistale katalog kovaških izdelkov železnine D. Rakusch iz Celja in se dogovorile s kovačem za izdelavo katerega od njih. Katalog hrani Branko še danes. Je precej obsežen in vsebuje raznoliko paleto kovaških izdelkov ter polizdelkov. Tako na primer ponuja kar 27 različnih motik, med katerimi je tudi široka in ostro zaobljena sekira Gottscheer, pahljačasta Zagoriander, zvončasta Bosnische in mnoge druge. Med njimi tudi v Čabranski dolini največkrat uporabljena t.i. »Rakeška« motika. Vsaka zemlja je namreč zahtevala specifično motiko in čabarski kovači so bili znani prav po tej.

Obe kovačiji sta živeli v stiku z lokalnim prebivalstvom, v vsaki je delalo kakih pet

delavcev. Za kovanje sta potrebovali velike količine oglja, ki sta ga najpogosteje kupovali od okoliških kmetov. Najboljši les za proizvodnjo kvalitetnega kovaškega oglja je veljal leskov, nato gabrov in bukov. Kovačija je porabila vsak mesec ali dva poln voz oglja.

Slika 212: Nekoč so kovači označevali izdelke z vkovanimi znamenji, med vojnama pa že z vkovanimi žigi: FR.URH x ČABAR.

Svoje izdelke so označili z napisom »FR URH ČABAR« ali »JAKOV URH P. ČABAR« - ta kovačija je bila dejansko v Črnem Potoku, ki pa je kljub slovenski strani gravitiral v Čabar. V času druge svetovne vojne so na kovaške izdelke odtisnili zvezdo. Za oddajo izdelkov na pošto sta bili tako pri Urhih v Čabru kot tudi v Črnem Potoku zadolženi materi. Z vozički, polnimi kovaških izdelkov, sta se vsak dan odpravili na pošto ter jih odposlali naročnikom. Iz pisem, ki jih hrani Branko Urh iz Čabra, je razvidno, da so naročniki včasih svoja naročila naslovili na enega brata, napisali pa naslov drugega.

Br.	Ime i prezime	Ime očeve	Redjen	Zanimanje
1	Urh Franje	Jakov	5/IX 1898	kovač
2	Urh Franje	Franje	22/IX 1926	"
3	Urh Jakov	Franje	21/III 1929	" naučnik
4	Mamula Vlado	Sime	11/II 1920	"
5	Urlaš Ivan	Mate	28/IV 1915	"
6	Pleše Ivan	Jakov	4/IV 1902	"

Čabar 20/V 1944

Slika 213: Iz spiska vidimo, da je v kovačiji leta 1944 delalo pet kovačev in en kovaški pomočnik.

Slika 214: Kovač Branko ponosno pokaže težka kovaška orodja svojih prednikov.

V pismih so na kratko opisali kateri kovaški izdelek želijo, težo predmeta, včasih pa celo podroben opis in skico z merami željenega izdelka. Ko so slovenski in hrvaški rojaki odšli na delo v slavonske, romunske ali francoske gozdove, so s sabo vzeli domače urhove sekire. Tamkajšnji domačini so bili navdušeni nad kvaliteto izdelkov in tako se je zgodilo, da sta Urhovi kovačiji dobivali naročila tudi od tam. Ta so tako prihajala ne samo iz bližnjih slovenskih ali hrvaških krajev, temveč tudi iz Slavonije, Vojvodine, Bosne, Romunije, Francije in celo Združenih držav Amerike.

Slika 215: Obnovljeni *norc*, ob njem levo stoji prenosno kovaško ognjišče za teren.

Za izdelavo vseh teh predmetov, ki zahtevajo težaško kovaško obdelavo so

bila izrednega pomena težka kovaška orodja, ki jih je gnala voda. S prihodom elektrike so jih le delno zamenjala električna. Na eno od njih je Branko še posebej ponosen. To je tako imenovani *federhammer*, ki je bil narejen v 1950-ih letih v srednji šoli v Mežici kot zaključno delo enega od razredov. Zamenjal je starega norca na vodni pogon, ki pa ga je v letošnjem letu Branko obnovil.

Slika 216: Brušenje skovane sekire na velikem brusnem kamnu, ki ga je nekoč gnalo vodno kolo, je bilo posebno delo, ki je dalo sekiri končni izgled in ostrino.

Med drugo svetovno vojno sta kovačiji delovali nemoteno, kljub okupaciji in interniranju okoliških prebivalcev. Po koncu vojne sta občutili počasen, a vztrajen upad naročil. V gozdovih so vedno več uporabljali žage, strojni izvlek večjih hlodov in žage so izrinile tesače. Kljub temu so v 1950-ih letih naročila prihajala še od vsepovsod.

Slika 217: Pismo iz Popovače iz leta 1955.

Kovačija v Črnem Potoku naj bi po spominu nekaterih potomcev delovala še v 60. letih 20. stoletja, danes pa so od nje ostale le še ruševine. Čabarska kovačija je imela zadnjega kovaškega vajenca med leti 1963 in 1966. To je bil Josip Štimac ali Cane iz Kočevske Reke, ki še danes rad poprime za kovaško kladivo. Leta 1980 so morali kovačijo zaradi upada naročil zapreti, Franjev vnuk Branko Urh pa je bil primoran poiskati delo drugje.

Slika 218: Stol Urhove babice iz njenih starih let, v katerem je počivala po napornem delu, kaže na bližino nekdanj meščanskega Čabra.

Kot je zaključila Živa Ogorelec - urhove sekire so povezovale vse tiste, ki so se ukvarjali z delom v gozdu pred prihodom motornih žag. Ne glede na to ali so bili gozdni delavci v kočevskem Rogu, v Dragarski dolini, Gorskem Kotarju, Slavoniji ali v francoskih gozdovih, vsi so poznali odlične urhove sekire in so jih zelo cenili. Omenjeni kovaški izdelek je presegal meje jezikov in narodov, kovaška družina Urh pa je povezovala slovensko in hrvaško stran reke Čabranke. Podobno poznane so bile tudi motike, po katere so hodili ljudje vse od Bele krajine do Unca.

Urhova kovačija je še vedno lepo ohranjena z vsem orodjem, ki je delovalo v njej. Njena osebna vrednost pa je v tem, da vam Branko, ki je v njej tudi delal od mladih dni, z veseljem pokaže večšine svojih prednikov in svoje kovaško znanje, saj je še vedno sposoben izdelati marsikateri zahteven kovani predmet.

Slika 219: V kovačiji boste našli številne zanimive kovaške izdelke. Foto I. Kastelic.

Veseli bodo, če jih obiščete, saj imajo poleg kovačije tudi lepo urejeno ribogojnico s prodajo rib, ki prednjači s čisto izvirske vodo, v kateri rastejo postrvi. Na kakšen način jih je najbolje pripraviti, pa vam povedo Urhovi. Pokažejo vam lahko izvir Čabranke in povedo kakšno o življenju v teh krajih nekoč in danes, saj sta z Brankom in njegovo ženo tu še dve mlajši generaciji naslednikov.

ZAKRAJČ TURKOVSKI, PODGORA, POŽAR IN KALIČ

O Zakrajcu turkovskem smo pisali že v prvi knjigi, ko smo opisovali Rezučko hišo Bojana Pajniča. V zadnjih letih smo to območje še večkrat obiskovali. Sem smo prihajali z udeleženci delavnice in etnologinjami iz Kočevja in Reke k Bojanu in njegovi zbirki, kasneje pa tudi v višje ležeče zaselke, ki so mi bili do pred nekaj let popolna neznanka.

Leta 2017 sem prvič prikolesaril do Podgore, tam srečal prijazne Petruve, nadaljeval pa še do Požarja in na koncu Kaliča. Naselja so zaradi dolgega makadama skoraj pozabljena, a so nekoč lepo živela, kljub ne prav enostavnemu preživetju, ter bila s potmi mnogo bolj povezana z okoliškimi območji, kot se nam zdi sedaj. Tu gori, visoko nad Kolpo, je ohranjenih kar nekaj stare arhitekture, saj območje ni bilo požgano s strani okupatorja, opazen je tudi stoletni zastoj v gradnji po tem, ko je bila zgrajena cesta po dolini. Žal pa je v zadnjih desetletjih veliko hiš zapuščenih, še več pa njiv in travnikov zaraščenih.

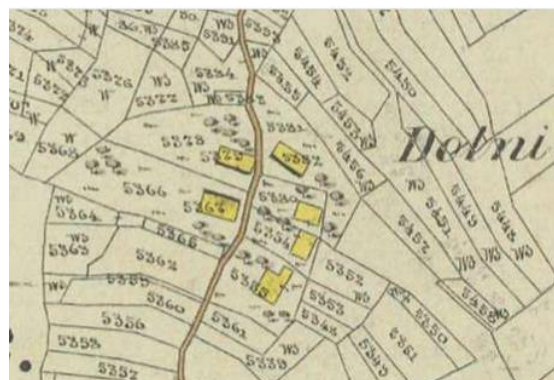

Slika 220: Na katastrski karti iz 1860 je na Žrneku vrisana le lesena stavba mlina.

Vse to je okolje, v katerem so nastajale pripovedi iz knjige Pilok, ki jo je napisal Bojan Pajnič in je bila letos kot prva knjiga v pleško-osilniških govorih, oziroma ob

govorih ob Čabranki in zgornji Kolpi, natisnjena na slovenski strani.

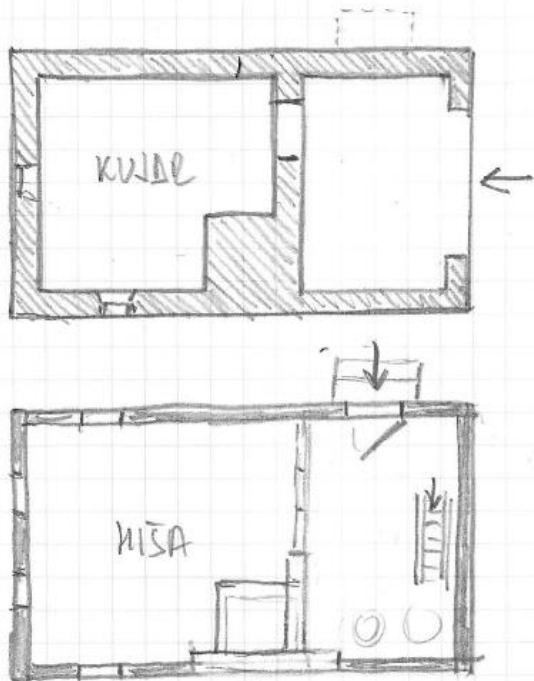
Pot navzgor lahko peš najlepše začnete pri Žrneku. Tu je ob slapu nekoč stal Žrnečki maln, ki je mlel za zgornja naselja in Ribjek. Nad slapom, ki teče preko črnih skal škrljavca, voda izvira izpod sivih sten Dimovca ter preteče ozek pas zelene kamnine. Tu je v zgodbah živel *šratl* – škrat, tu so prišli na dan ostanki volovske oprave volov, ki so se izgubili v jami na nasprotni strani Dimovca. Nekateri strokovnjaki pravijo, da je to tako imenovana tročanska voda. Ljudje so verjeli, da ima posebno moč. Ob slapu je paralelno s potočkom stala hiša, v kateri je bil mlin. Ljudje so pravili, da je mlinar kar od štedilnika porinil vodni žleb nad mlinsko kolo, da je začel mleti. Nekoč naj bi se utrgala skala in padla naravnost na hišo. Nad mlinom je bilo še nekaj hišk zgrajenih po 1860, ostanki se še vidijo v gozdu, kjer ob poti zasledimo tudi zaraščene obdelovalne površine.

Slika 221: Spodnji Zakrajc na katastrski karti iz 1860 je imel tri lesene stanovanjske hiše, vsaka je imela gospodarsko poslopje preko poti. Hiše so imele vhod iz vzdolžne fasade.

Slab kilometer višje ob poti je Donji - *Spujdni* Zakrajc. Tudi tu je bilo nekaj hiš, stoji le še ena, a so vidne ruševine še drugih. Eno je označil Bojan. To je hiša, iz katere je bil Pilok, vaški posebnež. Iz njega je Bojan razvil lik glavnega junaka svoje knjige z istoimenskim naslovom. Pilok, kot so ga posmehljivo klicali v dolini, je bil

vaški posebnež, ki je hodil vse od Osilnice do Plešč in manjših zaselkov. Živel je v manjši hišici ob poti iz Žrneka. Po ogledu se je izkazalo, da je šlo za bajto skromnega vzdolžnega tlorisa. Morda v osnovi celo z ognjiščem v kotu male hiške, ali pa s krušno pečjo in ognjiščem pred njo v veži. Shrambni del je služil tako za drva kot za shrambo in kuhinjo skupaj. Pod bivalnim nadstropjem sta bili klet z lesenim stropom in listnik, v katerem je bilo pod sreho prostora morda za kakšno kozo, ki so jo imeli običajno bajtarji. Nič drugačna ni bila kot druge bajte, ki smo jih spoznavali, le vrhkletna je bila.

Slika 222: Tloris kleti in pritličja bajte, v kateri je živel Pilok. Dimenzije 4x7m. Kuhali so verjetno na ustju krušne peči ali na nizkem ognjišču v kotu *hiše*.

Nekaj višje pridemo na cesto in po njej nadaljujemo do Srednjega Zakrajca. Poleg Bojanove Rezučke hiše in nekaj drugih je tu ostala še ena, ki jo je vredno omeniti. Večja, dokaj ambiciozna in urejena hiša, preurejena v sredini 19. stoletja, ima ohranjeno hišo s krušno pečjo, a je zapuščena. Ker so kleti zaprte, nismo mogli ugotoviti njenega stavbnega razvoja in osnov. Ima še leseno ostenje

stanovanjske etaže in lepa razmerja. Dvotraktna stavba s štedilniško kuhinjo, na drugi strani veže shramba in vežna kamra. *Hiša* je gledala proti sosodnjim hišam v zaselku.

Slika 223: Hiša na začetku Srednjega Zakrajca in njena *hiša*. Le iz okovja vrat je razvidno, da je osnova še močno iz prve polovice 19. ali celo iz 18. stoletja.

Slika 224: Kuhinjska omarica s predali in srednjimi vrati, ki so jih zaklepala, kakršne so imeli v vseh hišah.

Slika 225: Leseni stenski držali za zavese iz različnih hiš nad Turki.

Nekaj zavojev po cesti višje je Zgornji Zakrajc. Hiše se raztezajo ob cesti, a tudi od zavoja levo. Nekaj hiš je dvolastniških, deljenih na dva dela, a nekdanj z istim vhodom. Osnove so izgleda podolgovate uskoške arhitekture.

Precej višje po cesti ob Dimovcu in peskokopu, kjer so prebivalci vasi že od nekdanj tolkli kamenje za popravilo ceste - to je bil neke vrste davek, pridemo do

Podgore. Zanimivo naselje s precej starejšimi stavbami, razloženimi v skupino, kjer se vidi, da so živeli povezano. Ena od njih ima skladden kamniti gank. Za večino bi rekli, da so bile enodružinske.

Slika 226: Sprednja stran hiše na Podgori, levi del zidan, desni del grajen iz štiristransko obtesanih brun.

Slika 227: Stran hiše proti Požarju. Iz brun je razvidno, da je desni del z dvema oknom ločen od levega dela.

Slika 228: Zadnja stena, izdelana enako kot v Mirtovičih: levo in desno lesena stena, v sredini zidan del kamnite stene ob ognjišču. Tam je bilo kasneje predrto okno.

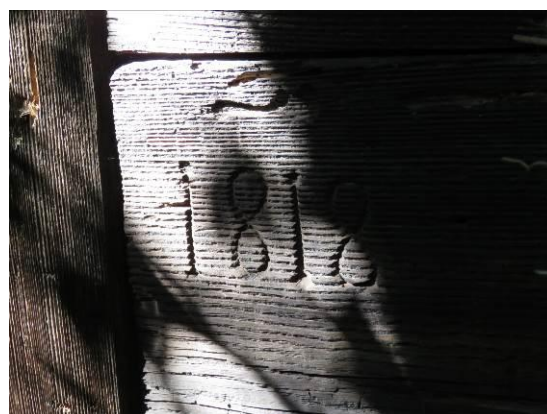
Na križišču proti Požarju stoji presenečenje. Relativno velika lesena hiša s stenami iz tesanih jelovih brun. Stoji na kamnitem podzidju kleti in hleva. Iz lesenega ostenja v zunanosti lahko razberemo, da je bil verjetno osnovni tloris ožji in je bila hiša kasneje razširjena proti bregu. Osnova ima vidne prvotne majhne odprtine oken. Te so – presenečenje, bile postavljene precej nižje od sedanjih oken, ki so bila izžagana iz lesene stene v sredini 19. stoletja. Na strani proti cesti, ki prihaja iz Požarja, ima postavljen glavni prostor, na južni strani pa ognjiščno steno, kot smo jo videli tudi v Mirtovičih 11 ali v Fari. Ob njej se na zunanosti vidi zaključke gred, ki so omejevale odhajanje dima v bivalne dele in vodile dim skozi velb proti podstrehi in skožno ven iz stavbe.

Slika 229: Na vzvodni steni *hiše* so lepo vidne odprtine manjših kvadratnih okenc levo in desno od sedanjega. Postavljena so bila precej nižje od novejših.

Tam je bilo kasneje predrto okno. Iz majhnih in nizko postavljenih prvotnih okenc končno lahko potrdimo, da je bilo v teh hišah prvotno res nizko ognjišče. Ker je življenje ob nizkem ognjišču potekalo na nizkih stolčkih, so morale biti tudi okenske odprtine nižje od kasnejših, ki so bile prilagojene stolom, klopem in mizam ter višje postavljenim kuriščem. S hišo smo torej lahko dokazali naše domneve o tako imenovanem nizkem kulturnem horizontu nekdanjih prebivalcev teh vasi, kar sem

domneval že ob prvih analizah Rezučke hiše v Zakrajcu. Hiša je žal zaklenjena in lastniki trajno odsotni, zato smo jo opazovali lahko le od zunaj.

Slika 230: Mala lesena kašča z vrezano letnico 1818 ob vratih. Spodaj spodnji del njene konstrukcije, grajena je iz žaganih plohov debeline 10 cm.

V zaselku je ohranjenih še nekaj starejših hiš, ki so vzdrževane, in lepo ohranjena šešna jama za blječke. In še ena posebnost: na steni lesene kašče, ki je že skoraj zaraščena, nam je domačin pokazal vrezano letnico 1818, kar je zavidljiva letnica za tako skromen objekt. Gre za pravo kaščo, saj so v njej še predali za zrnje in police za shrambo drugih reči. Stala je ločeno od hiše in bila postavljena ob listnik, s spodnje strani je morda imela zavetje drobnica.

Slika 231: Še ena od starih dvotraktnih hiš v Podgori, zložena iz pribl. 10 cm debelih žaganih plohov.

Slika 232: Šešna jama, ki je še v uporabi. Njena konstrukcija je podobna tisti pri Miheuovih v Mirtovičih.

Slika 233: Skupina Podgorcev na delu v Slavoniji, ob porušenem hrastu premera več kot 2 m, v 1920-ih letih.

Slika 234: Zanimiva hiša malega kmeta v Požarju, postavljena močno v breg. Vhod v stanovanjsko etažo je iz brega.

Slika 235: Kuhinja s kozlom, zadaj se vidi staro ognjišče pred ustjem krušne peči.

Od Podgore naprej do Požarja ni prav daleč. Iz ceste se lepo vidijo kamniti stebri na drugi strani Kolpe. Na zavoju, kjer se odcepi pot do spodnjega Požarja, ob cesti

stoji križ, ki je usmerjen proti Loški steni – Firštovemu repu. Morda nakazuje njegov poseben pomen in daje zavetje pred silami slovanskega boga podzemlja, ki prihajajo od tam. V zgornjem Požarju smo odkrili zanimivo zapuščeno hišo, ki je postavljena na visokih zidovih v bregu. Stara je kako stoletje in pol. Hiša manjšega kmeta z vežo s strmimi stopnicami na podstrešje, štedilniško kuhinjo s shrambo, lesnim shrambnim delom, *hišo* in kamro.

Slika 236: Hiša s krušno pečjo v Požarju. Levo vrata v vežo, desno v kamro.

V Spodnjem Požarju, ki leži nižje, ob nekdanji poti preko Staj, kjer so imeli turkovci štale in planino, za Turke (sedaj naj bi bila popolnoma zaraščena), stoji še ena zanimiva hiša. Zaprta, a s portalom z skromno vklesano letnico 1812 in kamnitimi podboji kleti in vrat na gank.

Slika 237: Na prvi pogled nepomembna hiša v Spodnjem Požarju skriva kamnite detajle bogate stavbe.

Oba podboja bi bolj pristajala graščini kot kmečki stavbi. Kaj je dalo lastnikom samozavesti za vgradnjo tako ambicioznih kosov, morda ne bomo nikoli izvedeli. Morda obdobje ilegalne tovarniške poti ali udeležbe v kmečki trgovini ali tovarništvu konec 18. in začetek 19. stoletja? Ali pa morda ostanek mitnice, ki je v bližini nadzirala kmečke trgovske karavane po manj legalnih poteh iz doline Kolpe?

Slika 238: Vhodna fasada s portalom. Levi del, ki je pozidan z opeko, je bil nekoč lesen.

Slika 239: Vhodni portal z letnico 1812 in znakom IHS.

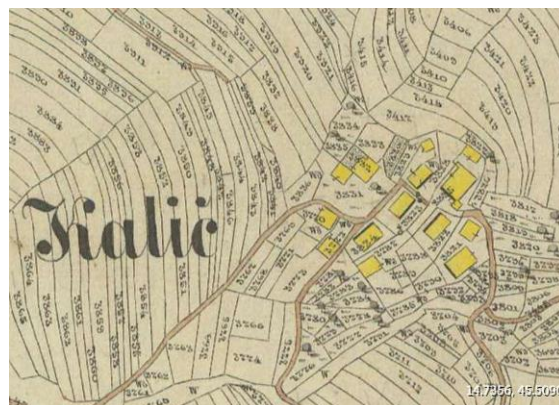
Slika 240: Fasada proti poti v dolino. Desno spodaj so vrata v klet s kamnitim portalom.

Slika 241: Kamnit portal za vhod v klet. Lahko bi bil grajski...

Slika 242: Še en detajl grajske gradnje, kamnit okvir vrat na gank. Le kakšna je zgodba te stavbe?

Slika 243: Kalič na karti iz 1860-ih, lepo so vidni v središče obrnjeni vhodi verjetno najstarejših stavb v zaselku.

Višje gori, če nadaljujemo po cesti iz zgornjega Požarja, je še zaselek Kalič. Tudi tu so bile v sredini 19. stoletja še vse hiše lesene, kot v ostalih zaselkih naokoli. Postavljene so sicer paralelno, a v gručo, z glavnimi prostori v stavbah, ki so vsaj pri starejših obrnjeni drug proti drugemu, kot nekdanji vhodi. Tu se vidi, da ni bila več prioritarna tovorniška pot in nadzor nad njo, temveč povezanost skupnosti, ki je živela na tem visokem, nekoč zaradi pašnikov zelo odprtem in razglednem prostoru. Tudi vrata v klet in štalno največje hiše v zaselku so obrnjena stran od vhoda v stanovanjski del. Torej morajo biti prehodi tudi v notranjosti hiše. Obenem je dvorišče rešeno umazanih dejavnosti.

Slika 244: Najbolj zanimiva stavba v središču naselja Kalič. Ali je sploh imela gank?

Če gremo nekaj višje od zaselka na široke in še vedno pokošene travnike, se nam odpirajo lepi razgledi tako na plato nad Osilnico, na hribe na slovenski strani doline, kot na Skrad in vasi nad spodnjim koncem doline Kolpe. Bomo še lahko uživali na teh košenicah, ali jih bo po stoletjih prerastlo robidovje in grmovje?

Slika 245: Vhodna vrata v klet in štalo na Kaliču.

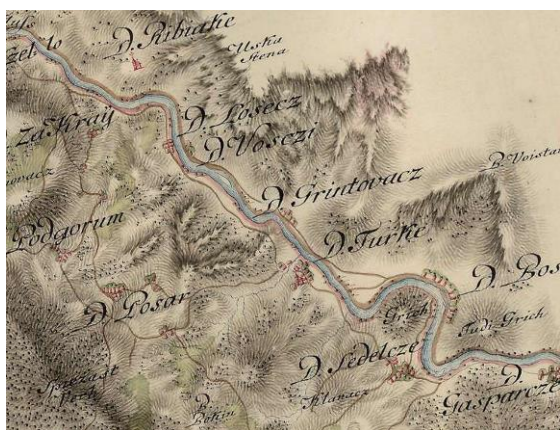
Slika 246: Pogled na hišo v središču s spodnje strani.

Slika 247: Detajl dvolastniške hiše s skupno straniščno jamo na sredini ganka, s stranišči z ene in druge strani. Leseni del je porušen.

MIRTOVIČI

Leta 2018 smo hodili po območju, ki ga je smiselno opisati skupaj. To je območje na obeh straneh reke Kolpe, ki je nekoč precej gravitiralo v Turke. Na Slovenski strani so to naselja Grintovec, Ložec, delno Bosljiva Loka (ta je sicer imela svojo cerkev in gostilno) in Mirtoviči, na hrvaški strani pa Gašparci, Sedalce ter zaselki nad Turki navzgor po dolini: Kalič, Požar, Zakrajc, Žrnec in Ložac.

Slika 248: Območje od Ribjeka do Gašparcev na vojaški karti Hrvaške iz 1770-ih.

Ljudje so hodili v Turke na maše, plese, kar nekaj se jih je poženo preko Kolpe. Na Turkih je bilo največje pokopališče, župnik od tam je krščeval otroke in poročal tudi čez mejo, tako kot višje osilniški. Preko Kolpe so jih povezovali most pri Mirtovičih in kasneje Grintovcu, prej pa marsikje čuni – čolni. Ljudje so skupaj hodili v Ameriko in delo v hrvaške gozdove. Mlelo se je velikokrat v mlinih preko Kolpe na eni ali drugi strani. Ob nizki vodi so Kolpo gazili preko naravnih pragov, ki so jo prečili pri Turkih, Bosljivi Loki.

Z opisom bomo začeli pri Mirtovičih, ki se nahajajo le malo pod Bosljivo Loko in jih od nje razmejuje mali potoček. Jedro naselja sestavlja skupina hiš ob cesti nad Mirtoviškim poljem, ki se razteza od tesni pod Bosljivo Loko do mostu čez Kolpo.

Most je bil postavljen že davno nazaj, saj je vrisan že v Franciscejskem katastru iz 1824. leta. Bil je pomemben zato, ker je šla preko njega glavna in najbolj zanesljiva cesta od Broda na Kolpi v dolino Čabranke. Najprej je bil v celoti lesen, potem so mu 1887-ega postavili kamnite stebre, o čemer priča napisna plošča na mostu. Med obema vojnama so zgradili še betonski zgornji del. Ob mostu stoji samostojna Goršetova hiša, kjer je bila med vojnama in še desetletja kasneje kovačija. Hiša je stala tudi na hrvaški strani, tam je bila gostilna in trgovina Lenčevih.

Slika 249: Mirtoviči na franciscejskem katastru iz leta 1824, Hiše so ob cesti na zavoju in nekaj nižje proti polju. Večina jih je bila kasneje zgrajenih na novo.

Ob Mirtoviškem potoku sta po Franciscejskem katastru delovala dva manjša mlina kvadratnega tlorisa: zgornji je stal na mestu sedanjega objekta male hidroelektrarne. Nekaj časa po drugi vojni je imel tudi žago, elektrarna pa je delovala že med vojno. Po vojni je še dolgo napajala vasi na obeh bregovih Kolpe. Drugi mlin pod njim bomo opisali v nadaljevanju. Pod njima je bil po 1824 ob mostu čez potok zgrajen še tretji mlin, ki je imel tudi stope. Od mlinov še vedno vodi steza navzgor do Borovca in starejši prebivalci se spomnijo, da so sem hodili mlet tudi Kočevarji. Del naselja z mlini se imenuje *Pr malne*. Med obema deloma naselja se dviguje Orlova stena, na kateri

se proti vrhu nahaja jama *Vilka lukna*, v kateri naj bi se domačini skrivali pred Turki.

Slika 250: Na Mirtoviškem potoku sta leta 1824 stala le dva manjša mlina. Spodnjega pri mostičku še ni bilo.

O starejši zgodovini naselja vemo malo, saj je bilo verjetno cel čas funkcionalni del večje Bosljive Loke, kjer sta tudi cerkev in pokopališče. To je zadnje naselje pred Sveto Ano, ki je bila meja Kočevskega gospostva proti Kostelskemu.

V Mirtovičih je bilo 11 hiš: Jurgetovi, Lukežovi, Blaževi, Šuštarjavi, Kovačevi (kovačija Gorše, ki je urejena kot muzej), Tomaževi, Andrejčkovi, Šercerjevi, Miheuovi, Pavličkavi – oče je bil *šuštar*, Douginavi – mama je bila *šnajdarca*, največja je bila Šercerjeva – imeli so konje in vole, oče je bil šuštar.

Slika 251: Ostanke spodnjega mlina govorijo o pomembnosti, ki bi jo bilo smiselno raziskati.

V Mirtovičih stoji še nekaj že na prvi pogled starih hiš. Ena od njih – Andrejčkova, Mirtoviči 9 na zavoju, kjer je

bila nekoč gostilna, je tudi v registru kulturne dediščine. Sosednja višje je postavljena pravokotno na cesto in bi bila v osnovi lahko še starejša.

Lukežov maln

Začeli bomo pri edini od še ohranjenih mlinskih stavb, ki pa je že služila tudi stanovanju družine mlinarja in malega kmeta.

Pri Lukežovih gospodarji Anamarija Štimec, zanimiva gospa, ki je poleg profesure na Šubičevi gimnaziji v središču Ljubljane, vse do penzije doma zadržala kozjerejo in z njo še vedno vzdržuje svojo majhno hiško - nekoč z mlinom ob Mirtoviškem potoku.

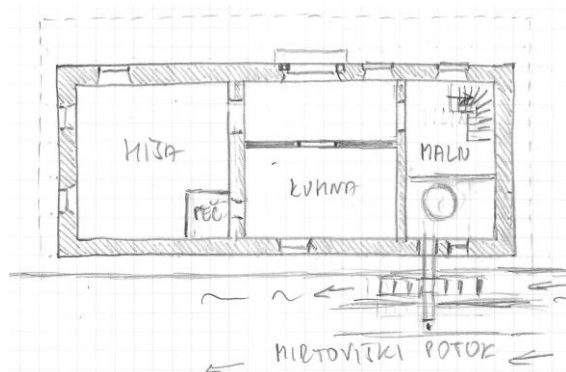
Slika 252: Stavba Lukežovega malna z zadnje in sprednje strani. Na zgornji sliki se še vidi kanal za vodno kolo, ki je sedaj zasut.

Kot smo omenili že v uvodu, je na tem mestu že vsaj leta 1824 stal mlin, tedaj še manjša stavba kvadratne osnove. Ker pa je

bila višina vode, ki so jo mlini lahko izkoriščali, že stoletja določena s pogodbo z gospostvom (sedaj so to koncesije z državo) in je ni bilo mogoče enostavno spreminjati, se mlin tudi po obnovi verjetno ni kaj dosti premaknil. Zgornjo vodo mu je diktiral Jurgetov, spodnjo pa v sredini 19. stoletja postavljen Blažev mlin, zgrajen, ko so morda zaradi nove ceste zregulirali potok do Kolpe.

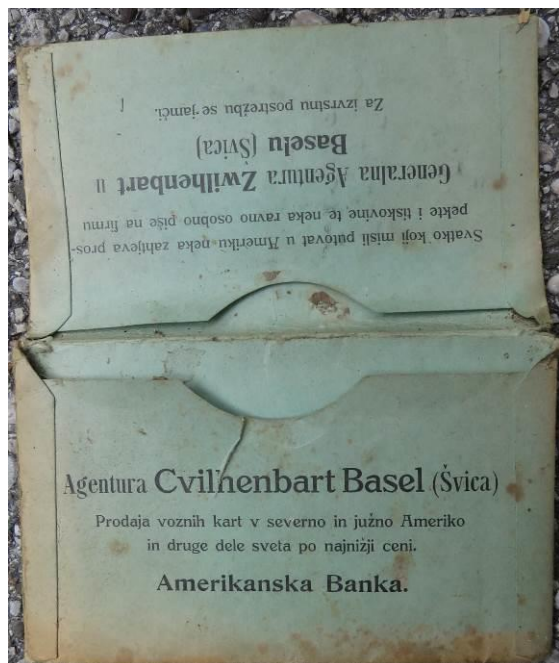
Slika 253: Anamarija kaže tehtnico, s katero so tehtali moko, a tudi suho sadje, ki so ga sušili v sušilnici ob bregu.

Slika 254: Tloris stavbe Lukežovega malna, dimenzij 5x12m.

Stavba Lukežovega malna je postavljena ob samem potoku, tik poleg ceste proti Jurgetovim. Na njenem zgornjem koncu je bil prostor, v katerem je deloval mlinski mehanizem, ob hiši pa je potekal vodni kanal, v katerem je stalo vodno kolo na podliv, saj je tok potoka dovolj močan, zato je zadoščal že manjši padec.

Hiša ima lep vhodni portal, izdelan v betonu po vzoru kamnitih starejših portalov, skozi katerega vstopimo v vežo. Za vežo je manjša kuhinja, levo prostor z mlinskim mehanizmom, desno hiša s krušno pečjo, ki je morala biti nekoč edini bivalni prostor.

Slika 255: Redko ohranjena kuverta za karte za prevoz v Ameriko. Slovenski in hrvaški napisi - pripravno za potnike iz naših krajev.

V njej je ostalo le malo starih stvari. Anamarija rada pokaže medeninast možnar in partizanski pas, ki ima še sledove krvi ranjenega. Tu so se namreč med vojno ustavljali partizani na poti proti Borovcu in kočevski. Zanimiv je tudi ovitek, v katerem so naši Amerikanci hranili karte za odhod v Ameriko.

Miheuova hiša

Poleti 2019 smo se ustavili pri *Miheuovih* (tudi *Mihejlovih*). Ko se tam mimo vozim na kolesu, se večkrat pozdravim s starejšim parom, ki živi v njej in rečemo kako prijazno besedo. Takrat pa smo si vzeli več časa in prišli na dopoldanske ogledе s študenti - udeleženci naše delavnice.

Slika 256: Pred Miheuovo hišo v Mirtovičih, desno zadaj kašča v ključ.

V vrhhlevni hiši, ki naj bila vsaj iz 1809. leta, kot pravita njena lastnika, in na cestni strani kaže pritličen izgled, gospodarji zanimiv starejši par, okoli hiše pa se vedno smuka nekaj mačk. Njihova stara mati Lenka (uradno Apolonija) je imela kar enajst otrok. V generaciji, v kateri je bil rojen Venceslav Štimec (letnik 1938), sedanji lastnik, jih je bilo devet. Brez očeta so ostali leta 1946, ko je imel 8 let.

Slika 257: Venceslav in Božica v mlajših letih, pred njihovo lipo ob cesti.

Njegova žena Božica je iz Sedalc preko Kolpe, od Gerinih. Tudi tam je bilo devet otrok. Z Mirtovičani so se skupaj kopali v Kolpi pri Bosljivi loki, hodili plesat k Turkom – plesi so bili pri Čopu in pri Joškovich. To so bili še nedeljski plesi, ko je bilo treba biti doma do šeste ure!

S kolesi so hodili delat v Gerovo, kjer je bila velika pohišvena delavnica. Oženila sta se 1965. leta in leto kasneje odšla v Nemčijo. On kot v Kočevju izučen mizar, ona kuharica. Tam sta delala 40 let, dobila hčerko, ki je ostala v Nemčiji, in se leta 2003 vrnila domov, kjer je sama živela moževa mama. Vsa leta so ji prihajali pomagat ob spravilu sena, prašiče klat in podobno.

Slika 258: Venceslavova mama Julijana in oče Janez na poroki sredi 1920-ih.

Med delom v tujini so doma pod staro Miheuovo hišo sčasoma zgradili novo, a so staro pustili in jo še vedno uporabljajo. Po povratku sta začela najprej gojiti kokoši, začela sta z desetimi. Nato so prišli zajci, pa prašički in purani. Tudi nekoč so pri

hiši imeli živino, ki so jo pasli po bregovih vse do Svete Ane. Po nekaj letih sta začela s kozjerejo in imata preko 20 koz, delno v hlevu, drugače se pasejo na travnikih pod hišo. Sta zanimiv par, ki je videl velika mesta, a ceni in razume možnost naravnega, ekonomsko vzdržnega kmetovanja v domači vasi.

Slika 259: Portal pri Miheuovih iz leta 1899, ko je hišo obnovil Vencetov stari oče Anton.

Miheuov stari oče Anton Štimec je hauziral. Običajno ga ni bilo od začetka septembra do Božiča, po Novem letu pa spet do Velike noči. Pripovedoval je o krajih celo do Dunaja, Budimpešte in Temišvara. Spomnijo se pripovedi, da je stara mama Marija (rojena v Gašparcih) morala *peglat* denar, ki ga je prinesel skritega kar v prtu.

Dva brata Mihejllovih sta bila v prvi svetovni vojni v Galiciji, eden od njih je umrl, drugi je bil ranjen, a je preživel. V zahvalo za vrnitev je dal postaviti križ na spodnjem koncu zaselka, ki mu pravijo Mihejlov križ. Izdelal ga je kamnosek iz Štalcerjev.

Slika 260: Takole se je živelo nekoč na vasi. Čevlje so morali otroci ponositi do konca.

Slika 261: Pečnice krušne peči v hiši, z inicialkami JT 1898 pod vencem.

Miheuovo hišo, katere prvi lastnik je bil Miha Česnik, po njem je dobila hišno ime, je kupil oče starega očeta Ivan Štimec (rojen 1845), prišel je iz Gašparcev. Po poklicu je bil kovač. Poročen je bil s

Heleno Štimec iz Bosljive loke – Rihtarjevo. Njegov oče Anton Štimec naj bi prišel iz Prekmurja.

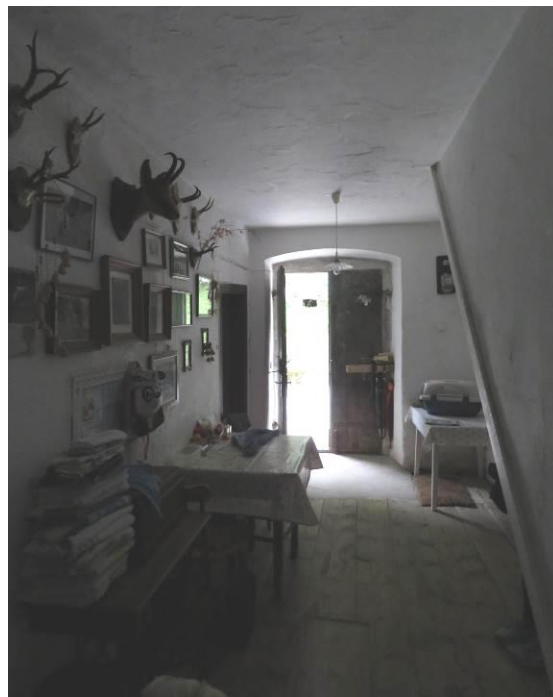

Slika 262: Še druga krušna peč v vežni kamri z lonci, verjetno starejša od prve.

Portal na vhodnih vratih je sicer iz leta 1899, ko je hiša doživela večjo obnovo. Narejen naj bi bil pri Štalcerjih, tam so tudi kasneje, vsaj še do druge vojne, izdelovali portale in nagrobnike, prej smo že omenili kamniti križ. Za tamkajšnje klesarje smo slišali tudi v Brod Moravicah, saj se je tja priženil eden od njih.

Slika 263: Spominski kotiček – ura šantarca in družinske fotografije.

Slika 264: Tipična veža iz konca 19. stoletja. Vrata z debelim lesenim riglom, na steni lovske trofeje in slike, stopnice na podstreho.

Slika 265: Takole so se postavili domačini z ustrelenim medvedom.

Leta 1922 je hišo Venceslavov oče Janez razširil na dvoriščno stran z lesenim delom, s čimer so pridobili večji prostor za štedilniško kuhinjo. Morda so takrat tudi predelali strop v pritličju in jih ometali.

Hiša je vrhhlevna, zanimiva po široki tlorisni zasnovi, strehi z manjšim naklonom od ostalih in običajnih v zgornjem delu doline, postavljena je v ključ.

Slika 266: Pogled na stavbo iz dvoriščne strani. Levo lesena kašča, pod njo svinjak.

Slika 267: Dvorišče pod hišo še živi na način kot je živelo nekoč. Na spodnji fotografiji je zanimiv tlak iz ploščatih prodnikov pred kletjo.

Razširjeni del z gankom na zadnji strani vodi proti leseni kašči, ki je postavljena nad svinjak. Tam je tudi stranišče. Skozi vhodna vrata iz ceste vstopimo v vežo, ki ima na desni strani dve sobi. Na levo je bila hiša, za njo pa verjetno manjša kamra. Na koncu veže je bila ognjiščna kuhinja z velbom. Ta je bil v obnovi leta 1922 podrt, kuhinja je bila razširjena v kamro in na gank. Prvotna hiša je morda imela gank preko celotne širine dvoriščne fasade in je

bila po tem podobna hiši Kovačevih iz Srobotnika. Enako je tudi tu kašča s svinjakom postavljena v ključ. Obe sta torej sledili enakemu vzorcu hiše na ključ, le da je Miheuova dvotraktna. V hiši je ohranjena starinska krušna peč v hiši, postavljena verjetno še v prvi polovici 19. stoletja. Hiša gleda navzdol po dolini.

Podstreha je bila prazna in namenjena za seno in koruzo. Tu bi opozoril na ne preveč strm naklon strehe, ki je manjši od 45 stopinj. 45 stopinjski je bil vsaj od sredine 19. stoletja običajen višje po dolini, a od Zamosta naprej je bil naklon večji.

Slika 268: Lesena kašča in pod njo kamnit svinjak.

Spodnji del hiše pod cesto je v večini namenjen štali, sedaj za koze, manjši del kleti za hrano. K hiši spada tudi skedenj, ki stoji ob cesti.

Slika 269: Kašča je tudi tu stavba v stavbi, grajena iz tesanih brun, spojenih na lastovičji rep.

Slika 270: Podstreha s tramovi, črnimi od dima in skrinjami, ena od njih je furmanska.

Širok izgled stavbe in nizek naklon strehe jo uvršča med podobne tistim iz druge strani – iz Sedalc. Tudi te so še najbolj podobne brodmoraviškim. Podobna je razporeditev kleti, kjer je večji del namenjen hlevu in postavljen okoli stebra, tu masivne zidane babe. Klet je tudi tu pod glavno hišo in kamro, ki je sedaj kuhinja.

Kmetija je bila ena od večjih, nekoč so imeli par konjev, 5 krav, k njej je pripadalo $\frac{3}{4}$ polja proti Kolpi. Skupaj imajo skoraj

42 ha zemlje z gozdom, kar govori o starosti in premožnosti posestva.

Slika 271: Miheuova šešiuna jama nad cesto je spomeniško zaščiten in je še v uporabi. Je ena redkih ohranjenih na slovenski strani doline.

Največji kmetje v bližini so bili Pauovi – Pavlovi iz Bosljive Loke, ki imajo 45 ha zemlje. Tudi njihovo domačijo smo že opisovali. Največ so sadili koruzo, ječmen, pšenico. Imeli so veliko sadja, zato nad cesto stoji šešiuna jama, ki jo občasno še uporabljajo. Sadje so razrezano na štiri dele razporedili na iz vrbovega šibja pletene lese, kurilo se je na ustju jame s spodnje strani. Na vrhu se je sadje pokrilo z razmaknjenimi deskami, vsake toliko časa je bilo potrebno sadje premešati. Slive s koščicami so se sušile tudi po 2-3 tedne. Po sušenju je sadje imelo malo okusa po dimu.

Venceslav in Božica sta poleg ljubezni do dela na posestvu zanimiva tudi po ustvarjanju. Venceslav je kot mizar za novi dom naredil nekaj zanimivih in skrbno obdelanih umetnoobrtnih izdelkov. Od stola, okvirjev, omar, ograj, do

precejšnjega števila lesenih rezljanih kipcev. Kar nekaj kipcev je razpostavljenih po novi hiši. Poskusil se je tudi v restavriranju starinskega stola, ki ga je našel v Nemčiji. Božica se je v Nemčiji ukvarjala z vezenjem, zbrala je lepo število porcelanastih figuric. Po povratku jima največ časa jemlje skrb za njune živali in zemljo.

Slika 272: Del Vencetovih lesenih kipcev in spodaj eno od razpel, ki krasijo novo hišo.

Vence je izrezljal toliko različnih stvari, da bi si morda zaslužil razstavo v domači občini in predstavitev širšemu sosodstvu. Oba si bi zaslužila predstavitev tudi kot zanimiv primer tradicionalno ekološke kmetije.

Mirtoviči 11

Hiša stoji nad cesto in je zadnja proti Bosljivi Loki. Čeprav je že dolgo zaprta in nenaseljena, mi je padla v oči zaradi svoje položnejše strehe in značilne ognjiščne stene na zahodni strani. Sedaj ima številko 11.

Slika 273: Levo hiša št. 11 in desno Andrejčkova hiša na vhodu v Mirtoviče iz zgornje strani.

Hiša me je pritegnila zaradi nekoč kamnite stene, ki je bila vzdana v sredino vzdolžne fasade in je bila z obeh strani opasana z lesenimi stenami. Stene so na severni steni starejše, iz tesanih gred, na južnem vogalu pa izdelane iz vertikalnih gred s polnili. Proti stropu se ob kamniti steni še vedno vidi zaključke nekdanjega znižane pregrade, ki je omejevala dimu prehod v bivalni del prostora. Ta znižani del je bil nekakšna napa nad odprtim nizkim ognjiščem, ki se je nekoč nahajalo ob steni.

Slika 274: Hiša ob cesti s sredinsko steno, ob kateri je v sredini nekdanje odprto ognjišče. Levi leseni del je še iz tesanih brun, desni že iz žagane predalčne konstrukcije.

Enako konstrukcijo smo našli v Podgori na hiši, ki je imela še nizko ognjišče. Ko so prišli štedilniki, kjer ogenj ni več razsvetljeval prostora, so steno za ognjiščem enostavno predrli z oknom in na štedilnik in okoli njega pripeljali sončno svetlobo. Tudi streha je manj strma kot je običaj v Bosljivi Loki. Več o izvorni arhitekturi bi lahko povedali, če bi lahko pregledali njeno klet.

Slika 275: Levo in desno od novejšega okna se še lepo vidijo zaključki tramov, ki so omejevali prehod dima v stanovanjska dela ognjiščnega prostora in verjetno nosili velb nad ognjiščem.

V kletnem okencu je še ohranjen zanimiv preko diagonale vgrajen kovan železen križ, ki ga drugje ne najdemo.

Slika 276: Kletno okence z za te kraje redkimi diagonalno križnimi gajtri.

Vse to na hiši potrjuje moja domnevo, da so bile pred izgradnjo ceste po dolini, za katere čas smo ugotavljali spremembo tukajšnje arhitekture že v prejšnjih knjigah (glej zapise o Pavlovi hiši v Bosljivi Loki), hiše vsaj v Bosljivi Loki in Mirtovičih razen redkih izjem (morda Cerkvina in

Grajska) bistveno drugačne od kasneje zidanih, ki jih vidimo sedaj. Pred tem so bile hiše izrazito široke zasnove, kot jo bomo videli na drugi strani v Sedalcah. Zaradi središčne lege nizkega (!) ognjišča pa domnevam, da so služile vsaj razširjeni družini, če ne združnemu gospodarstvu več povezanih družin. Že sredi 19. stoletja je morda s kolero ali drugimi tegobami in paralelno z odpiranjem doline privedla družine do zmanjšanja števila gospodarjev na posestvu in do enodružinskega gospodarstva. Morda bodo te moje domneve potrdili tudi zgodovinarji.

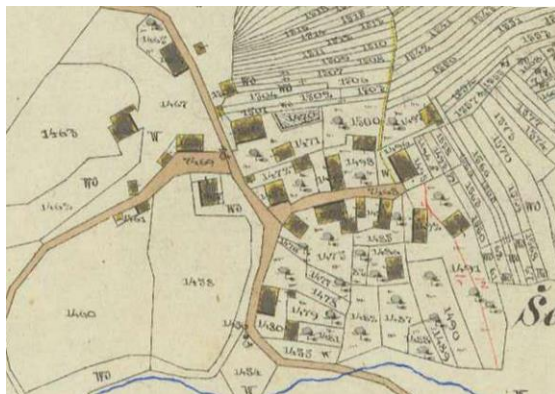

Slika 277: Pogled na starejši leseni del s stiki tesanih tramov na lastavičji rep.

Kot smo ugotavljali pri Bosljivi Loki, je bila nova cesta speljana preko (!) starih hiš in so jih torej takrat podrli in zamenjali z novo arhitekturo. V tej so bile bivalne površine dvignjene v nadstropje. Zaradi kolere in možnosti odmika od okuženih popotnikov in tovornikov, ki ga je za razliko od širokega pritličnega tlorisa prejšnjih stavb omogočala taka arhitektura, ali zaradi drugega razloga? Voda jih ob cesti pač ni ogrožala, da bi bila vzrok sprememb. Vse to pomeni lahko tudi to, da v tem delu doline ni bilo dimnic, kot smo jih ugotavljali od Plešč višje. A izgleda, da ni bilo niti ozkih uskoških hiš kot nižje ob Kolpi na hrvaški strani ali v Zakrajcu.

SEDALCE

Sedalce so ne prav majhen zaselek na prehodu iz Gašparcev proti Turkom, postavljen v breg nad nekdanjimi obdelanimi površinami. Stoletja nazaj je bila tesen in okljuka pod Sveto Ano, skozi katero je morala iti pot ob Kolpi, prevečkrat spodjedena od njenih visokih voda, da je bila bolj sigurna trasa proti Turkom speljana višje, preko zaselka nad Kolpo. Ta cesta je vrisana tudi še v katastrskem zemljevidu iz 1860-ih. Po izgradnji moderne ceste nižje ob vodi, ki jo še vedno občasno ogroža voda ali podirajoči se breg nad njo, je naselje izgubilo pomen in je ostalo odrinjeno od oči popotnika.

Slika 278: Sedalce je nekdanje sestavljalo 18 hiš, večina je imela velike tlorise, v 1860-ih so bile še vse lesene.

Slika 279: Sedalce na vojaški karti Hrvaške (1783-84) je bilo na križišču poti – tiste ob Kolpi ter prečne iz Borovca preko Mirtovičev in navzdol proti Konaku, ki je vodila naprej ali mimo doline Belice proti Črnemu Lugu ali navzgor proti Gerovu.

Če pa se povzpemo od odcepa s tablo navzgor za Sedalce, bomo presenečeni. Pozdravi nas naselje s kar nekaj zanimivimi hišami, starejše s širokimi tlorisi, obokanimi kletnimi vhodi in kletmi in celo lesenimi zgornjimi deli izpred več stoletij. Njihove strehe so dvokapne in položnejše od 45 stopinj, podobno kot smo ugotavljali za Mirtoviče in domnevali za predhodnice hiš v Bosljivi Loki.

Slika 280: Ob prihodu v Sedalce nas preseneti tudi tale nenavadno velik kozolec na stebrih.

Bojan Pajnič, ki je raziskoval te kraje je naštel 18 hišnih imen: Uštarski, Kuanški, Grgovi, Uograjski, Hribarski, Žepanovi, Andrejokovi, Buažovi, Podputonški, Matičekovi, Uoršeni, Micikovi, Gireni (eno njihovo smo že spoznali v Mirtovičih), Černuski, Vrbanokovi, Pildarjovi zgurni in zdouni, Drgajncovi.

Slika 281: Preseneti nas arhitektura iz obdobja, ki v dolini ni več vidno.

Eno od hiš smo si lahko natančneje ogledali. To je hiša, ki je v lasti Mauharjevega Vinka in njegove žene, priženjene od Starinkinih iz Plešč, ki v

okolici še vedno redita ovce in skrbita, da se okolica ne zaraste. Imeli smo priložnost pregledati hišo, a za meritve je zmanjkalo časa, zato jo predstavljamo predvsem s fotografijami. Mimo nje pelje stara cesta iz naselja v dolino Kolpe proti Gašparcem.

Slika 282: Ena od obnovljenih hiš v Sedalcah, ki kljub razširitvi ganka ni izgubila starih kvalitiet.

V hiši sta živela dva brata, zato je tudi različno obnavljana na obeh straneh. Značilen je skupni vhod, skupni kuhinjski del v sredini stavbe ter potem dvotraktna razdelitev levo in desno od veže v hiši.

Slika 283: Hiša, ki je pritegnila našo pozornost.

Veža je kratka, s stopnicami na podstreho, v njenem nadaljevanju pa relativno dolga kuhinja, za katero domnevamo, da je imela nekoč na tleh ne prav nizko ognjišče. O tem nihče več nič ne ve, saj je v njej v pamtiveku stal štedilnik – kovinski kozel. V vogalih na strani proti veži so odprtine skozi katere sta se nalagali peči na obeh krilih stavbe. Ohranjena je le ena krušna

peč. Za razliko od hiš npr. v čabranski dolini se tu tloris stavbe v pritlični etaži ne deli na bivalni (kvadratni) in shrambni del.

Slika 284: Zadnji del hiše z vhodi v kleti in štale. Stene so zidane, srednji dve okni nad ločno obokanim kletnim vhodom sta kuhinjski. Skoraj preko celotne strani je nekoč potekal gank. Desno kamniti del s straniščem.

Slika 285: Vhod v hišo z lesenim portalom in vrati s sončnim znamenjem.

Slika 286: Kratka veža s stopnicami na odprto podstreho in kuhinjo v nadaljevanju. Desno vrata za hišo, levo za vežno kamro.

Slika 287: Kuhinja, nad katero je kupolast velb z odprtinami za odvod dima na podstreho. Postavljen je v okvir iz lesenih gred.

Slika 288: Pod oknoma je v zadnjem delu prostora nekoč na polkrožnem velbu kleti stalo ognjišče višine 30-40 cm, ki je razdrto.

Slika 289: Star štedilnik na kozla izpred druge svetovne vojne.

Celotno nadstropje je bilo namenjeno stanovanju, shrambe so bile ali na podstrehi v skrinjah ali v kletih spodaj. Te

imajo vhod s spodnje strani hiše, ki je težje dostopna, morda so tja nekoč vodile stopnice iz ganka. Z zadnje strani je hiša namreč imela gank s straniščem v zahodnem delu.

Slika 290: Hiša s krušno pečjo, njene pečnice smo srečali že v Črnem potoku in v Srobotniku.

Slika 291: Oblika stranice postelje v kamri nakazuje, da je šlo za zakonsko posteljo.

Slika 292: Ogrevanju hišne kamre je služila stena proti krušni peči in vzdani lonci pečnic, ki so povečali njeno površino.

Glavna bivalna prostora sta obrnjena proti eni in drugi cesti in ne proti dolini. Z zgornje strani je tudi vhod približno v sredini hiše. Vhodi v kleti pa so s spodnje strani. Kleti so v srednjem delu obokane, delno polkrožno in pod kuhinjo križno, kar lahko pomeni, da je obok verjetno nosil težje ognjišče. V ostalih delih so stropi iz jelovih gred. Hrasta tu ni v konstrukciji hiše, čeprav smo ga v Bosljivi Loki videli npr. v hiši pri Pavlovih.

Slika 293: Kuhinjska polica s sklednikom v zgornjem delu. Spodaj okovje iz Zamosta ali Čabra.

Slika 294: Detajl okrasitve omare za perilo iz konca 19. stoletja.

Slika 295: Omara, verjetno izdelek domačega mizarja iz začetka 20. stoletja.

Slika 296: Detajl pečnic krušne peči v hiši.

Slika 297: Kupola na podstrehi za zbiranje dima nad nekdanjim ognjiščem kuhinje, z odprtini za odvod dima.

Slika 298: Odprta podstreha, kjer so nekoč hranili seno in dimili meso.

Slika 299: Pogled na zadnjo desno stran s preходом na nekdanji gank. Desno zidani del s straniščno jamo z veliko kamnito preklado.

Slika 300: Svinjska štalica pod hišo ima leseno korito za hrano, ki se je polnilo z zunanje strani.

Slika 301: Polkrožno obokan del pod kuhinjo in vežo je edini obokan del kleti. Vsi ostali imajo lesen strop. Pod kuhinjo je obok polkrožen, pod vežo križen.

RIBJEK

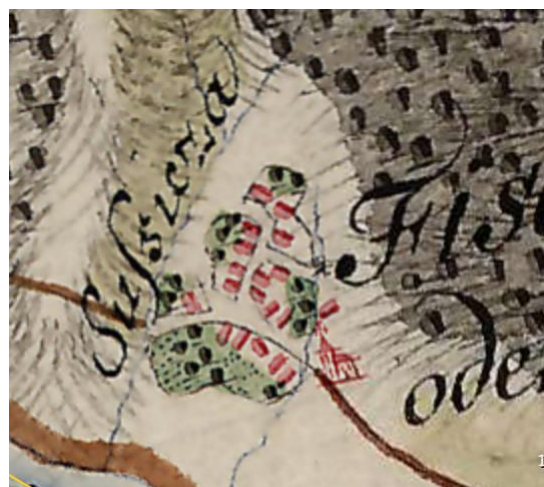
Leta 2019 smo se poleg Mirtovičev ustavili tudi v Ribjeku, Ta je na starih kartah zapisan kot Fischbach. Omenja se že v urbarju leta 1498. Zanimivo je, da je leta 1574 tu živelo od 25-50% Nemcev, podobno je bilo v Bosljivi Loki in Čačiču. Ko smo že pri tem, je bilo v Belici in Podplanini 25-50% Slovencev, v Črnem Potoku so živeli le Nemci, kot je po priimkih ugotavljal zgodovinar Simonič. Ribjek je imel leta 1890 79 prebivalcev.

Slika 302: Ribjek na Franciscejskem katastru iz leta 1824. Za cerkev piše, da je Sv. Jožefa (sedaj Sv. Egidija). Ali gre za pomoto?

Skozi vas teče Ribiški potok. Na eni strani je naselje, na drugi strani pa vzorno obnovljena cerkev Sv. Egidija iz 16. stoletja z zlatimi oltarji, ob njej je pokopališče. Taka razporeditev je bila nekoč običajna tudi marsikje drugje, saj je bil s potokom ali cesto ločen svet živih in mrtvih. Na zunanosti cerkve so narisana sončna znamenja - svarice, ki naj bi stavbo varovale pred strelo in hudim. Več o pomenu te cerkve in Firštovega repa nad njo sem pisal v knjigi iz leta 2016, v povezavi s svetim trikotnikom v dolini.

Pod Firštovim repom se nahaja okamneli mož, nad Ribjekom pa njegova okamenela žena - baba z otrokom.

Slika 303: Ribjek na vojaški karti iz 1760-ih. Vojaški kartografi poti ob Sušici navzgor niso pripisovali posebnega pomena. Je bila morda bolj aktualna le v obdobjih, ko je Kolpa razrušila pot mimo starih malnov?

Bojan Pajnič je v Ribjeku naštel naslednja hišna imena: Nakrajni, Ferunkini, Barkeni, Ravenški ali Pr Tišlerje, Štamflovi, Podputni, Uovretovi ali Pr Puštarje, Mehejuovi, Uoplinčarski, Grajski, Katrški, Vuleški, Marinčetovi, Šešički, Tratarski, Pr Šemete in Pr Mrharje. Leta 1824 so bile vse hiše že kamnite, dve ob cesti pa kažeta na dvolastništvo.

Slika 304: Hiša št. 14 vzbudi pozornost radovednemu obiskovalcu s skrbno obdelanimi in prezentiranimi kamnitimi stenami.

Na našem obisku smo nekaj bolje spoznali Grajske. To hišno ime je prisotno v več vaseh (omenili smo ga že v Plešcih, Osilnici, Bosljivi Loki), saj je bilo dano tistim, ki so zbirali dajatve za graščaka. Pogovarjali smo se z Marijo – Marico, rojeno Čop in njenim možem Petrom.

Maricina rojstna hiša št. 9 ima na portalu letnico 1843. Prvi lastniki so bili Šercerji, od Petra Šercerja so inicialke PŠ poleg letnice. Imeli so srednje veliko kmetijo, priimek pa je bil tu že vsaj eno generacijo prej. Šercerji so zapadli v dolgove in morali Grajsko hišo s posestvom leta 1928 prodati Albertu Čopu – Mehejuovemu Bertetu, ki je bil po rodu iz Sokolov. Takrat se je vrnil iz Amerike.

Slika 305: Portal na hiši z letnico 1836 je enake oblike kot je bil tisti iz leta 1822 na Tamažavi hiši v Plešcih ali so podobni portali po dolini do sredine 19. stoletja vse do Podplanine.

Obiskali pa nismo Grajsko hišo, temveč drugo hišo, ki je prav tako pripadala k nekdanjemu posestvu Šercerjevih. To je hiša s številko 14. Šele po pripovedovanju Marice smo izvedeli zakaj je ta ambiciozna in iz kamna lepo zidana hiša s kamnitim portalom in letnico 1836 ter inicialkami PŠ na njem ostala v kamnitem delu neometana. Hiša se nahaja na odcepu iz središča vasi, kjer je nekoč šla glavna cesta navzgor proti Padovem in Čačiču. Ne pozabimo, da je bila pri starih malnih nekoč težko prehodna tesen, ki se ji reče *sapatje* – spotje, enak toponim je tudi na delu ob Čabranki, kjer ni bilo poti. Kljub

temu, da je cesta vrisana na vojaški karti iz 1760-ih, lahko domnevamo, da je bil odsek vso zgodovino problematičen in zato verjetno marsikatero obdobje neprehoden.

Po Franciscejskem katastru je tu ob poti stala majhna kamnita hišica. Sedanjo hišo naj bi leta 1836 zastavil Šercer, po inicialkah sodeč isti Peter Šercer kot Grajsko hišo. V njej naj bi imel gostilno ob frekventni tovorniški poti. Vendar ga je prehitela gradnja ceste po dolini. Takrat je ostala bodoča gostilna brez tovornikov in zato nikoli ni bila popolnoma dokončana. Dobila je ostrešje in streho, kasneje so bili v njej najemniki. Zanimiva je po tem, da gre za v celoti iz kamna sezidan objekt z dvema etažama. Kamniti, skrbno izdelani so celo oboki nad okenskimi odprtini, uporabljen pa je le apnenec ali dolomit iz območja nad dolino in nobenih peščenjakov. Podobno smo opazili v starih kletih Padova.

Slika 306: Že takoj v vhodni veži sta želela lastnik in stavbar poudariti pomembnost vhoda v kletni prostor z monumentalno kamnito preklado in stranicami.

Spodnja etaža je na nivoju okolice. V njo sta bila dva vhoda – srednji za stanovanjski

in gospodarski del - spodaj so proti rahlemu bregu križno obokane kleti in shrambe. Prva od njih ima prav monumentalno kamnito preklado. V drug del so vodila široka vrata, podobno široka smo videli že pri Pintarjevih – na Kvaternikovi hiši v Mandlih, tudi na Padovem, v Črnem potoku ali v okolici Brod Moravic. Ta so verjetno omogočala, da je bilo možno v prostor pripeljati ne samo konje in živali, temveč tudi voz. To je bilo za gostilno ob poti pomembno.

Slika 307: Kamniti križni oboki so zloženi iz skrbno izbranega kamnja in še vedno neometani, kar jim daje posebno pričevalnost.

Slika 308: Za razliko od prvotno načrtovanih odprtin so naknadno izvedene vedno stvar kompromisa, kar vidimo tudi iz te lesene preklade.

Prehod proti vhodni veži je bil prebit kasneje, saj nima niti oboka, temveč le leseno preklado. Ta del pritličja je brez obokov in je nekoč imel lesen strop z jelovimi gredami. V zadnjem delu proti sredni hiše se nahajata dva obokana dela, ki sta služila podstati visokega ognjišča v črni kuhinji in peči v hiši.

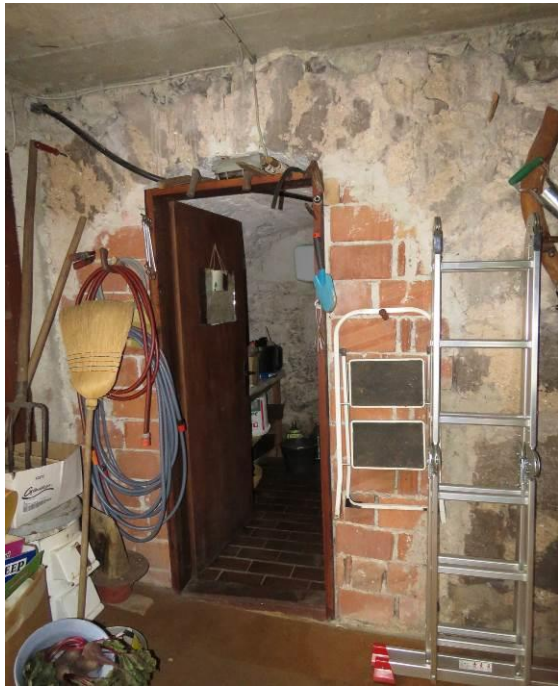
Slika 309: Spoštovanje do graditeljev vzbujajo tudi takole skrbno obdelane preklade.

Slika 310: Pomemben del, na katerega opozarjamo pri vsaki hiši, je podstavek za kurišče. Tu je levi obok polkrožen (pod ognjiščem), desni pa ločnega prereza kot v peči (pod pečjo).

V zgornjo etažo se je šlo po obzidanih stopnicah in prišlo v široko vežo. Levo je bila črna kuhinja, v vogalu proti spodnjemu delu doline pa velika hiša s krušno pečjo. Široka veža bi lahko služila prehrani in spanju tovornikov. Na drugi strani veže proti bregu je morala biti proti sprednji strani še večja soba s kamnitimi stenami, katere zazidana prvotna okna še vedno vidimo na fasadi. Zgornji del je bil razen nekaj sten lesen. Zadaj je moral biti

še manjši prostor z enim oknom brez kamnitega okvirja, morda namenjen shrambi ali kašči, ker je na severni strani hiše. Marica se še spomni pripovedovanja o mestu kuhinje, ki je bila z ognjiščem logično postavljena nad polkrožnim obokom na zadnji strani hiše. Ognjišče je bilo, izgleda, ob zadnjem zidu, krušna peč pa nad plitvejšim obokom. Iz veže je moral biti izhod na gank in dvorišče.

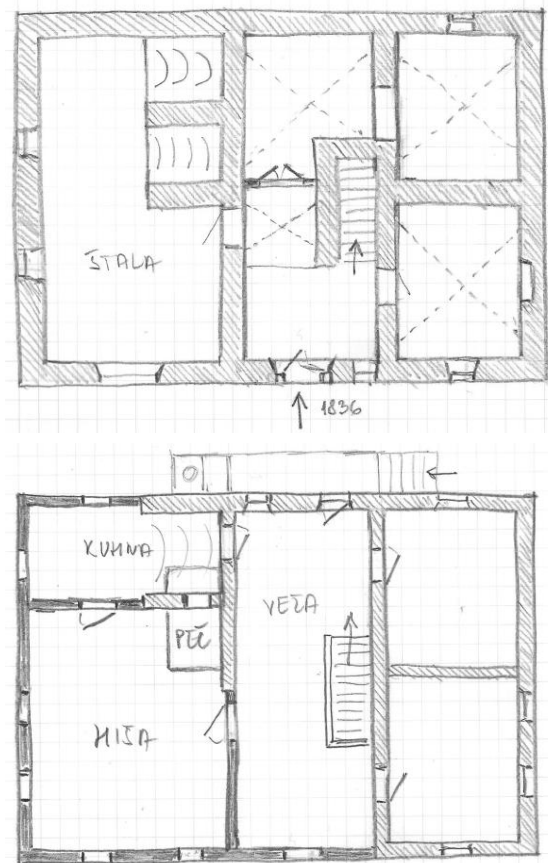

Slika 311: Redkokdaj lahko gledamo v drobovje starega zidovja. Na sliki zazidani del polkrožnega oboka pod ognjiščem.

Slika 312: Tudi pri Marici in Petru najdemo kotiček s starinami iz domače hiše.

Hiša ima poleg kamnitega portala ohranjene kamnite okvire starih oken na severni strani, na zadnji strani pa še vežno okno z gajtri. Spodnja etaža je še vedno neometana, kar ji daje poseben šarm, saj je vidna skrbna gradnja izpred 170-ih let. Po skrbni obdelavi kamna lahko sklepamo, da so jo zidali poklicni stavbarji z veliko izkušnjami v obdelavi kamna. So bili to morda tisti, ki smo jih spoznali v Brod Moravicah?

Slika 313: Tlorisa kleti in poskus rekonstrukcije nadstropja po spominih gospe Marice. Dimenzije pribl. 13,5x9,5m.

Glede na to, da je bila hiša obnovljena in služi bivanju njenih lastnikov, jim lahko le čestitamo za skrbno ohranjene in vzdrževane najbolj zanimive in vredne arhitekturne elemente. Kljub starosti osnove sta si hišo znala preurediti njihovim sedanji potrebam.

Nasproti ogledane hiše se nahajajo ruševine še druge stare hiše velikih dimenzij, s prav tako širokim vhodom v

pritlični del in polkrožnimi oboki. Žal je zaraščena in težko dostopna za pregled.

Slika 314: Tudi razvaline hiše preko poti pričajo o kvalitetnem stavbarskem izdelku z dolgo polkrožno obokano štaljo. Ta hiša je bila leta 1824 ena največjih v vasi in morda konkurenca Šercerjevim ambicijam.

V Ribjeku smo natančneje pogledali še eno, manjšo zapuščeno hišo *Šišičkeneh*, kot so jim rekli. Nahaja se v soseščini prejšnje. Zanimiva se nam je zdela zaradi nadstropne zasnove z nenavadnim nadstreškom. Stanovanjska etaža, ki je bila v sprednjem delu kamnita, zadnjem lesena, je bila postavljena nad polkrožno obokano kletjo in drugim prav tako polkrožno obokanim delom s hlevom. Na Franciscejskem katastru je še ne najdemo, čeprav je morala biti zgrajena kmalu po letu 1824. Dobila je polkrožne oboke v kleti v času, ko so drugi po vasi imeli že križne, kar kaže na domače zidarje. V kleti smo našli zanimivost, ki je drugje še nismo opazili: na koncu polkrožno obokanega prostora je v pravokotni niši (ta je drugače običajna v kletih, v dnu vzidan lončen lonec, kakršen je bil običajen za kuhanje v peči. Le čemu je služil?

Tudi hlev je nenavaden, saj ima v oboku pravokotno luknjo v *hišo*. Kot da bi šlo za klet za mošt ali vino, ki rabi odzračevanje plinov.

Slika 315: *Šišičkena* hiša je nenavadna, saj je bila zgrajena iz kamna v ozko nadstropje z velikim nadstreškom, verjetno že v prvi polovici 19. stoletja. Celo *hiša* je imela kamnite stene. V hribu je kamna veliko.

V hiši je živel cestar, kasneje pa so se preselili k Turkom. Oče naj bi bil od leta 1909-1919 v Ameriki in je po povratku kupil kmetijo v Ložcu.

Slika 316: Skrivnosten lončen kuhinjski lonec, vzidan v nišo na koncu polkrožno obokanega *kujdra* v zadnjem delu hiše.

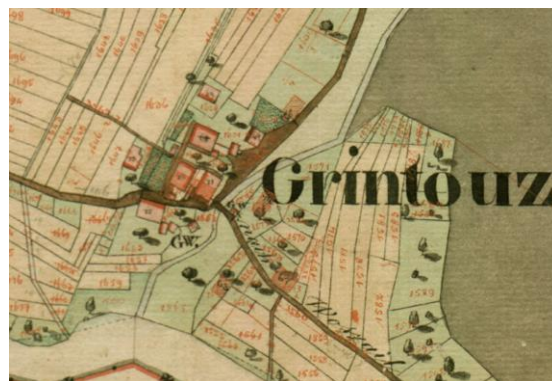
Slika 317: Kljub temu, da hiše s cestne strani marsikdaj kažejo novo podobo, se na zadnjih straneh lahko najdejo skoraj dve stoletji stare posebnosti.

Slika 318: Gajtra na oknu v prvem nadstropju hiše iz zgornje fotografije so iz prve polovice 19. stoletja. Verjetno je okno služilo za dovod zraka za ognjišče črne kuhinje in boljši pretok zraka – dima proti podstrešju.

GRINTOVEC

V Grintovcu na 270 mnm so bile leta 1824 le tri hiše na križišču ob poti, ki je šla navzgor iz doline. Vse tri so bile že kamnite, a postavljene pravokotno na cesto po dolini ob poti navzgor proti Briški dolini. Bile so postavljene le na zgornji strani ob Volčjem potoku, ki se tu steka v Kolpo. Sedanje hiše so osi obrnile pravokotno na stare osnove in so bile zgrajene po tem, ko je postala glavna cesta ob Kolpi. Podobno kot v Bosljivi loki so tudi tu zasedle manjše tlorisne površine, kar morda pomeni, da so bile prvotne stavbe pritlične.

Slika 319: Grintovec na Franciscejskem katastru iz 1824. Sestavljale so ga le hiše na zgornji strani Volčjega potoka. Sedanji dve ob cesti sta obrnjeni pravokotno na prvotni.

Po stari avstrijski vojaški specialki iz 1760-ih lahko vidimo, da je iz Grintovca šla pot navzgor iz doline proti Inlaufu, po drugi strani pa je še sedaj preko Kolpe postavljen viseči most proti Turkom. Nekaj nižje pod njim je bil preko Kolpe pri Turkih vsaj v 18. stoletju postavljen mlin. Za svoje delovanje je potreboval jez preko Kolpe, ki ga je že pred desetletji porušila velika voda. Ta jez je bil verjetno nekoč mesto prehoda reke ob ne previsokih vodostajih. Iz Grintovca je še vedno izhodišče planinske poti na Firtšov rep.

Prvi zabeleženi prebivalec Grintovca leta 1496 je bil Mathe. Leta 1900 je v petih

hišah živelo 37 ljudi, 24 žensk in 13 moških.

Slika 320: Grintovec na vojaški karti iz 1760-ih. Izgleda, da se je cesta v naslednjih 50 letih prestavila pod hiše. Navzgor gre pot proti briški dolini.

Hišna imena, ki jih je zabeležil Bojan Pajnič so: Tatani, Tazgorni, Matlovi, Čuopovi, Lojzetovi, Ajngelovi ali Mostučki in Klaričevi. Pod cesto je stala nekdanj še hiša Čopovih.

Oglasili smo se *pr Tatanih*, kjer nam je gospod Marjan razkazal svojo zbirko orodja, ki jo hrani na steni gospodarskega poslopja. Tam so vsem na ogled predmeti, ki so jih uporabljali nekoč v dolini. Lastnik pa rade volje pove kaj o njihovi uporabi in nekdanjem delu s tem orodjem.

Slika 321: Zanimiva in zelo popolna zbirka kmečkega orodja in opreme na skednju pri Tatanih v Grintovcu, kjer vam lastnik lahko iz prve roke razloži uporabo vsakega od predmetov.

Nekaj naprej je še zaselek Mostec, kjer so pri Malnarjevih nekoč imeli *ringenšpil* –

vrtiljak. Možakar je z njim hodil po vseh sejnih po dolini, med drugim ga je občasno hranil tudi pri Palčavih v prostoru, kjer je sedaj bife Pr lipe. V Plešcih ga je ob sejnih postavil pod Palčavo lipo, ki še zdaj stoji na ovinku. Pomagali so mu ga postavljati vaški fantje, ki so ga tudi poganjali. To nam je pripovedoval že umrl Matuzlav Pere pred petnajstimi leti. Z veseljem se je spominjal kako radi so mu pomagali, saj so se potem lahko tudi sami na njem vrteli brez plačila. So morda še kje v dolini ohranjeni njegovi konjički ali deli *ringenšpila*?

Slika 322: Če so bili predmeti del življenja v okolju, kjer se počutiš doma, lahko o njih poveš mnogo zanimivega. Marjan in njegova zbirka pri Tatanih.

POŽARNICA - Starinci

Že dolgo se dogovarjamo, da nam kateri od starih prebivalcev Gornje Požarnice pove kaj o življenju v tem visoko ležečem zaselku nad dolino Čabranke, pa se nam srečanja vedno izmaknejo zaradi tega ali onega razloga.

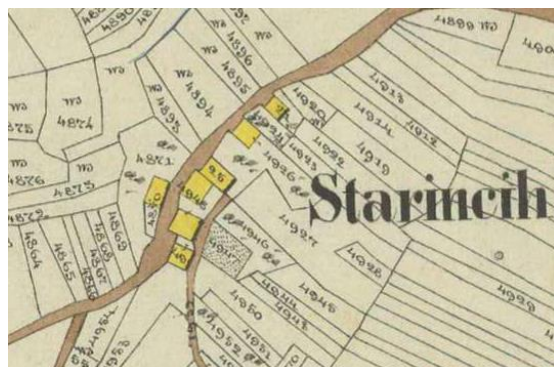
Zato tu le nekaj malega o Požarnici. O spodnjih delih smo nekaj povedali že v prvi knjigi. Naselje z enotnim imenom je razloženo v več zaselkih od Plešč navzgor po pobočju, ki je bilo stoletja do izgradnje moderne ceste preko Zamosta in sedla pod Sveto Goro, najlažje prehodna pot iz doline do Malega Luga in naprej na cesto Loška dolina – Gerovo... Sestavljajo jo zaselki od spodaj navzgor ob cesti: Zdolanci, Menavci, Stareti, Johanci, Starinci in pod Sveto Goro ležeči Pintarji. Nekateri k Požarnici prištevajo tudi Sehur in Repnik, ki ležita na bregu proti Trstju.

Slika 323: Pomembnost Starincev kaže tudi vojaški zemljevid iz 18. stoletja, so edini od zaselkov Požarnice, vpisani na poti iz doline.

Vsak od zaselkov je imel nekaj hiš, ki so bile postavljene ob grebenih med jarki, tam kjer je bilo dovolj plodne zemlje za njive in travnike. Njive so bile v terasah, vmes pa dolge vrste sadnega drevja. Sliv, hrušk, ter velikih orehov in ogromnih češnjavih

dreves s hrustljivimi in sladkimi sadeži, ki se jih iz otroštva z veseljem spomnim.

Slika 324: Starinci na katastrski karti iz 1864. leta. Hiši, ki ju obravnavamo, sta druga in četrta stavba desno od ceste navzgor.

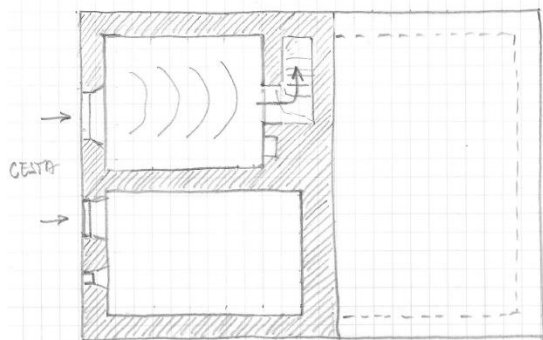

Slika 325: Hiša Janezovihi na Starincih, iz skicirke Estelle Andrieu, avgust 2016.

Leta 2017 smo se z udeleženci delavnice iz Slovenije, Hrvaške, Francije in Anglije ustavili pri dveh stavbah na vrhu Starincev. Preko njih je vso zgodovino prehajala pot naprej do Volčje jame, kjer je sedlo, in se nadaljevala proti Malemu Lugu in Smrečju. Pri Starincih se rad spomnim Povličkavega Petreta, ki je znal plesti vse mogoče košare in koše. Ta mi je na prošnjo moje stare mame kot predšolskemu otroku spletel prav tak koš kot ga je imela sama, le precej manjši. Štiri leta mlajša sestra je dobila še manjšega. In

z obema sva pomagala stari mami, ko smo hodili po listje v gozd ali po koruzo na polje.

Ena od dveh hiš, na kateri bi rad opozoril – nekoč se je tu reklo *pr Janezovih*, ima še streho in je morala biti nekoč posebna, saj je večja od ostalih po dimenzijah, a tudi po skrbni gradnji iz res velikih kosov kamnja. Tako zahtevno gradnjo si je lahko privoščil le premožnejši lastnik. Postavljena je pravokotno na cesto, kar morda tudi kaže na starost. Kot vsa Požarnica je bila tudi ta med vojno požgana in po vojni za silo pokrpana. Izmerili smo lahko le eno klet, ki je bila odprta. Ta klet pa ima prehod v stanovanjski del na strani, kjer ga ne bi pričakoval. Tam bi morala namreč stati kuhinja. To pomeni, da je bila stran vhoda nekoč prestavljena na drugo stran hiše.

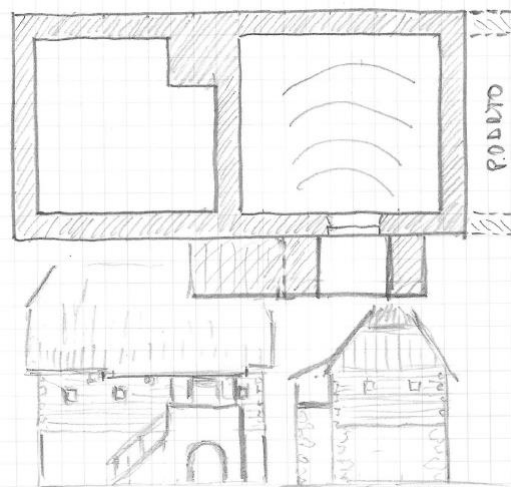
Slika 326: Tloris kleti hiše *Janezovih* na Starincih. Dimenzij 12,5x8,9m.

Slika 327: Polkrožno obokana klet *Janezovih* s prehodom navzgor proti kuhinji.

Druga stavba, hišno ime je bilo *Ciretovi*, je že v ruševinah in stoji za njo. Postavljena

je le malo od ceste, a ima še ohranjene ostanke kamnitega zunanjšega stopnišča s podestom pred vhodom v hišo. Po merjenju preostalih zidov se je izkazalo, da je bila osnova kasnejši širši hiši verjetno dvoprostorna stavba s kvadratno hišo in izredno široko in veliko vežo (z ognjiščem pred pečjo) za tak objekt. Oba prostora sta bila podkletena, pod hišo je bil lesen strop, pod vežo pa je bil polkrožen obok zavidljivega razpona 4,5 m. Žal se odprtini v kletnem delu ni dalo več določiti, ker so porušene. Lahko pa bi bila klet z lesnim stropom celo dostopna le iz gornjega prostora, kar morda ne bi bilo neobičajno za hiš na prehodni poti, kjer so se lahko potikali vsi mogoči ljudje. Po ostankih zelo pravilnega tlorisa 5x10 m in arhitekture sodeč bi lahko šlo za stavbo, ki je bila namenjena kakšni mitnici ali kontrolni postaji na prehodu, ki se mu tovorniki niso mogli enostavno izogniti.

Slika 328: Tloris kleti predhodnice hiše *Janezovih* na Starincih. Dimenzij 5x10m.

Hiša je edina v dolini, ki ima še vidne ostanke zunanjšega kamnitega stopnišča z obokanim vhodom v klet. Biti je moralo pokrito s streho. Morda je šlo prvotno za enoprostorno dimnico? Druga možnost bi lahko govorila o podobnosti arhitekture s tisto iz brodmoraviškega konca. Če je bil objekt v uradni funkciji, se lahko v njem kažejo tudi ti, bolj oddaljeni vplivi iz nekdanjega trgovskega središča.

Kapelica Marije Pomočnice na Brezijah

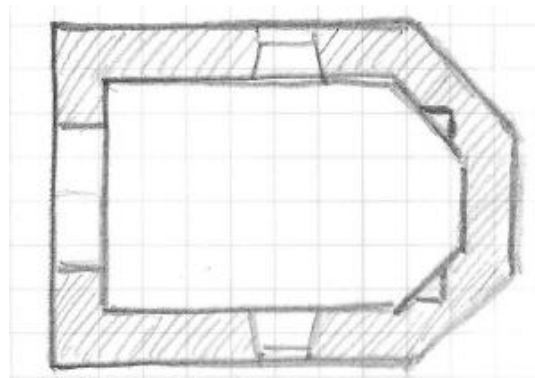
Ko smo že na vrhu Požarnice, je potrebno opozoriti še na eno pomembno stavbo, ki je prav tako v ruševinah od druge svetovne vojne, ko je bila požgana od Italijanov. Od Starincev gremo lahko na levo od hiš po poti nad nekdanjimi njivami do razcepa, naprej proti Pintarjem ali navzgor proti Sveti Gori. Če pa gremo po glavni poti (cesti) naprej levo opazimo nenavadno skrivenčena debla, ki so jim nekoč redno obrezovali veje za koze, desno ob cesti so vidni še ostanki živih mej proti pašnikom. Malo naprej pridemo do prevala, ki mu pravijo Volčja jama, markirana pot zavije levo navzgor proti Sveti Gori in po nekaj sto metrih pridemo v bližino našega objekta.

Slika 329: Skromni ostanki ruševin požgane kapelice nad *Voučjo jamo*. 2019.

To je mala cerkvice (uradno baje Marije Pomočnice), ki je ni na nobenem zemljevidu, niti katastrski karti, celo v cerkvenih knjigah je niso našli, kar je zelo nenavadno. Šlo je za majhen objekt nad *Voučjo jamo*, na katastrski karti je zapisan toponim »Na Brezije«. Kakih 100 m pod njim iz pobočja nad cesto iz Starincev meži voda, nekraj je morda mezela višje, a je bila z vlakami vlažno mesto s stoletji premaknjeno. Cerkvica in področje Volčje jame sta zanimiva zato, ker so se tu ljudem prikazovale vile, ki so jim napovedovale bodoče leto. Pri cerkvici so se ustavljali predvsem ljudje iz doline, kar bi lahko

pomenilo, da je šlo za lokalno svetišče. Kljub temu, da je v ruševinah smo jo izmerili. Po obliki bi bila lahko podobna cerkvicam, ki smo jih videvali v okolici Brod Moravic.

Slika 330: Tloris kapele na Brezijah, nad *Voučjo jamo*. Dimenzije 3,9x5,3m, višina stene pribl. 3m.

Poleg nje stoji mejni kamen ali vsaj oznaka lastništva nekdanjega graščaka Paraviča z letnico 1823. Tudi ta dokazuje nekdanjo pomembnost kraja. Nekaj več o tem si lahko preberete v moji knjigi iz leta 2016, v sestavku o svetem trikotniku in svetih mestih v dolini. Popravljen in prebarvan kipec Marije z detetom iz te kapelice je na ogled v kapeli pod turnom pleške cerkve.

Slika 331: Kamen z oznako P(aravič?) in letnico 1820 stoji desno od kapelice. Znamenje, ki je na mestu, pomembnem za skupnost, demonstriralo prisotnost graščinske oblasti in lastnine.

VASI BROMORAVIŠKEGA KRAJA - dodatek

Kar nekaj o Brod Moravicah in vaseh, ki jih obkrožajo, smo že napisali v delu knjige, ki je izšel leta 2016. Leta 2017 pa smo območje obiskali še enkrat v sklopu naše delavnice. Za to se lahko zahvalimo gospodu Emilu Crnkoviću in udruzi Turanj z Draženom Brajdićem na čelu ter vsem informatorjem in domačinom, ki so nas prijazno sprejeli, pogostili in prenočili.

Tu ne bom še enkrat ponavljal osnovnih informacij, želel bi predvsem opozoriti na nekatere vsebine, ki jih bi bilo možno dodati k prvim opisom.

Male Drage in njihovi kamnarji

Obisk Malih Drag je zame vedno posebno doživetje, s tem so se strinjali tudi udeleženci naše delavnice leta 2017. Če smo stavbe ob prvem obisku z g. Emilom ogledovali predvsem od zunaj, smo imeli tokrat priložnost pogledati tudi v njihovo notranjost in se *podivani* (pomenit) z domačini.

Slika 332: Vogalnik podrte hiše z letnico 1822, katerega vogal naj bi bil nekdaj izhodiščna geodetska točka za Gorski kotar.

Da Male Drage niso kar tako, priča tudi merilna točka iz 1822 na kamnu, ki je bil nekoč vzidan v vogalu ene od hiš. Od tam naj bi delali geodetske izmere za cel

Gorski kotar. Kamen še vedno lahko najdete v razvalinah poleg cerkve in šole.

Cerkev Sv. Duha smo že omenili pred leti, v njej je v prezbiteriju z rebrastimi oboki iz 17. stoletja oltar s slikami, ki ga je izdelal Peter Rutar iz Osilnice leta 1894, pod tlakom pa stare grobnice, pokrite s kamnitimi ploščami.

Slika 333: Cerkev Sv. Duha s prižnico in sončnim križem na steni. Tega pri nas vidimo redko.

Vas ima približno 40 starih hiš in še kakih 10 novih. Iz pregleda hiš lahko povzamem nekaj skupnih značilnosti. Hiše so bile v osnovi vse vrhkletne in vrhhlevne. Večinoma so postavljene v breg, ena stran je bolj vkopana, tam je največkrat vhod v stanovanjski del preko nekaj stopnic, pravokotno na vzdolžno fasado. Vhod je običajno v sredini fasade. Tlorisi so relativno široki, kar govori o dvotraktni zasnovi.

Slika 334: Obok pod nekdanjim ognjiščem v hiši iz 1832. leta, ki je bilo opuščeno do konca 19. stoletja.

Po vstopu v vežo stanovanjskega pritličja je bil na zadnji strani veže prostor z dvignjenim ognjiščem. Mesto prostora z ognjiščema lahko še vedno razberemo tudi iz obokov kleti, saj je na tem zadnjem delu obok praktično povsod polkrožen. To morda kaže na starost takega koncepta opiranja in vztrajanje na tradiciji. Spomin na tako ognjišče smo lahko zasledili le v Delačih, kjer nam je Danica Žižek iz hiše Ožanić še znala povedati o ognjišču, ki je bilo približno 30-40 cm visoko in je stalo v sredini prostora kuhinje za polkrožnim *velbom* proti veži. Ta je zapiral pot dimu, da se ni širil proti *hiši*. Nad njim je bil drugi *velb* (kupola ali zgolj polkrožen zaslon) proti podstrehi. Podoben *velb*, tam brez ognjišča, smo pokazali v Sedalcih. Tudi v Malih Dragah so vse hiše že vsaj sto let opremljene s štedilniki, zato *velba* nismo videli nikjer, razen v bajti na dvorišču pri Zdolenjskih.

Slika 335: Zadaj polkrožni obok, ki je bil prvotno le pod ognjiščem, spredaj križni obok, kasnejše gradnje v 19. stoletju.

Podstrehe so bile podobno kot drugod namenjene senu ter shranjevanju suhih pridelkov. Kašč na podstrehi ni, imajo le skrinje za hranjenje koruze in žita. Prostor kašče – *špajze* je bil v pritličju, ob veži. Najbolj ambiciozne hiše npr. Ožanićeva v Delačih imajo ta prostor obokan, zavarovan pred ognjem.

Vhod v kleti je najbolj običajno vzdolžen, dva vhoda pravokotno na vhod v stanovanjski del. Če je v kleti več

prostorov, je kak vhod tudi iz vzdolžne fasade, običajno pod gankom (če je bil ta na zadnji strani hiše, je bil preko njega najbližji dohod iz kuhinje) ali *velbom* pod vhodnim podestom kot pri Martinovih. Le redko so zaradi brega vhodi v kleti le iz vzdolžne fasade kot smo jih opazili npr. pri nas v Sedalcih.

Slika 336: Velb nad ognjiščem (levo) v bajti pri Zdolenjskih je narejen iz pletenega šibja, ometanega z glino. Pod njim je palica za sušenje mesa. Sprednji del veže je odprt v ostrešje. Bajte so se le malo razlikovale.

Strehe so bile nekdanj pokrite s šindro, a je naklon manjši od 45 stopinj. Strehe so pričele izgubljati šindro večinoma šele v 1950-ih letih in kasneje, kar smo izvedeli pri Martinovih.

Slika 337: Krušne peči v Malih Dragah so večinoma skromne, brez glaziranih pečnic in prebeljene.

S stoletji so hiše predelovali, ognjiščne kuhinje na koncu veže so zamenjale štedilniške kuhinje. V Malih Dragah smo videli, da so si v večini hiš poleg kurišča krušne peči, na katerem vhodu so občasno še vedno kuhali, če ni bilo potrebno kuriti železnega štedilnika - *kozla* omislili še kotel za svinjsko kuhinjo. Ta je bil zaprt z vratci. Tako je gospodinja vso kuho za ljudi in živali lahko opravila v isti kuhinji.

Hiša je imela vhodno *vežo*, *hišo* kot glavni bivanjski prostor s krušno pečjo, manjšo *kamaro* – kamro za njo, *kuhno*, na drugi strani veže še *špajz* in drugo *kamaro*. V tej je na primer pri Zdolenjskih spal njihov ded. Krušne peči so enostavnejše izvedbe in nikjer nismo zasledili starejših lončenih pečnic. Večinoma so ometane in prebeljene tudi, če gre za peč, zidano z lonci.

Slika 338: Večina hiš ima poleg kurišča za krušno peč v kuhinji še zaprt kotel za kuho živalim.

Večina predelav je bila rezultat zaslužka ljudi, ki so bili po več let na delu v Ameriki, nekateri pa so denar za obnove zaslužili tudi s krošnjarnjenjem ali urmoharstvom, ki je bilo pogosto tudi tu. Obiskali smo hišo g. Šporčiča, iz katere sta dve ženski potovali za Ameriko v Titaniku kot slepi potnici in obe preživeli nesrečo.

Lesenih stropov s stropniki nismo videli v nobeni hiši. Vsi stropi so poletvani in ometani, kar je verjetno posledica obnov že pred drugo vojno. Marsikatera hiša je

deljena na dva dela, torej dvolastniška. Vhod je ostal eden, verjetno je bila tudi veža in kuhinja dolgo časa skupna. Ločeni so bili le prostori levo in desno od veže. Fizična delitev s predelnimi stenami v takih hišah je večinoma rezultat zadnjih desetletij. Nekatero hišo pa so se v obeh polovicah razvijale ločeno, kot na primer Šteduharjeva – dvojna hiša. Nekatero dvodružinsko hišo so živele zanimivo življenje. Pri Martinovih, kjer sta v hiši živeli dve družini, so povedali, da je ena družina imela 13 otrok, druga pa nobenega...

Slika 339: Tako so verjetno izgledale prvotne kleti pred obokanjem; obok pod ognjiščem, ostalo lesen strop proti stanovanski etaži.

Slika 340: Stara stiskalnica za mošt iz jabolk in hrušk.

Slika 341: Sušilnica pri Zdolenjskih se nalaga z zgornje strani.

Tudi tu je bilo, tako kot pri nas, veliko sušilnic za sadje, saj je bilo pomemben vir prehrane. Jabolka, hruške, slive so sušili na pletenih lesah iz vrbovih in leskovih šib. Povedali so nam zgodbo, da naj bi moral v času Ilirskih provinc vsak fant, ki se je želel oženiti, posaditi deset hruškovih dreves. In še danes naj bi bile po pripovedovanju domačinov te črne hruške tukajšnja posebnost. Baje so odlične za rakijo.

Slika 342: Hiša bratov Šteduhar je bila nekoč enotna, razvoj dveh družin jo je na skupnih temeljih razvil v obeh polovicah drugače.

Vse hiše z več zemlje so imele običajno tudi klet za mošt, ki ga je bilo nekoč veliko. Bil je pomembna pijača, kljub relativni bližini Bele krajine s trto. Zato imajo v mnogih hišah stiskalnice ter

terilnice za sadje z okroglim terilnim kamnom na dolgi palici in ukrivljenim lesenim žlebom v katerega so polagali sadje.

V številnih hišah so nekoč imeli veliko živine, celo po 12-15 v hlevu pod hišo. Pri Zdolenjskih so imeli v hlevu tudi po 12 konjev furmanov iz okolice. Kosili so daleč naokoli po lazih. Njive so imeli na delu proti Kolpi.

Slika 343: Notranja oprema v ogledanih hišah je večinoma enostavnih oblik in izdelave, brez posebnih oblikovnih značilnosti. Tale omara je enak redkih malce bolj zapleteno oblikovanih vsaj na vratih. Med dragocenejšimi lesovi prevladuje češnjev les.

V Male Drage nas je pripeljala še ena želja – izvedeti nekaj več o tukajšnjih kamnarjih, klesarjih. Zakaj njih? Ker smo že pred leti ugotavljali, da so bili prav oni tisti, ki so po dolini Kolpe navzgor prinašali svoje klesarsko znanje in izdelke pretežno iz kamna tukajšnjega kamnoloma.

Slika 344: Nagrobnik Josipa Majetića, enega od vsaj treh generacij kamnarjev iz Malih Drag.

Kamnolom, kjer je bilo dovolj kvalitetnega sivega apnenca je lociran v sredini hriba Okrugljak (njegova višina je 885mm).

Slika 345: Nadstrešeh pri Majetićih, pod katerim so se klesali kamniti izdelki tudi za dolino zgoranje Kolpe.

V Drage naj bi že leta 1605 pred Turki iz okolice Gospiča v Liki pribežala tudi družina Majetić. V družini Majetić, domačiji se reče pri Šimakovih, so bili klesarji več zadnjih generacij. Zadnji je delal s kamenjem ded Andre, ki je umrl leta 1943. Domačini se spomnijo treh generacij klesarjev: Andre, Josip in Matija (njegov naj bi bil portal na njihovi hiši iz leta 1867), pred njim naj bi bil Šime (Šimun), od njega je verjetno prišlo hišno ime. Šimakovi so imeli srednjo veliko kmetijo 4-5 ha obdelovalne zemlje, vole, krave, ovce.

Slika 346: Mojstrsko izklesani elementi vhoda v Majetićevo hišo (pr Šimakovih) iz leta 1867, z inicialkami MM (Matija Majetić).

Šimakova hiša naj bi bila zgrajena že pred sredino 19. stoletja, kasneje je bila večkrat predelana in dozidana, kar se vidi iz notranjega portala v kleti, a na njej in okoli nje še vedno lahko vidimo veliko

lepih klesanih detajlov, ki kažejo, da tu kovačeva kobila ni bila bosa. Za klesarja reprezentančen vhodni portal, narejen po najnovejši modi (pravokoten in ne več elipsasto zaključen), ki je pokazal njegovo razpoznavanje kvalitetnega kamna. Le dobro izbran in kvaliteten je prenesel take obremenitve. Okrasje je v izbočenem reliefu, ki zahteva posebno veliko dela, saj je potrebno odklesati vse odvečne dele in površino ponovno zravnati.

Slika 347: Tudi v Malih Dragah najdemo številna okovja, skovana v dolini Čabranke. Na dvorišču pri Majetičih.

Kamnite stopnice do vhoda ter umetno izklesana izredno dolga klop pred hišo, vse to je potencialnemu naročniku dokazovalo, da tu živi mojster, ki je vreden zahtevnega naročila. Velika štirna iz leta 1904, širok portal v kleti in še številni drugi kosi, ki ležijo po okolici. Kamnite so ograje, tlaki, posebno skrbno profilirani terilni kamni z odebeljenim delom za os. Kamnita so bila celo korita za kokoši, za napajanje čebel...

Slika 348: Malo kamnito korito za napajanje čebel.

Pod dvoriščem hiše je še ohranjen nadstrešek, pod katerem se je v slabem vremenu klesalo in nekaj osnovnega orodja.

Zanimiv je prav monumentalno grajen svinjak poleg nadstreška, ki me spominja na rimske grobnice. Verjetno je bil postavljan postopno iz ostankov kamnitih blokov, ki so bili namenjeni drugam. Vzidane ima tudi dele korit za prašiče, kakršna so bila vgrajena vse do Plešč (v svinjaku stare Tamažave šiše, še vedno pa enega lahko vidite pri Buažkovih na križišču v Zamostu).

Slika 349: Notranjost svinjaka; monumentalna kot bi prišli v staro grobnico s kamnitim stropom.

Ko so klesarji iz kosa kamna izklesovali kamnite posode, se je na pol izklesani izdelek včasih odlomil in je bilo dolgotrajno delo zaman. Zato so ostanek vgradili doma. Podobno je bilo z bloki, ki so ostajali ali bili poškodovani. Takrat so kamnarju prav prišli domači projekti kot takle svinjak. Pokrit je z ogromno kamnito ploščo, za katero si kar težko predstavljamo, kako je bila privlečena iz

Okrugljaka. Verjetno pozimi s sankami. Morda je bila ta stavbica neke vrste ogledni objekt mojstra?

Slika 350: Nekdanji glavni vhod v staro hišo poleg Šimakove, vsaj iz začetka 19. stoletja, lahko še prej.

Slika 351: Levo stopnice in podrt gank, desno vhod v obokano klet stare hiše poleg Šimakove.

Drugo presenečenje v bližini je stavba poleg Šimakove, kjer imajo že dolga leta štalo in skedenj. Stavba je bila sicer pred desetletji obnovljena za kmetijske potrebe, zato ne moremo razbrati njene

funkcionalne delitve v stanovanjskem nadstropju. V osnovi je šlo za stanovanjsko nadhlevno in nadkletno hišo. Ima zanimiv kamnit polkrožno oblikovan portal na vhodu v stanovanjsko nadstropje iz zatrepne strani, kamnito stopnišče na vhodni podest iz dvoriščne strani, nekaj drugih zanimivih obdelav odprtin.

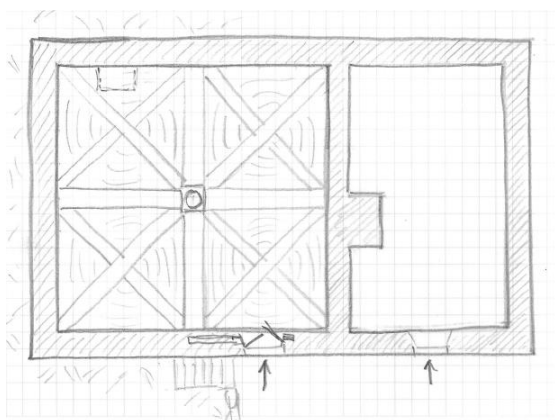
Slika 352: Kamnit stebler in oboki v kleti stare hiše poleg Šimakove.

V kleti - *keudru* nas je čakalo, po mojem mnenju, največje gradbeno presenečenje Malih Drag – velik kvadraten kletni prostor je obokan s kamenjem in celotna konstrukcija obokov stoji le na enem klesanem stebru v sredini. Iz tega se proti zunanjim stenam pne križ kamnitih lokov. V vsakem od kvadratnih polj križa je potem izdelan še dodaten križ, ki povezuje njegove vogale. Šele ta obočna polja so potem zapolnjena s kamenjem. Zanimiva konstrukcija, ki je v kamnu uporabila tehniko, ki bi bila mnogo lažje izvedljiva, če bi uporabili opeko. A tu so bili doma kamnarji!

Srednji stebler v kleti in njegov kapitel sta podobne oblike, kot jih najdemo v cerkvah na Sveti Gori, v Plešcih in še kje, ki so dobile pevske kore v sredini ali drugi polovici 19. stoletja. Verjetno je tu potrebno iskati njihovo poreklo in mojstre, ki so jih izdelovali.

Če še enkrat opozorim na napisano v knjigi iz leta 2016: do Malih Drag smo prišli po sledeh pripovedi o gradnji Palčave šiše, saj

se je pri Palčavih ohranil spomin, da naj bi vsi izklesani kamniti gradbeni elementi iz apnenca bili pripeljani iz okolice Brod Moravic. In izkazalo se je, da to ni bila zgolj zgodba...

Slika 353: Skica tlorisa in obokanja kleti s kamnitim stebrom v sredini. Izmere niso bile preverjene, zato jih ne navajam.

Slika 354: Eden od kletnih portalov ima inicialke JM (Josip Majetić), 1934. Ob njem je vidno lepo obdelano kamenje kletnega zidu.

Gornji Kuti

Le nekaj kilometrov od Brod Moravic je nad dolino Kolpe naselje Gornji Kuti.

Slika 355: Osrednji del Gornjih Kutov, hiše so razporejene pravokotno na cesto, glavna proti Dolnjim Kutom, druga proti cerkvi Sv. Andreja in Delačom.

O Kutih smo slišali že veliko od Karmen Delač Petković, ki je napisala knjigo o njihovi izjemni hrvaški čitalnici, ter o književniku, slikarju in prevajalcu Ivanu Brajdiću, ki ga v Sloveniji bolje poznamo prav na njeno pobudo. Ivan Brajdić je kakovostno in umetniško polnovredno prevajal poezijo in proze slovenskih avtorjev v hrvaški jezik ter s poročanjem in kritičnim spremljanjem sočasne slovenske literature pomembno prispeval k poznavanju sodobnega slovenskega literarnega ustvarjanja na Hrvaškem. Bil je tudi dopisni član SAZU kot piše v slovenski bibliografiji. Obe knjigi je avtorica predstavila tudi pri nas na Plešcih.

Slika 356: Hiše v Gornjih Kutih so podobne zasnove kot v Brod Moravicah. Dva vhoda v klet in štal, glavni vhod iz vzdolžne fasade.

Slika 357: Cerkevica Sv. Andreja na Lazici nad Gornjimi Kuti.

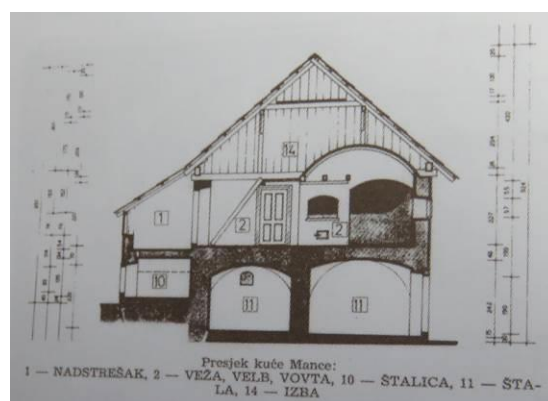
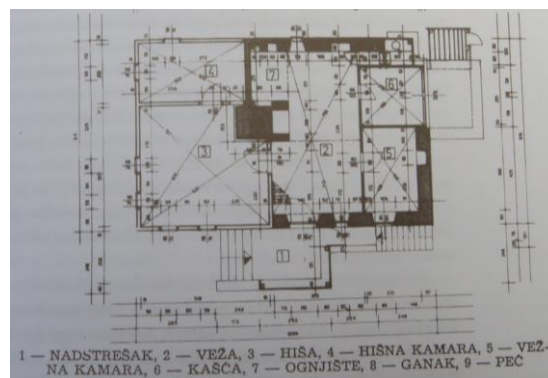
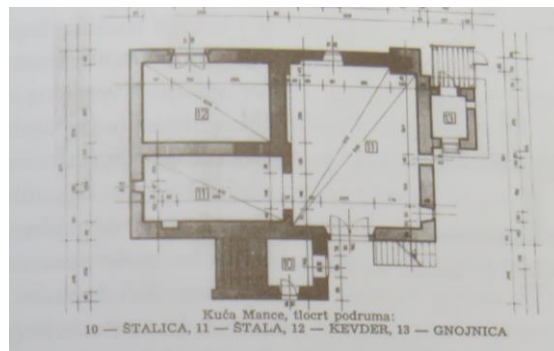
V čitalnici nas je sprejela gospa Elvira Štrk, ki je predstavila njeno 80 letno zgodovino in njeno vpetost v vaško življenje in dejavnosti tudi razseljenih domačinov.

V vasi smo že prej opazili razvaline stare Jarneče hiše, ki si zasluži nekaj besed. Nanjo bi želel opozoriti tudi zato, ker je v tlorisni zasnovi stanovanjskega dela izredno podobna hiši poleg Šimakovih, katere obokano klet z enim stebrom smo opisovali v Malih Dragah. Pri Jarnečevi hiši enako kot drugod lahko v kleti opazimo polkrožni del nad katerim je nekoč verjetno stalo ognjišče. Na posnetku konzervatorskega zavoda se ne vidi njegova oblika, tudi peč verjetno ni prvotna in je posledica predelav v 19. stoletju, saj ne stoji na *babi*. Šimakova ima *babo*, kar jo postavlja v mlajši položaj.

Slika 358: Razvaline hiše Mance v Gornjih Kutih.

V nadstropju je vidna glavna razdelitev bivanjskih prostorov v 19. stoletju: široka in velika *vježa* z ognjiščem, na ožjo stran *vežna kamara* in *kašča*, na drugo – širšo stran čista *hiša* s *kamaro*. Enako razporeditev smo ugotavljali tudi v Malih Dragah. Članek o hiši je napisala Karmen Delač Petković: Kuća Mance (Jarneča hiša) najstarija kuća u Gornjim Kutima. Iz tega članka smo si izposodili nekaj slik.

Slika 359: Tloris kleti in nadstropja Jarneče hiše. spodaj še prerez (Vir. K. D. Petković, Kuća Mance)

Hiša je po tlorisnih razmerjih in vertikalni razporeditvi prostorov drugačna kot jih poznamo v zgornjem delu doline Kolpe. S široko vežo z ognjiščnim delom morda

kaže na podobnosti vsaj z nekaterimi starejšimi hišami (npr. Ciretova hiša na Požarnici s kamnitim gankom). Tu je *hiša* nad kletjo, veža s kuhinjskim delom pa nad štalo.

Hiša Ožanić iz Delačev

Do Delačev smo se iz Brod Moravic peljali preko Moravičkih sel, kjer je ohranjena ena od najstarejših cerkev v Gorskem kotarju – cerkev Marije Snežne, zgrajena okoli leta 1600. V njej je ohranjen zlati oltar. Pod naseljem so pred leti našli ostanke iz bronaste dobe, zato domnevajo, da bi bilo lahko nekoč na griču gradišče.

Slika 360: Dve od hiš v Delačih, ki stojita pravokotno na cesto. Desna je Ožanićeva.

Hišo Ožanić v Delačih sem že opisal v knjigi iz leta 2016, ko sem jo ogledoval zgolj od zunaj. Leta 2017 so jo ravno obnavljali – dejansko je bila pod nadzorom konzervatorskega zavoda izvedena popolna rekonstrukcija lesenega dela, kar ni ravno običajni postopek obnove pri spomeniško zaščiteneh spomenikih. Da to ni enostavno niti za profesionalne izvajalce takih del nekje iz Slovenije, smo lahko slišali od lastnice, ki je pripominjala nad delovanjem sicer skrbno izbranega in obdelanega lesa. Tu smo se srečali z gospo Danico Žižek, ki v hiši živi od otroštva in jo vzdržuje že cel čas. Poznala je vse detajle njenih zidov in nekdanjih

konstrukcij, saj je pomagala očetu pri njenem vzdrževanju, krpanju strehe iz šinder in ostalem. Razkazala nam je še notranjost hiše.

Slika 361: Ožanićeva hiša s portalom iz 1826. leta v restavrirani izvedbi.

Ožanići naj bi prišli sem iz okolice Čabra. Hišo naj bi leta 1826 zidali primorski zidarji, lehnjak iz katerega je velb nad ognjiščem naj bi vozili od Kolpe.

Slika 362: Danica Žižek pred restavriranimi vrati v klet z letvami iz češnjevega lesa.

Hiša je postavljena v rahel breg, pravokotno na cesto. Iz ceste ima dvojna vrata v kletni del. Leva za *keudr*, kjer so hranili zelje in krompir ter mošt. Pri hiši imajo tudi kaman za prešanje sadja, saj so ga imeli veliko. Desna dvojna vrata vodijo v štal. Ta se razteza po vsem ostalem delu kleti (skoraj $\frac{3}{4}$ površine) in ima prehod na drugi strani hiše, zato se je vanjo lahko pripeljalo tudi voz. Imeli so dva vola,

krave, prašiče, purane, kokoši, goske. Celotna kletna etaža je križno obokana; zanimivo - tudi tu (podjetno) stoji en del na pravokotnem stebru. Tokrat je steber zidan iz skrbno obdelanih kamnov. Nenavadno, ker steber z oboki nosi tudi gornje predelne stene in obokane prostore kašče in vežne kamre. Postavlja se vprašanje, če ni morda ta del še izpred 1826. leta.

Slika 363: Velb v kletnem prostoru.

Slika 364: Oboki v razširjenem prostoru čez ostale $\frac{3}{4}$ kletne etaže, ki je služil štali s prehodom za voz. Vse skupaj stoji na zidanem stebru (za mešalcem).

Stanovanjsko nadstropje smo že spoznali (glejte sliko 128 iz izdaje 2016). Preko dveh kamnitih stopnic skozi kamnit portal in vrata glavnega vhoda iz vzdolžne fasade pridemo v vežo z ognjiščno kuhinjo na zadnjem delu za velbom, iz kuhinje se gre na gank s straniščem. Iz *vježe* vodijo na podstrešje, ki je v tem delu odprto, strme stopnice. Levo *vježna kamara*, za njo ob ognjišču *kašča*, obe obokani s križnim

obokom. Desno velika *hiša*, nekdam s krušno pečjo, in za njo *kamara*.

Slika 365: Lastnica kaže mesto polvisokega ognjišča v sredini zadnjega dela veže.

Slika 366: Velb iz lehnjaka nad ognjiščem se razteza od loka proti sprednjemu delu veže do zadnje stene. Levo je vidna zazidana odprtina za dim.

Nad ognjiščem, ki je vidno iz tlorisa na omenjeni sliki in je bilo po spominu lastnice visoko 30-40 cm se pne obok iz lehnjaka za lovljenje isker, v katerem je bila odprtina za odvod dima, ki je sedaj zazidana. Nad ognjiščem so bile lesene *gauge*, na katerih je visel kotel za kuho in si jih lahko zavrtel, da si odmaknil kotel od ognja.

Podstreha je bila odprta, zgoraj so imeli skrinje za žito, koruzo, oves. Streha je bila pokrita s *šindro*, tako je tudi po obnovi.

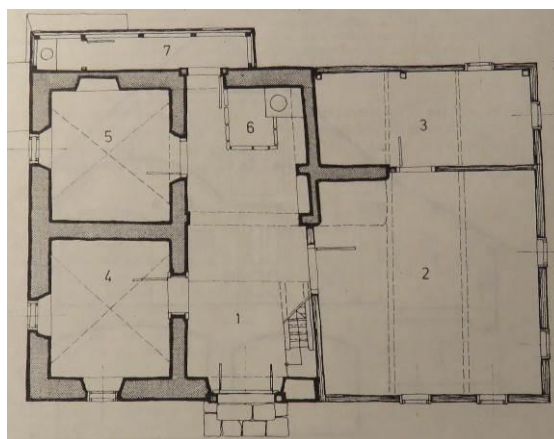
Slika 367: Polkrožno obokan prostor kašče, zaradi prenove so ometi odbiti.

Slika 368: Oboki kašče so grajeni iz pravilno obdelanih kamnitih kvadrov.

Slika 369: Križni oboki vježne kamare.

Slika 370: Za sledenje opisov še enkrat tloris hiše Ožanić, iz knjige *Gorski kotar*, str.350. 1 – vježa, 2 – hiša, 3 – kamara, 4 – vježna kamara, 5 – kašča, 6 – ognjišče v črni kuhinji. Na stičišču sten levega dela stoji v kleti zidan kamnit steber pravokotnega preseka, ki nosi obokanje celotnega zidanega dela

Slika 371: Hiša po obnovi ostaja brez dimnika, štedilniška cev gre skozi velb nad nekdanjim ognjiščem in na podstreho. Spredaj lok, ki zapira vežo proti ognjiščni kuhinji.

Slika 372: Kuhinjski velb na podstrehi. Hiša je brez dimnika, odprtina za dim je zaradi varnosti pokrita s pločevino.

Slika 373: Krušno peč v kotu je že dolgo nazaj nadomestil štedilnik.

Slika 374: Ob odhodu iz hiše Ožanić, portal iz 1826. leta.

Gornji Šehovac

Gornji Šehovac je malo naselje, oddaljeno od Brod Moravic približno sedem kilometrov. Nekoč je bilo v zaselku 6 hiš, sedaj so ostale tri, druge so v ruševinah. Tudi okolica, ki je bila vsa pokošena in posajena s sadnimi drevesi, je zaraščena.

Slika 375: Pr Jurjevoh z Antonom Colnarjem, leta 2017.

Tu smo se ustavili *pr Jurjevoh* zaradi Antona Colnerja – Toneta, enega od naših najstarejših informatorjev. Rojen je bil leta 1921, v šolo so hodili v Šematovo. Tam je bila tudi najbližja cerkev, trgovina, bili sta dve gostilni. V mojstrsko šolo je hodil v Ogulin. Po poklicu je *tišlar*, a kot je poudaril, ne običajen temveč tako izučen, da je znal ne samo izdelovati ampak tudi konstruirati pohištvo. Delal je v lesni industriji v Vrbovskem.

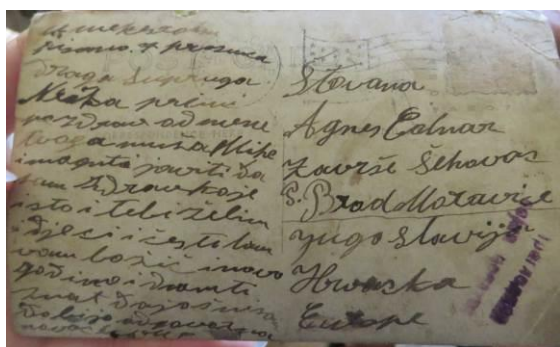
Slika 376: Anton Colnar z materjo in sestro konec 1920-ih

V drugi svetovni vojni je bil eden od skoraj 4000 mladih fantov, ki jih je hrvaška ustaška oblast poslala v pomoč Nemcem pri osvajanju Stalingrada. Tam se je boril 6 mesecev, bil nato ruski ujetnik in je po dolgih mukah uspel priti peš domov, kjer se je oženil in imel družino.

Slika 377: Vojašnica Neusiedel am See N.D. Kaserne, Avstrija, od koder so se hrvaški fantje odpravili na rusko fronto.

Pri hiši so imeli 3-4 krave, 5-6 ovac – te živali so šle na pašo skupaj; purane, kokoši, goske. Vsaka ovca je imela na leto po dva jagenčka. Ded Miha je imel dva para konj in naj bi z njimi, preden je bila zgrajena železnica, fural vse do Dunaja. Nato je začel še s trgovino, a je bankrotiral in so dolžniki zasegli posest in hišo.

Slika 378: Oče Miha Colnar na razglednici, ki jo je poslal ženi iz Amerike v 1930-ih letih.

Tonetov oče Miha je šel zato v Ameriko, tam je bil trikrat: po dve, štiri in šest let do 1940-ih in je zaslužil toliko, da je lahko nazaj odkupil hišo in posest.

Slika 379: Anton Colnar na delu v mizarški delavnici.

Nekoč so bile vse površine okoli zaselka pokošene. Okoli hiš so rastle sadna drevesa, bilo je zelo veliko sadja: hrušk, jabolk, sliv, češenj. Sadje so sušili v sušilnici in stiskali mošt. Imeli so terilnico s kamnitim kolesom in stiskalnico.

Slika 380: Anton Colnar z družino.

V njegovem otroštvu se je mati ukvarjala s kuhanjem brinovca. Brinje je rastle na pašnikih – *gmajni*. Na istem grmu rodi na

vsake 3-4 leta. Ko dozori, so naenkrat zrele vse jagode na grmu. Z materjo je obiral brinje daleč naokoli že kot otrok. Najprej je le čuval polne vreče, potem ji je pomagal pri obiranju, kasneje je obiral sam. Hodili so vse do Moravic in Drag, v radiju pribl. 10 km. Brinje so obirali v široko, iz viter pleteno košaro, ki si jo držal v eni roki in jo podstavil pod veje grma, po vejah pa udarjal z leseno ploščato palico v drugi roki. Nabrane brinjeve jagode so stresali v vreče po 20 kg, ki so jih na hrbtu odnesli domov. Tam so jagode presejali na rešetu in jih zmleli z ročnim lesenim mlinom (podobno kot jabolka) v kašo. To so kuhali v kotlu, iz katerega pritečeta olje in voda.

Slika 381: Tone prikazuje kako so s ploščato palico mlatili brinje z veje v pleteno košaro.

Za ločevanje se uporablja posebna posoda z izlivom vode od spodaj. Iz 25 litrov brinja je priteklo 2-3 dl olja. To so prodajali v Slovenijo. Ljudje so ga uporabljali kot zdravilo za mazanje ali za na *cukr*, dobro naj bi bilo za žolč. Iz vode so destilirali – *palili* brinjevo rakijo. Na leto so *spalili* po 50-60 litrov brinjevca.

Bil je tako cenjen, da si za eno *vaganico* - 30 l, lahko kupil konja. Brinjevec je imel približno 23 gradi alkohola.

Slika 382: Posebna posoda za ločevanje brinove vode od olja. Voda se iztaka po zaviti cevki z dna posode.

Slika 383: Ročni mlin za mletje brinjevih jagod. Tonetov izdelek.

Nekoč so veliko lovili polhe, ki pa so jih imeli za sproti. Veliko so jih jedli. Največ polhov je bilo v gozdovih okoli Velikih Drag. Iz polhov so delali polšjo mast. Ko pečeš odrtega in očiščenega polha, se

odcedi njegova maščoba. Če so polhi tolsti, dobiš od petih polhov 2-3 žlice masti. To so prodajali za mazanje ran, opeklin, kot zelo cenjeno zdravilo.

Slika 384: Za žaganje debelih plohov in gred za gradnjo hiš so uporabljali takole žago.

Ko okolica še ni bila zaraščena, je bilo veliko divjih živali, lovili so jih tudi na *raubšic*. Veliko je bilo ptic, netopirjev, jerebic, celo divjih petelinov, vsega tega je sedaj mnogo manj. V okolici poleg bukve in gabra rastejo tudi hrast in javor, jesen se zadnja desetletja suši zaradi bolezni.

Slika 385: Izdeloval je tudi jesenove smuči.

Gospod Tone je leta 1986 doživel posebno dogodivščino z medvedom. Ob sledenju divjadi z drugimi lovci mu je spodrsnilo po bregu in je pristal naravnost ob medvedu.

Ta ga je s šapo udaril najprej po hrbtu, mu prelomil puško, drugič pa po glavi in mu odčesnil del kože s čela. Pomiril se je šele po tem, ko se je Tone naredil mrtvega... Kljub visokim letom je naš informator preživel tudi to izkušnjo.

V sušilnici, ki je v bližini hiše, so posušili veliko sadja – jabolka, hruške, tepke. Sušilnico je Tone posodobil sam in ima več les, eno nad drugo. Iz sadja so kuhali tudi rakijo.

Slika 386: Sušilnica s štirimi predali. Sušilo se je na dimu.

Gospod Tone je bil vesel našega obiska. Zime preživlja pri hčerki v Brod Moravicah, a toplejše dele leta najraje doma, kjer še vedno na roko pokosi več kot pol hektara okoli hiše. Tudi sušilnica je še v uporabi. Radovednemu obiskovalcu je rad razkazal svoje gospodarstvo. Z veseljem se je pohvalil tudi s kitaro, ki jo je dobil od vnuka in nam celo zaigral in zapel. Toliko deklet kot je bilo takrat pri njem, ni imel že dolgo časa na obisku...

Srečala sva se še nekajkrat, a ob pisanju tega prispevka decembra 2020 mi je Rasim Karalić, ki je z njim posnel dokumentarec »Čovjek sa devet života«, sporočil vest o njegovi smrti.

Šimatovo, Zavrh

Iz Šehovca smo se odpeljali še do Zavrha. Cesta nas je vodila skozi Šimatovo, nekdanjo večjo vas s cerkvijo, nekoč še šolo, dvema gostilnoma, trgovino in tudi sedaj s kar nekaj lepo obnovljenimi hišami, za katere še lepo skrbijo domačini, razseljeni po širnem svetu. Veliko je storil za vas domačin dr. Ivo Mance, ki je delal v Nemčiji in je pomagal obnoviti vas in cerkev.

Slika 387: Hiša na križišču v Šimatovem, tu je nekoč bila tudi gostilna.

Slika 388: Še ena lepo obnovljenih lesenih hiš v Šimatovem.

Končali smo v Zavrhu, naselju na planoti nad Kolpo, z malo cerkvico Svete Ane. Tu je ohranjena hiša z res lepim portalom neobaročnih potez iz leta 1833. Poleg portala ima na oknih še nekaj kovanih in bogato okrašenih mrež. Tu naj bi bila mitnica ali vsaj nadzorna točka, kjer so kontrolirali prehode preko Kolpe. Po pripovedovanju domačinov naj bi kovani obroč na steni nekoč služil privezovanju

nepridipravov kot neke vrste sramotilni steber.

Slika 389: Hiša v Zavrhu, o kateri govorimo, in njen neobaročni portal z napisom na kapitelih: 18 MATHIAS – RACHKI 33.,

Že na prvi pogled iz razmerja in fasad vidimo, da gre za podobno arhitekturo objekta, kot smo jo opazovali v drugih naseljih brodmoraviškega območja: vrhhlevna in vrhkletna stavba, vhod skozi vzdolžno fasado, zamaknjen iz sredine, levo v lesenem delu hiša s krušno pečjo, zadaj kamara z zidanimi zunanjimi stenami, desno od veže kašča in kamara, na koncu veže pa nekoč ognjiščna kuhinja s srednje visokim ognjiščem in izhodom na gank. Vhodi v kletni del so vzdolžni s stavbo.

Vsaj iz zunanosti izgleda, da se v zgodovini ni kaj dosti spreminjala. Da bi bila še dolgo vzdrževana in bi še dolgo pričala o nekdanji, že pozabljeni pomembnosti kraja.

Slika 390: Hiša v Zavrhu ima na oknu poleg vhodnega portala lepo okrašena kovana gajtra, kar je izjema v vseh ogledanih vaseh.

Slika 391: Še pogleda na hišo iz 1833. leta z zahodne in vzhodne strani, Zavrh. Na spodnji fasadi desno je rinka, na katero so privezovali nepridiprave.

V Zavrhu stoji že zelo dolgo tudi cerkva Sv. Ane. Stavba je lepo obnovljena s spoštovanjem zgodovinskega izročila arhitekture, podobno kot večina cerkva, cerkvic in kapelic na brodmoraviškem območju. Celo streho ima obnovljeno s skodlami. Vsekakor vse spoštovanje tistim, ki skrbijo za korektno obnovo zgodovinskih objektov v tem delu Gorskega kotarja. Škoda, da jih v ostalih delih GK ni več.

Za zgornji del doline se mi zdi cerkva zanimiva, ker je takega tlorisa kot podrti kapelica na Voučji jami pod Sveto Goro, ki sem jo opisoval pred tem. Morda sta bili zidani celo po istih vzorih.

Slika 392: Mala cerkva Sv- Ane na Zavrhu, podobna je bila morda cerkva na Požarnici, ki smo jo opisovali prej (le brez okna in podaljška ob vhodu).

O kovanih ograjah v dolini Kolpe

V knjigi iz leta 2017 sem omenil tudi kovane ograje in detajle, ki se pojavljajo na hišah, obnovljenih z zaslužkom *amerikancev* ali *hauzircev* iz začetka 20. stoletja po dolini.

Slika 393: Vhod v hišo v Gornjih Dragah s portalom iz 1903, ko je bila morda skovana tudi ograja.

Slika 394: Lita oznaka izdelovalca ograje M.Štimac, Brod n/K.. Spodaj detajl ograje iz industrijsko predizdelanih elementov.

Omenil sem, da je bil kovač, ki jih je koval (lahko, da jih je bilo več) iz Broda na Kolpi. V naselju Velike Drage smo našli eno od teh ograj, na kateri je še ohranjeno njegovo ime. Šlo je za kovača M. Štimca, kar se vidi na ograji, verjetno iz leta 1903, ko je bil izdelan tudi portal ali nekaj kasneje.

Pri tem bi opozoril, da so ograje in gajtra na vhodnih vratih hiš iz konca 19. stoletja in kasneje, za razliko od starejših do sredine stoletja, sestavljene večinoma iz industrijsko predizdelanih elementov, ki jih je kovač kupoval v veletrgovini (podobno kot sedaj) in jih je zgolj prilagodil, spojil in montiral na vgradno mesto.

Eden od dobaviteljev takih delov je bil na primer veletrgovec Rakusch iz Celja, ki je dobavljal železo trgovcem in kovačem iz zgornjega dela doline konec 19. stoletja in vsaj do prve svetovne vojne. Njegov obširen katalog na 400 straneh z ilustriranim prav vsakim izdelkom iz leta 1914 hranijo na kovačiji Urh v Čabru. Od tega podjetja so do leta 1892 kupovali železne polizdelke tudi trgovci družine Čop iz Plešč in čabarski trgovci. To so namreč celo objavili v Slovenskih rokodelskih novicah leta 1892, kjer govorijo o tem, da so menjali dobavitelja iz Celja za ljubljanske trgovce. Po tem letu so z njim izgleda večinoma prekinili in jemali železo od veletrgovcev iz Ljubljane. Pri Čopovih na primer od veletrgovca Krisperja.

Od kod je dobival polizdelke kovač Štimac na Brodu, bo potrebno še raziskati.

Kamniti portali v Bakru in Crikvenici, ki bi lahko bili prinešeni iz doline Kolpe

V prejšnjih poglavjih iz Malih Drag o njihovih kamnarjih ter v uvodnem poglavju k knjigi iz leta 2016 sem prikazal precej fotografij portalov iz doline zgornje Kolpe. Ti so vgrajeni v hišah in v okolju, za katerega so bili namenjeni. Torej so del tega kulturnega prostora. Marsikateri portal je žal s podirajočo hišo iz doline izginil, a izgleda dobil mesto v drugem okolju, ki z njim ni bilo nikoli povezano.

Tudi iz svojega otroštva se spomnim, da sem ob poti do Plešč opazoval kovane ograje in gajtra podirajočih se hiš, kapelic, križev na pokopališčih, ki so včasih kar izginili. V splošnem se je reklo: »verjetno so jih vzeli cigani...«. A izgleda, da vedno ni bilo tako...

Ob sprehodih po Crikvenici, kjer so si ljudje v zadnjih desetletjih urejali objekte za komercialno oddajo, se najde kateri od njih. Vsaj domnevam tako, saj so vgrajeni sekundarno. Če se motim, naj bodo slike vzpodbuda k razmisleku o vplivih.

Zdi se mi pomembno, da opozorim nanje, da bi jih domači ljudje bolj cenili, dokler so na njihovem dvorišču. In se zavedali, da je le tam njihovo pravo mesto.

O KAPELICAH V OKOLICI PLEŠČ

Plešče, ki so postale sedež župnije leta 1807 imajo nekaj starih kapelic, ki pa doživljajo različno usodo. Ne bomo še razpravljali o njihovi zgodovini, temveč si bomo ogledali le njihove zgradbe. Ko govorimo o kapelicah, ki jih domačini nekako razumejo (-mo) za svoje, moramo omeniti tri zgradbe. Leta 2019 so dve ohranjeni obnavljali in v ta namen (malce nasilno), odbili vse omete, a s tem razkrili njihovo okostje in omogočili mojo diskusijo v nadaljevanju.

Slika 395: Kapelica pri mostu na katasrskem načrtu iz 1860. V okolici do Zamosta ni bilo še nobene hiše.

Prva po dolini je kapelica v Zamostu, pri mostu. Tu mimo so hodili ljudje iz spodnjega dela doline na Sveto Goro, priporočali so se lahko potniki, ki so prečkali most ali nadaljevali v prepaden breg Parudnika navzgor po dolini Čabranke. Zanimiva je po svoji baročni obliki, križnem oboku in nišah ter kamnitem polkrožnem portalu. Nad vrati je imela nišo, ki je tudi po obnovi žal ponovno zazidana. Zgrajena je iz preperelega, verjetno dolomitnega kamna, ki pa ga ni v neposredni okolici in je moral biti pripeljan morda po cesti po dolini ali višje iz Jezire. Kapelica ima klesan raven kamnit okvir vrat s polkrožnim zaključkom brez okrasja.

Slika 396: Kapelica v Zamostu. Vidi se prvotni naluknjani omet in drugoten omet s poslikavo. Streha je strma. V medaljonu nad vrati je Sv. Rok s psom. 2009.

Slika 397: Pogled v notranjost razkrije zanimivo oblikovanje malega, križno obokanega prostora s polji za poslikave. 2019.

Slika 398: Zazidana prvotna niša nad vrati kapelice, s polkrožnim zaključkom.

Slika 399: Po odbitju ometa se je pokazala dokaj površna gradnja in nad vrati zazidana prvotna niša (spodnja fotografija). Pri načrtovani obnovi žal niso spoštovali prvotnega naklona.

Druga kapelica stoji na zgornjem pleškem polju, tik pred mestom, kjer se je cesta začela vzpenjati na nevaren in podoren odsek nad Čabranko. Blagoslovljena naj bi bila 1895, a je šlo takrat le za obnovo, ki je bila verjetno posledica gradnje nove ceste. Vrisana je že na kartah iz leta 1860, po mojem mnenju bi bila lahko še precej starejša.

Slika 400: Kapelica na pleškem gornjem polju na katastrskem načrtu iz 1860.

Arhitekturno je starejša, bolj čokata, skrbno in enovito grajena iz lokalnega peščenjaka, ki ga najdemo tudi v Čabranki. Po volumnu je podobna kapelicam v Dragarski dolini, preko katere so prihajali k nam gradbeni vplivi v 18. stoletju. Originalno je imela odprtine ob straneh, ki so na žalost ostale zazidane ter nišo nad vhodom. Streha je bila precej bolj strma od obnovljene. Ima polkrožni obok. Po

gradnji in materialu sodeč je precej starejša od prve.

Slika 401: Pleška kapelica na zgornjem polju, posneta leta 2005.

Slika 402: Kapelica po odbitju ometa in novo streho, ki kljub dobronamernim opozorilom ni upoštevala niti originalne arhitekture, niti naklona strehe, avgusta 2019.

Kapelici v Zamostu in na pleškem polju sta bili gradbeno obnovljeni leta 2019. Žal le prva korektno do arhitekturne dediščine naših prednikov, saj je ob pričetku obnove urgiral konzervatorski zavod. Druga bo morala kljub gradbeni »obnovi« še dolgo čakati strokovne arhitekturne obnove, ki bo izpraskala njeno pravo arhitekturno in zgodovinsko kvaliteto. Žal obnove na način kot v okolici Brod Moravic v tem delu Gorskega kotarja niso samoumevne.

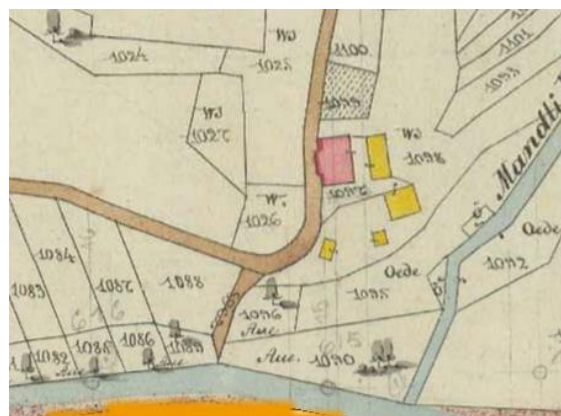

Slika 403: Rekonstrukcija izgleda originalne arhitekture pleške kapelice na zgornjem polju. Polkrožno zaključeni odprtini v stranskih stenah, nad vrati niša s poslikavo, strma, verjetno dvokapna streha, pokrita s šindro.

Slika 404: Pleška kapelica po »obnovi«, ki je negirala zgodovinsko arhitekturo, september 2019.

Tretja kapelica je stala nad zavojem pri Mandlih, v bistvu so tam desetletja stale njene ruševine. Starejši domačini so mi kot otroku pripovedovali o *Črni kapelci*. Ko so jo gradili, naj bi po pripovedovanju vsako noč neka sila razdrla vse zgrajeno in jo s sajami prebarvala na črno. Koga je motila in zakaj, še nismo izvedeli. Sedaj je zavoj obnovljene ceste vkopan v breg, kjer je stala, in teh ostankov ni več.

Slika 405: »Črna« kapelica na zavoju v Mandlih. Ne vemo zakaj ni vrisana na katastrskem načrtu iz 1860. Stala je nad zavojem, verjetno na parceli št. 1026.

Obe zadnji kapelici stojita oz. sta stali nasproti Črnemu vrhu, kamor sta bili obrnjeni. Glede na pomen Črnega vrha v zgodbah naših prednikov, bi morda lahko domnevali, da sta mesti služili kulturnemu čaščenju že pred postavitvijo krščanskih kapelic. Posebno mesto je morda imela tista nad pleškim zgornjim poljem, ki ima že od začetka tudi oltarno mizo, saj gleda proti Veričku - domnevnemu staroslovanskemu mestu prehoda v onostranstvo.

ZIDNI PRTI

Da ne bo pomote – zidni prti niso nikakršno novo naselje v naši dolini...

Ker pa moje knjige stavbne dediščin poskušajo prikazati tudi vsaj del kulture bivanja v obravnavanih stavbah, se je smiselno ustaviti tudi pri zidnih prtih, ki se jih spominjamo le še nekaj starejši.

Slika 406: Vezan zidni prt z nemškim napisom: Die Zufriedenheit im Heim ist der Ehe Sonnenschein (Zadovoljstvo doma je sonce zakona). Dragarska dolina.

Likovno oblikovanih starih elementov v notranjosti hiš je ostalo relativno malo, saj so jih stanovalci menjavali z modo ali odnesli na nove lokacije. Posebno mesto med dekoracijami sten nekdanjih stanovanj si vsekakor zaslužijo zidni prti, ki so bili še pred desetletji pogosta oprema kuhinj in njihovih sten.

Slika 407: Vezan zidni prt z napisom: Če za srečo ti je mar, le jeziti se nikar. Dragarska dolina.

Kot otrok se spominjam nenavadnih, malce hudomušnih napisov na njih, ki včasih niti

niso imeli neposredne povezave z izvezeno sliko, na primer »Kuharica kuhaj fino, pa češ dobit novaca za kino« in podobno. Pri tem niti ni bilo važno ali je bil izrek v slovenščini ali hrvaščini, njegovo sporočilo so ljudje posvajali ne glede na jezik ali državno mejo.

Slika 408: Vezan zidni prt za nad posteljo z napisom: Ko vse že sladko spanje spi, ljubezen zvesta še bedi. Dragarska dolina.

Moda zidnih prtov naj bi se začela v meščanskem okolju konec 19. stoletja, ko so z njimi zaščitili izpostavljene stene v kuhinji, sobi in drugod. Prti so bili večinoma izvezeni. Na podeželju so bili najbolj popularni med obema vojnama, verjetno tudi ob pomoči različnih rokodelskih tečajev in programov za ženske in mlada dekleta. Ti so bili posebej aktualni v času gospodarske krize, ko je bila vsaka domača proizvodnja dobrodošla za preživetje in zaposlitev prebivalstva.

Slika 409: Vezan zidni prt brez napisa. Ljubljana.

Za mizami in drugod na stenah smo zidne prte videvali še v 1960-ih in začetku 1970-ih letih, ko so jih počasi v kuhinji zamenjale najprej imitacije keramičnih ploščic na salonitu in kasneje prave stenske ploščice. Za divani in posteljami so se uveljavile lesene obloge iz ladijskega poda.

Ljudje so zidne prte ali zidne krpe kot so jih ponekod imenovali, nameščali nad mizami v kuhinji, če so bile te ob steni, ob štedilniku, na steni za divani za dnevni počitek. Tudi divani v bivalni kuhinji so bili nekaj desetletij po drugi vojni obvezen del opreme.

Slika 410: Vezan zidni prt z napisom: Gospodine moj mladi, ova kapljica nek vam život sladi. Ljubljana.

Zidne prte so obešali tudi ob posteljah, da so zakrivali hladno steno ali jo obvarovali. Zidne prte ob divanih in posteljah so kmalu nadomestile t.i. tapiserije, industrijsko izdelani toplejši stenski tepihi z lovsko tematiko ali kako romantično pokrajino.

Slika 411: Vezan zidni prt z angelčkom med cvetjem in napisom Po trudu počitek. Dragarska dolina.

Zidni prti so bili na belem bombažnem platnu večinoma izvezeni, motivi so bili ali že prednatisnjeni v modrem ali preneseni

iz podlog, ki so bile objavljane v ženskih časopisih. Običajen je bil okrasni okvir, največkrat so bile podloge v celoti predpripravljene, včasih so ženske same kombinirale različne okvirje, slike in napise. Napisi so bili ali poučni ali malce hudomušni. Vez je bil vsaj pri nas večinoma v modri barvi, redko v več barvah. Velikokrat je bila dodana industrijsko izdelana obroba iz traku. Prednost zidnih prtov je bila, da si jih lahko vsake toliko časa opral. Tako so ponovno zažareli v svoji poštirkani čistoči in bili priča skrbnosti njihove gospodinje.

Slika 412: Vezan zidni prt z napisom: Po trudu počitek. Po delu užitek. Ljubljana.

Slika 413: Vezan zidni prt z napisom: Mirna vest je najslajši počitek. Ljubljana,

Leta 2019 smo s pomočjo Binklaric in Travljanek ter organizaciji Marte Steiner in Irene Klepac na našem skednju pripravili pregledno razstavo vezanih stenskih prtov, katerih fotografije objavljam. K njihovim smo dodali prte, ki jih imamo v naši zbirki

in so prišli iz Ljubljane. Izdelani naj bi bili v 1920-ih in 30-ih letih.

Slika 414: Dva vezena zidna prta z enakim okvirjem in napisoma: Delo ima grenke korenine, a sladke sad in Varčnost je največji dar, ki ga ceni gospodar. Ljubljana.

Slika 415: Vezena zidni prt z napisom: Gospodinja tri vogle čuvati mora, četrtemu bodi mož trdna opora. Ljubljana.

Slika 416: Zidni prt za nad posteljo z napisom Lahko noč bi ti jaz voščil, pa se dela beli dan. Dragarska dolina.

Fotografirali smo prte z razstave, ki so bili obešeni na steno in so se delno prekrivali.

Dodali smo še dva prta iz etnografske zbirke hiše Vesel v Prezidu ter fotografije iz sedaj razdrte zbirke Bojana Pajnič. Pri njihovih so bili zidni prti večinoma tiskani, iz fotografij je lepo vidna uporaba prtov v prostoru.

Slika 417: Vezena zidni prt z napisom Vsak mož rad ostaja doma, če žena dobro kuhati zna. Dragarska dolina.

Slika 418: Vezena zidni prt brez napisa. Ljubljana.

Slika 419: Podobno kot zidni prt so steno v veži ali kuhinji poleg ogledala krasili še izvezeni žepki iz blaga za krtačo in glavnik. Dragarska dolina.

Slika 420: Potiskan zidni prt z napisom: Kuhati nije šala, osobito kad je kuharica mala. Zbirka Rezučka hiša.

Slika 421: Potiskan zidni prt z napisom: Ovo cvijeće nek nam kuću krasí. Da se naša ljubav ne ugasi. Zbirka Rezučka hiša.

Slika 422: Potiskan zidni prt z napisom: U školi i u kući uvijek se nešto nauči. Zbirka Rezučka hiša.

Slika 423: Zidni prt v kuhinji zbirke Rezučka hiša, Zakrajc Turkovski – nad štedilnikom in ob mizi.

Slika 424: Vezan zidni prt z napisom: Koja žena muža čuva, dobar ručak njemu kuha. Zbirka v hiši Vesel, Prezid.

Slika 425: Vezan zidni prt z napisom: Ne delaj si preveč skrbí, ker Bog vse najboljše uredí. Zbirka v hiši Vesel, Prezid.

Slika 426: Še en od napisov na vezanem zidnem prtú. Zbirka v hiši Vesel, Prezid.

ZAKLJUČEK

V vsaki od dosedanjih knjig smo zapisali povzetek ugotovitev, ki sledijo iz obravnavane arhitekture in so pomembne za razumevanje stavbne dediščine zgornjega dela doline reke Kolpe in Čabranke ter bližnje okolice. Tudi tokrat bo tako.

Srednjeveške zasnove naselij

Iz primerov stavb v Loški dolini, ki so bile naslednice poznosrednjeveške kolonizacije in urbanistične zasnove tamkajšnjih vasi lahko ugotavljamo, da je verjetno edino primerljivo večje naselje iz tega časa pri nas Gerovo. Postavljeno je na ravnini, hiše in parcele pravokotno na glavno pot. Ta je ob zasnovi naselja potekala iz smeri Gerovskega kraja (smer proti Kvarnerju) ali Hriba (iz Pokolpja) proti Vodam in naprej Kranjski. Proti Malemu Lugu se je obrnila šele kasneje, ko je od tam odteklo jezero, na katerega je spomin ostal v ustnem izročilu. Kdaj je jezero odteklo, lahko le domnevamo, morda ob velikem potresu petindvajsetega januarja leta 1348. To je bil najhujši zabeležen potres v Srednji Evropi, ki je terjal dvajset tisoč, po nekaterih podatkih celo štirideset tisoč žrtev. V tem potresu, ki je Kranjsko, Koroško in Štajersko izredno prizadel, je bilo, po Valvasorjevem poročanju sodeč, porušeni šestindvajset mest in štirideset gradov in cerkva (Klobčar 2015, str.101). Ostanke stare arhitekture z dvonivojskim shrambnim delom smo pred leti videli pri Županovih, kjer so v novi hiši ohranili staro obokano klet. Šlo je za tipične srednjeveške lesene dimnice z glavnim prostorom ob cesti in prislonjenim dvonivojskim shrambnim delom, kot smo ga prikazali v opisu hiš v Kozarišču. V Gerovem so bile stavbe lesene, le klet je bila zidana. V nadaljevanju so dobivale ločene štale s skednji.

Gerovo, kjer hiše zaradi težavnejših kmetijskih površin in visoke lege naselja niso bilo tako stalno zasedene kot v vaseh Loške doline, je v kasnejših stoletjih doživelo združevanje prvotnih parcel in obračanje zidanih hiš, ki so nadomeščale lesene, z vzdolžno fasado proti cesti. Spremembe so bile posebej izrazite v času po 1860-ih, ko je na katastrskem planu še večina hiš lesenih. Na prvi fotografiji Gerova iz 1880-ih je razvidno, da so se gospodarska poslopja za prvotnimi hišami že prelevila v nove stanovanjske hiše. Naselje je torej doživelo spremembo iz kmečkega v vedno bolj delavsko naselje (delo v gozdu, furmani, delo na žagah in podobno).

Prezid je kljub postavitvi ob cesto zasnovan drugače, saj je, kot ugotavlja Kebe, njegove zasnove iskati šele v 17. stoletju, ko so Zrinjski potrebovali večje naselje na meji svojega posestva. Razmejitev Babnega polja na ostankih tedaj baje še delno stoječega rimskega zapornega zidu, je bila primerna.

Stavbne osnove v dolini zgornje Kolpe nad Sveto Ano

Iz pregledanih stavb in starih katastrskih načrtov tako v Brod Moravicah in njihovi okolici, kot v Sedalcah, Mirtovičih, Bosljivi Loki ali Ribjeku ugotavljamo, da so bile v tem delu doline pred izgradnjo ceste hiše dolge in široke, pritlične, ker so postavljene na ravnih prostorih, zato njihove naslednice niso zadržale starih kleti. Imele so široke in velike tlorise, podobne kot v Sedalcah. Če so bile dimnice, so bile drugačne kot v okolici Plešč in npr. Križevi Dragi. So res imele le ognjišče? Ali so bile prvotno namenjene združnemu gospodarstvu dveh ali več družin pod eno streho? Tiste, ki so bile vrhkletne, je treba mesto ognjišča iskati nad polkrožnim obokom kot v Brod Moravicah, Sedalcah. Tam so kasneje

postopoma obokali še ostalo klet, a so oboki običajno drugačne oblike. Le klet za živila ima včasih še polkrožni obok, ker je bil poleg tistega pod ognjiščem običajno najstarejši. Bile so verjetno dvotraktne kot tiste v Sedalcah. Šlo je verjetno za hiše s srednje visokimi ognjišči kot npr. v Delačih. Morda so te že v začetku imele tudi krušne peči v čisti sobi, kot kasnejše generacija hiš s črno kuhinjo višje v dolini Čabranke? Ali morda več ognjišč? Zasnova je namreč zelo velika za le eno ognjišče.

Podobne osnove bi bile lahko tudi ogledana Bajtarjeva hiša v Podplanini ali hiša na Hribu v Črnem Potoku, ki smo jo obravnavali nekaj nadaljevanj prej. Morda sta obe dobili razširitev ob kaki od kasnejših obnov.

Morda gre za starejše osnove iz kolonizacije območja po 14. stoletju ali pa za vplive priseljencev, ki so prihajali iz spodnjega dela nad dolino Kolpe.

Arhitektura z nizkim ognjiščem

Na posameznih hišah ugotavljamo, da so imele poleg lesenega bivanjskega dela iz tesanih brun kamnito ognjiščno zunanjo steno v sredini stavbe, obrnjeno proti jugu ali bolj osončeni strani, od sonca dodatno segreta stena je omogočala boljši vlek dima na podstrešje in ven iz stavbe. Nekoč smo jih že označili kot uskoško arhitekturo.

Iz hiše v Podgori smo ugotovili, da so te hiše imele v sredini stavbe ob steni nizko ognjišče, kar se lepo vidi iz ohranjenih nizko postavljenih izrezov okenskih odprtih na lesenih stenah *hiše*. Iz lesenega dela domnevamo, da se je stavba v 19. stoletju iz enotraktne razvila v dvotraktno. Podobno smo domnevali tudi za Rezučko hišo v prvi od naših knjig.

Kamnarji iz Malih Drag

Že leta 2017 smo omenili domnevo, da so veliko portalov in kamnarskih del izvedli kamnarji iz Malih Drag. Tokrat smo jih natančneje opisali in zapisali tudi mesto njihovega kamnoloma v sredini Okrugljaka. Zapisali smo tri generacije družine Majetić, ki je obvladovala kamnarska dela v drugi polovici 19. stoletja do druge svetovne vojne. Kdo je izdelal portale konec 1820-ih in v 1830-ih letih, pa ni jasno. Morda je kasnejši upad teh izdelkov v arhitekturi poleg slabih gospodarskih možnosti tudi rezultat zamrtja ene skupine in še nedelovanja druge skupine kamnarjev.

Stavbna dediščina in njeno ohranjanje

V Brod Moravicah in okolici smo videli, da ljudje večinoma poskušajo ohraniti stavbno dediščino svojih prednikov. Zgledno so obnovljeni sakralni spomeniki, a tudi množica stanovanjske arhitekture. Le želimo si lahko, da bi tudi v zgornjem delu doline in čabarskem območju prebivalci spoznali vrednost in posebnost stavbne dediščine, ki so jo podedovali, in vložili več zavzetosti v njeno skrbnejšo obnovo. Prav pametne obnove, ki bodo izpraskale najbolj kvalitetno stanje arhitekture lahko dajo okolju največ. Pri tem bi vsekakor moral z nasveti in večjo prisotnostjo na terenu obnove zgodovinsko zanimivih stavb strokovno usmerjati tudi konzervatorski zavod iz Reke.

Tudi v Podplanini smo našli precej zanimive arhitekture, ki je spomeniška služba na slovenski strani še ni ustrezno obdelala. Pri njenem evidentiranju se bi z veseljem priključili tudi udeleženci etnoloških delavnic Palčave šiše.

Bomo uspeli obdržati stavbno dediščino, ki je stoletja gradila ta prostor, ali pa smo generacija, ki bo dokončno zbrisala sledi stoletij in ostala brez tal pod nogami?

ZAKLJUČAK

U svakoj od dosadašnjih knjiga napisali smo sažetak važnih činjenica za razumijevanje graditeljske baštine gornjeg dijela doline Kupe i Čabranke te okolice. Tako će biti i ovaj put.

Srednjevjekovne osnove naselja

Iz primjera zgrada u Loškoj dolini, koje su slijedile nakon zgrada kasne srednjevjekovne kolonizacije i urbanizma tamošnjih sela, možemo zaključiti da je vjerojatno jedino usporedivo veće naselje iz tog doba u našem kraju Gerovo. Postavljeno je na ravnini, kuće i parcele pravookutno na glavni put. U vrijeme kada je naselje građeno, kretao je put iz smjera Gerovskog kraja (smjer prema Kvarneru) ili Hriba (od Pokuplja) prema Vodama i dalje do Kranjske. Okrenuo se je prema Malom Lugu tek kasnije, kada je odatle poteklo jezero, na koje je sjećanje ostalo u usmenoj predaji. Kada je jezero nestalo, možemo samo nagađati, možda prilikom velikog potresa 25. siječnja 1348. To je bio najgori zabilježeni potres u srednjoj Europi, u kojem je stradalo dvadeset tisuća, prema nekim podacima čak četrdeset tisuća žrtava. Prema Valvasoru, u ovom potresu, koji je teško pogodio Kranjsku, Korušku i Štajersku, uništeno je dvadeset šest gradova i četrdeset dvoraca i crkava (Klobčar 2015, str.101).

Ostaci stare arhitekture s dvoetažnom ostavom viđeni su prije nekoliko godina kod Županovih, gdje je u novoj kući sačuvan stari polukružno nadstvođeni podrum. To su bile tipične srednjevjekovne dimnične kuće s glavnim prostorom uz cestu i dvoetažnim dijelom s podrumom i smočnicom iznad njega, kako je prikazano u opisu kuća u Kozarišću. Drvene kuće u Gerovu (samo podrum je bio izgleda zidan) dobile su kasnije odvojene staje za životinje i sijeno.

Gerovo, gdje kuće, zbog loših poljoprivrednih površina i velike nadmorske visine naselja, nisu bile tako stalno zauzete kao u selima Loške doline, u kasnijim stoljećima spojile su se izvorne parcele i kuće okretale svoje uzdužne fasade prema cesti. To se je događalo kad su zidane kuće građene na temeljima drvenih. Promjene su bile posebno izražene u razdoblju nakon 1860-ih, u to vrijeme je većina kuća na katastarskom planu još bila od drva. Na prvoj fotografiji Gerova iz 1880-ih vidi se da su gospodarske zgrade iza kuća već postale nove kuće. Naselje je tako doživjelo promjenu iz seljačkog u sve više radničko naselje (radi potrebe za radnicima u šumi, na pilanama, kirijaštvu i slično).

Unatoč položaju uz cestu, Prezid je drugačiji, jer se, kako napominje Kebe, njegove osnove može tražiti tek u 17. stoljeću, kada je Zrinjskima trebalo veće naselje na granici njihova imanja. Prikladno je bilo razgraničenje Babnog polja na ostacima tada navodno još uvijek djelomično stojećeg rimskog zida Claustre.

Arhitekturne osnove u dolini gornje Kupe iznad Svete Ane

Iz pregledanih zgrada u Brod Moravicama i okolici te starih katastarskih planova iz 1824. godine u Sedalcama, Mirtovičima, Boslijivoj Loki, Ribjeku, nalazimo da su u ovom dijelu doline prije gradnje ceste kuće bile duge i široke, većinom prizemne jer su postavljene na ravnim prostorima, a njihove nasljednice, postavljene okomito, nisu očuvale stare podrumne. Imale su široke i velike tlocrte, slične onima u Sedalcima. Jesu li zaista imale samo ognjište? Jesu li prvotno bili namijenjeni zajedničkom gospodarstvu dvije ili više obitelji pod jednim krovom? Ako su bile dimnice, njihova arhitektura je drugačija od one u okolici Plešci ili npr. u Križevoj Dragi. Po ostacima možemo definirati mjesto ognjišta iznad polukružnog svoda

kao što smo uočili u Brod Moravicama ili Sedalcima. Kasnije je bio obično postepeno nadstvođen ostatak podruma, ali lukovi su obično križnog oblika. Jedino podrum za hranu ponekad ima polukružni svod, jer je bio najstariji uz onaj ispod kamina. Vjerojatno su bile zgrade dvotraktne poput onih u Sedalcima. To su vjerojatno bile kuće sa srednje visokim ognjištima kao u Delaćima. Možda su već u početku imali krušne peći u čistoj sobi, poput kasnije generacije kuća s crnom kuhinjom više u dolini Čabranke? Ili možda više ognjišta pod jednim krovom? Osnova je naime vrlo široka i duga za jedno ognjište.

Slične osnove mogle su se vidjeti i u Bajtarovi kući u Podplanini ili kući na Hribu u Črnem Potoku, o čemu smo pisali u ranijim djelovima knjige. Možda su oboje dobile rašireni dio u kasnijoj obnovi.

To su možda starije osnove iz kolonizacije područja nakon 14. stoljeća ili utjecaji doseljenika koji su dolazili iz donjeg dijela iznad doline Kupe.

Arhitektura s niskim ognjištem

U nekim kućama nalazimo da su uz drveni stambeni dio izrađen od tesanih greda imali i kameni zid usred zgrade, okrenut prema jugu ili prema sunčanijoj strani. Jednom smo ih već opisali kao uskočku arhitekturu.

Iz kuće u Podgori otkrili smo da su ove kuće imale nisko ognjište usred zgrade uz zid, što se dobro vidi iz sačuvanih nisko postavljenih izreza prozorskih otvora na drvenim zidovima *hiše*. Iz drvenog dijela pretpostavljamo da se je zgrada u 19. stoljeću razvila iz jednotraktne u dvotraktnu, što smo pretpostavili i za Rezučku kuću u prvoj našoj knjizi.

Klesari iz Malih Draga

Već 2017. godine spomenuli smo pretpostavku da su mnoge portale i

klesarske radove u dolini Kupe izvodili klesari iz Malih Draga. Ovaj put smo ih detaljnije opisali i zabilježili mjesto njihovog kamenoloma usred Okrugljaka. Zabilježili smo tri generacije obitelji Majetić, koji su kontrolirali obradu kamena od druge polovice 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata. Međutim, tko je izrađivao portale krajem 1820-ih i 1830-ih, nije još jasno. Možda je kasnije pomanjkanje prisutnosti ovih elemenata u arhitekturi, osim loših ekonomskih prilika, i rezultat propadanja neke skupine klesara prije pojavljivanja druge skupine. Ili se možda krije još koja ranija generacija Majetića?

Stambeno nasljeđe i njegovo očuvanje

U Brod Moravicama i okolici vidjeli smo da ljudi uglavnom pokušavaju sačuvati graditeljsku baštinu svojih predaka. Uzorno se obnavljaju sakralni spomenici, kao i mnoštvo stambene arhitekture. Možemo samo poželjeti da i u gornjem dijelu doline i na području Čabra ljudi upoznaju vrijednost i jedinstvenost lokalne graditeljske baštine koju su naslijedili te posvete više pozornosti u njezinu pažljiviju obnovu. Pametne obnove mogu prezentirati najkvalitetnije stanje arhitekture koje okolišu može dati i najviše. U svakom slučaju, konzervatorski zavod iz Rijeke također bi trebao više pružati stručne smjernice sa savjetima i većom prisutnošću na polju obnove povijesno zanimljivih zgrada i to ne samo onih koje su zvanični spomenici kulture.

I u Podplanini smo pronašli nekoliko važnih arhitektura koje spomenička služba na slovenskoj strani još nije dovoljno obradila. Sudionici Palčave šiše rado bi se pridružili tim istraživanjima.

Hoćemo li uspjeti sačuvati graditeljsku baštinu koja se je na ovim prostorima gradila stoljećima ili smo generacija koja će izbrisati tragove stoljeća i ostati bez tla pod nogama?

LITERATURA

- Krajevni leksikon Slovenije, II. Del. 1971. DZS, Ljubljana, 705 str.
- CRNKOVIĆ, Emil. 2012. Tragom goranskih (po)kućaraca, Udruga za očuvanje brodmoraviških starina »Turanj«, Brod Moravice, 199 str.
- CRNKOVIĆ, Emil. 2012. Tajne Kupe, Brod Moravice, Udruga za očuvanje moravičkih starin "Turanj", 400 str.
- DELAČ PETKOVIĆ, Karmen. 2002. Kuća Mance (Jarneča hiša) najstarija kuća u Gornjim Kutima, Dometi 1-4/2002, Ogledi.
- GRAFENAUER, Bogo; ĐURĐEV, Vladimir; TADIĆ Jorjo. 1959. Zgodovina narodov Jugoslavije 2. DZS, Ljubljana, 1210 str.
- KEBE, Janez. 1996. Loška dolina z Babnim poljem, Zgodovina župnij Stari trg pri Ložu in Babno Polje. Ljubljana: Družina. 614 str.
- KEBE, Janez. 2002. Loška dolina z Babnim poljem II.del, Družbena in župnijska zgodovina. Ljubljana: Družina. 662 str.
- KLOBČAR, Marija. 2015. Pozabljeni Kamnik in njegovo jezero. Studia mitologica Slavica XVIII. Ljubljana: ZRC SAZU. str.81-109
- KUSETIČ, Jure; KOS, Peter; BREZNIK, Andreja; STOKIN, Marko. 2014. Clastra Alpium Iuliarum: med raziskovanjem in upravljanjem. Ljubljana: Inštitut Ivan Michler, zavod za zgodovino prostora, 187 str.
- MAKAROVIČ, M., ur.. 2002. Dva bregova, eno srce, Življenske pripovedi iz doline Kolpe in Čabranke, Pokrajinski muzej Kočevje, Kočevje, 468 str.
- MALNAR, Slavko. 1997. Prezimana u čabarskom kraju kroz stoljeća, 1498.-1997., Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Čabar, 289 str.
- MALNAR, Slavko. 2010. Prezimana u čabarskom kraju kroz stoljeća, 1498.-1997., Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Čabar, 289 str.
- MALNAR, Slavko. 2013. Življenje v preteklosti / Život u prošlosti, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Ravnice, 250 str.
- MALNAR, Slavko. 2016. Povijest čabarskog kraja, Matica Hrvatska, Ogranak Matice hrvatske u Čabru, Ravnice, 488 str.
- NEKUDA, V. 1975, Pfaffenschlag. Zaniklá středověká ves u Slavonic, Brno.
- PAJNIČ, Bojan. Neobjavljeni zapiski in zbrani material iz krajev Mirtoviči, Ribjek, Grintovec, Zakrajc turkovski, Podgora, Požar in Kalič, do leta 2016.
- RAJŠP, V., FICKO, M.. 1995. Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787, zvezek 1, ZRC SAZU.
- SMOLE, Marko. 2013. Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke = Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke. Plešće [i. e.] Čabar: Matica hrvatska, Ogranak Čabar, 178 str.
- SMOLE, Marko. 2014. Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke = Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke: I. nadaljevanje = I. nastavak. Plešće: Matica hrvatska, Ogranak Čabar, 139 str.
- SMOLE, Marko. 2016. Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke kot element raziskave kulturnih povezav. V: 13. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo. Zbornik posvetovanja: Srednjeevropsko povezovanje etnologov in kulturnih antropologov kot izziv

današnjemu času. SED. Ljubljana. str. 100 – 116.

SMOLE, Marko. 2016. Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke: II. nadaljevanje = Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke: II. nastavak. Plešce: Matica hrvatska, Ogranak Čabar, 224 str.

SMOLE, Marko, 2012: Tradicionalne obrti v dolini zgornje Kolpe in Čabranke ter okolici/ Tradicionalni obrti u dolini gornje Kupe i Čabranke te okolini, Plešce: Matica hrvatska, Ogranak Čabar, 36 str.

SMOLE, Marko. 2017. Deset let Etnološke zbirke Palčava šiša, Plešce = Deset godina Etnološke zbirke Palčava šiša, Plešce. Plešce: Matica hrvatska, Ogranak Čabar, 59 str.

Vse zgornje knjige o stavbni dediščini v dolini zgornje Kolpe in Čabranke lahko najdete tudi na Digitalni knjižnici: <https://www.dlib.si/>, december 2020

internetni vir za vojaške karte iz 18. stoletja in katastrske načrte: <http://mapire.eu>, december 2020

internetni vir za stare slike iz cerkniškega konca in Loške doline: <https://stareslike.cerknica.org/>, december 2020

internetni arhiv fotografij Slovenskega etnografskega muzeja, Ljubljana. Teren Loška dolina 1962: <https://www.etno-muzej.si/sl/digitalne-zbirke/loska-dolina>, december 2020

Riječ uz knjigu

Pred nama je četvrta knjige o stambenoj baštini u dolini gornje Kupe i Čabranke (2013; 2014; 2016; 2020). To je longitudinalni projekt Marka Smolea, kojemu je kao motivatoru i pokretaču mnogih uspješnih projekata pošlo za rukom popisati uglavnom zaboravljenu stambenu baštinu kako bi podaci o njoj ostali dostupni idućim naraštajima.

Knjiga predstavlja zbirku elemenata stambene kulture, ali i tradicijske kulture koja se veže uz samo stanovanje. Kao takvu ju je moguće promatrati iz dvije perspektive.

Prva perspektiva je rezultat radionica koje su se izvodile u razdoblju od 2017. do 2020. godine. Na radionicama su sudjelovali stručnjaci, znanstvenici, studenti, ali i zaljubljenici u povijest i etnologiju i s hrvatske i slovenske strane, čime je ovaj projekt dobio dodatnu vrijednosti u smislu prekograničnog povezivanja. Usto, popisane su zgrade koje u prve tri knjige nisu bile evidentirane i analizirane. Na taj se način pridonijelo očuvanju zgrada od kojih su neke u vrlo lošem stanju i vjerojatno teško obnovljive.

Ukoliko knjigu promatramo kao rezultat radionica, možemo zaključiti da se u njoj nalaze faktografski popisi i opisi kuća i drugih elemenata stambene baštine, koji se nalaze na promatranom geografskom prostoru. Knjiga je vrijedna zbog činjenice da istražuje zanemareni položaj tradicijske stambene baštine u znanosti uopće. Tradicijska stambena baština, odnosno, tradicijska arhitektura skupini je pojam za umijeće gradnje građevina koje su podignute izvan gradskih sredina. U povijesti arhitekture i povijesti umjetnosti to je gotovo zanemareno ili tek rubno obrađeno područje, kojim se u većoj mjeri bavi etnologija. U etnologiji se proučava graditeljsko oblikovanje, povezanost građevina s tipom tradicijskoga privređivanja, obilježja unutarnjeg uređenja te tipično ponašanje ljudi u stambenoj i izgrađenoj sredini. Knjiga je važna zbog popularizacije i revitalizacije istraživanja tradicijske stambene baštine uopće i to ne samo u dolini gornje Kupe i Čabranke, već i šire.

Drugi vidik kroz koji se knjiga može promatrati je povijesno svjedočanstvo o posebnim vezama koje su se stoljećima razvijale na promatranom geografskom prostoru. Tu se progovara o suživotu stanovnika s obje strane rijeke Kupe i rijeke Čabranke. Kroz opis elemenata stambene tradicijske baštine zapravo se govori o prošlosti i sadašnjosti doline. Knjiga ne govori samo o zgradama, zapravo progovara o zajedničkoj tradicijskoj i kulturnoj baštini, o procesima koji su slični s ove i one stranice današnje granice. Knjiga na određeni način i upozoravana nedjeljivost i važnost doline kao mikroprostora kojim vladaju određene zajedničke zakonitosti, a čiji stanovnici se uče kako izbjeći birokratske zavrzlake suvremenih političkih zbivanja. Kroz opise stambenih elemenata koji se nalaze u knjizi, autor zapravo tka pripovijest o suživotu nekadašnjih i današnjih stanovnika suprotnih obala, ali i upozorava buduće naraštaje na bogatstvo u dolini gornje Kupe i Čabranke, koje je relativno lako razoriti, a teško ponovo spojiti.

Knjiga otvara vrata relativno nepoznatoj temi, a koja nakon pobližeg upoznavanja ostavlja bez daha. Čitajući knjigu i proučavajući likovne priloge javlja se nada da mnoge od ovdje predstavljenih, pa i zaboravljenih kuća neće ostati zabilježene samo u ovoj knjizi. Nadamo se da će ova knjiga, skupa s njezine tri prethodnice, doći u ruke i onima koji mogu učiniti više za očuvanje kulturne baštine u dolini gornje Kupe i Čabranke.

dr. Barbara Riman
Rijeka

Abstract

Upper Kolpa and Čabranka river valley area was during history always well connected, although there were borders present for more than last 400 years - between land properties, parts of the monarchy and between Slovenia and Croatia. People lived along the same transportation routes, on not so rich agricultural land. They had to sustain good cross-border cooperation to survive. This is evident also in the field of traditional house and village architecture, especially because the land was colonised or settled with new peasants from 14th till 16th century, when it has mostly belonged to the same land lord from Kočevje. The same direction of colonization from neighbour Dukedom Crain region were present also under Croatian Zrinski land lord family in the 17th century, when iron works in Čabar were established. Ironworks were active until 1780. On the lower part of Kolpa valley, the Kostel land lord on the left bank and the Brod land lord on the right side of the river, bordered the upper areas. After Turk invasions in 15th century and later, this area were recolonized also with Uskok people who brought their culture from the Dinaric cultural environment. Colonisation of some people from the Croatian seaside area is evident also in some houses remainings.

In the first book, published in year 2013, basic information about living culture in houses of the area in the 19th century mainly up to the 2nd WW timeframe, and also after was given. We described examples of the most interesting old architecture from villages on both sides of the valley. In the second book, published in 2014, we continued our review with description of lower part of the upper Kolpa valley and additional old houses, built according to different patterns and living philosophy. Houses in Čabar area were recognised as developed on traditional 18th century large alpine smoke-houses – “dimnice” type, which were in the first half of 19th century firstly refurbished into houses with black kitchen and after into house with white kitchen. Only houses from the upper part, connected with iron works, were developed on the simple, one room log house pattern. On the other side, houses lower in the valley from Kostel area have had a lower fire place placed in the middle of the much more narrow house, which was at the end of 19th century or even decades later only replaced with an iron stove.

In our third sequel of the book we are discussing influence of the modern roads, built in the 18th and 19th century on the development of the area. We are presenting buildings on the old caravan trading path from middle Croatia and Bela krajina region through one of the oldest trading centers in Gorski kotar – Brod Moravice up to the upper part of the Kolpa valley, investigating building tradition influences and stone masons works. We are comparing different house types along path with tradition in the areas from where people were coming to the valley. An interesting comparison can be done also from the architecture research, provided during workshop in Dolenjska region, settled with German people in 14th century, where similar types of fire places and houses can be found as in some houses in central Gorski kotar, but also similar type of houses with stable in the basement are present as in Kolpa valley up to Plešče area. Some coastal building traditions were recognised in houses above Kuželj area but also a strong influence of cross border peasant trade activities in the urbanistic plan of the village Kuželj on Slovenia side, perhaps older than from the 18th century.

We described a large house from Skrad, built as a guest house on the Luiziana road, in the beginning of 19th century. A story of the house and of the entrepreneur family, shared a destiny with environment during two centuries and more.

In the last chapter of the third sequel our oldest cultural heritage is described. It is related to mythological stories in the space of upper Kolpa and Čabranka valley, which are presenting a strong influence of old Slavic culture group in area around Osilnica and Plešče. Many toponymic names related with their pagan understanding of year cycle and possession of sacred spaces remained in the

valley. Also some older cultural roots are discussed, related to perhaps even older sacred places in the area, such as Kolpa source or Sveta Gora area – with female goddess sacred spaces, related also to fertility cults. Catholic sacralisation of the space, which brought an interesting cross-pattern of church locations and their patronims into the valley is also presented.

In this sequel we added few more research results. The introduction shows the connections between the Čabar part and Loška dolina in recent centuries and the changes in transport routes that dictated these connections from roman times to 19th century. The findings on the late medieval urban design of the village in the Loka Valley and the continuity of the architecture of the houses there are important. The only village with similar bases in our environment is Gerovo, which has lost its peasant character over the centuries and has become more and more a workers' settlement since the middle of the 19th century, with the increasing use of wood from the surrounding forests and the consequent increase in population.

In the book, we described the villages on both sides of the valley above Čabar. Podplanina already had several farms in 16th century, later iron ore was mined above it, but on the Croatian side there were smaller hamlets, as the arable land is much more limited.

In one of the chapters we described the Urh smithy. The family worked in Črni Potok and later also in Čabar. In the 20th century, they were known for their axes and hoes far and wide in Dolenjska, Notranjska, Croatia, they also received orders allover Jugoslavia, from France and USA.

Some chapters are connected to the architecture from villages Sedalce, Mirtoviči and Ribjek, where we could approve hypothesis that this area was differently colonised than upper part of the Kolpa and Čabranka valley. The wide floor plans of these houses speak of houses with fireplace, but it is difficult to understand that there could be only one in such a large volume.

At the house in Podgora, we managed to confirm from the lower layed small original windows that the buildings of Uskok architecture had a low fireplace, placed next to the fireplace wall. This one was located in the middle of the longitudinal facade of the house and was facing south, the sun warmed the wall and help to circulate the smoke to the attic and out of the house.

In the last chapters of the book, we mentioned one of the already forgotten decorative elements in houses - wall hangings, which were popular in time between world wars and until 1960-ies. We pointed out and discussed also the possibilities and sideways of restoring old architecture in the valley, both church and profane.

Research will continue in the coming years, because there is still enough architecture in the field that can tell us more interesting stories.

All four parts of the building heritage books *Stavbna dediščina v dolini zgornje Kolpe in Čabranke / Stambena baština u dolini gornje Kupe i Čabranke = Building heritage in the upper Kolpa and Čabranka valley*, can be viewed or downloaded from the internet site of Digitalna knjižnica Slovenije - Digital library of Slovenia:

<https://www.dlib.si/>

mh

maticahrvatska

Ogrtařnik Matice hrvatske u Čabru

ISBN 978-953-7541-74-3

ISBN 978-953-7541-74-3

Stavbna dediščina v dolini zgoranje Kolpe in Čabranke, III.nad / Stambena baština